T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IULIUS–CLAUDIUSLAR DÖNEMİ'NDE LİKYA VE PAMFİLYA'DA İMPARATOR KÜLTÜ

Yüksek Lisans

Enise YENER

İSTANBUL, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IULIUS–CLAUDIUSLAR DÖNEMİ'NDE LİKYA VE PAMFİLYA'DA İMPARATOR KÜLTÜ

Yüksek Lisans

Enise YENER

Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK

İSTANBUL, 2022

TÜRKÇE ÖZET

"İmparator kültü" kavramı kişinin öldükten sonra veya henüz hayattayken tanrılaştırılarak kültünün kurulması anlamına gelir. Kişinin tanrılaştırılmasının ilk örnekleri M.ö. III. binyılda Eski Doğu medeniyetlerinde görülür. Kişinin tanrılaştırılması Helen kültüründeki "kahraman kültü" ve "kurucu kültü" geleneği sayesinde gelişerek III. Aleksandros zamanında "hükümdar kültüne" dönüşür. Roma'nın Küçük Asya'ya yayılmasıyla birlikte Romalılar için kurulan kültler, imparatorluk rejimine geçilmesiyle imparator için kurulmaya başlar ve günümüzde Teke yarımadası ile sınırlanan Lykia ve Antalya ilini içine alan Pamphylia bölgelerinde Iulius–Claudiuslar hanedanına mensup imparatorlar için pek çok kült kurulur. Bu çalışmamızda Lykia ve Pamphylia tarihiyle ilgili genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Caesar'dan başlayarak Iulius–Claudiuslar hanedanına mensup imparatorların "imparator kültüne" dair düşüncelerine ve O'nlar için kurulan kültlere temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmparator Kültü, Iulius–Claudiuslar, Lykia, Pamphylia

İNGİLİZCE ÖZET

The term “emperor cult” refers to the establishment of a cult through the deification of a person after death or while still alive. The first examples of the deification of a person are found in the Ancient Eastern civilizations in the third millennium BC. The deification of the person develops thanks to the tradition of the “hero cult” and the “founder cult” in the Hellenic culture and turns into a “ruler cult” in the III. Alexandros period. With the expansion of Rome in Asia Minor, the cults established for the Romans began to be established for the emperor with the transition to the imperial regime, and many cults were established for the emperors belonging to the Julio–Claudian dynasty in the regions of Lycia and Pamphylia, which today border by the Teke Peninsula and include the province of Antalya. In this study, after a general evaluation of the history of Lycia and Pamphylia, the views of the emperors of the Julio–Claudian dynasty on the “emperor cult” and the cults established for them are discussed.

Keywords: Emperor Cult, Julio–Claudian, Lykia, Pamphylia

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Sayın Prof. Dr. Oğuz TEKİN'den dinlediğim Eskiçağ tarihi dersleriyle başlayan Eski Batı Tarihi'ne duyduğum merak duygusu, lisans öğrenimim boyunca aldığım çeşitli derslerle artmaya devam etti. Nihayet Marmara Üniversitesi'nde Yüksek Lisans programına kabul edildiğimde bu alanda kendimi geliştirebileceğim, dahası yeni bilgiler ve yöntemler öğrenebileceğim için çok mutlu oldum. Verimli geçen ders dönemi sonrasında tez konusu seçimi yapmam gerektiğinde Lykia ve Pamphylia bölgeleri hakkında bir çalışma yapmak istesem de tam olarak hangi konuda çalışacağımı belirlemekte çok zorlandım. Danışmanım Sayın Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK bu aşamada benimle uzun görüşmeler yaparak tezimin sınırlarını tam olarak ilgi duyduğum zaman ve bağlamda belirlemem hususunda bana çok yardımcı oldu. Tez çalışmam sırasında gerek yazıtlara ulaşmakta gerekse bunları değerlendirmede nasıl bir yol izleyeceğimi pek bilmezken danışman hocam bu konuda bana büyük katkılar sundu.

Akademik anlamda bana büyük katkısı olan ve anlamadığım hususlarda kolayca ulaşabildiğim Danışman Hocam Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK'e, çalışmamı dikkatle inceleyerek eksikliklerimi tamamlamam hususunda beni bilgilendiren ve imparator kültü konusunda ileride ne tür çalışmalar yapabileceğim hususunda beni yönlendiren Prof. Dr. Ferit BAZ'a, ders dönemi boyunca istifade ettiğim Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU ve Doç Dr. Esra Güzel ERDOĞAN-ULUHAN'a, eğitimim boyunca bana maddî ve manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen gönüllü annem İclal AKSOY'a, manevî ablam Elmas Zeynep ARSLAN'a ve son olarak ablalarım Sercan YENER'e ve Sevtap YENER'e çok teşekkür ederim.

Enise YENER
Temmuz, 2022

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET iii
İNGİLİZCE ÖZET iv
ÖNSÖZ v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR ix
GİRİŞ 1
1. İmparatör Kültünün Kökenine Dair Genel Bir Bakış 1
2. Tezin Amacı ve Kuruluş Düzeni 6
3. Kaynakların Değerlendirilmesi 7
4. Teknik Noktalar 9
1. LYKIA VE PAMPHYLIA TARİHİ 11
1.1. Iulius–Claudiuslar Dönemi'ne Kadar Lykia ve Pamphylia Tarihi 11
1.2. Roma Cumhuriyeti'nin Sonuna Doğru Lykia ve Pamphylia 21
2. IULIUS–CLAUDIUSLAR DÖNEMİ'NDE 27
LYKIA VE PAMPHYLIA'DA İMPARATOR KÜLTÜ 27
2.1. CAESAR 28
2.1.1. Lykia 32
2.1.1.1. Ksanthos 32
2.1.1.2. Oinoanda 33
2.1.1.3. Simena 33
2.1.2. Pamphylia 33
2.1.2.1. Attaleia 33
2.2. AUGUSTUS 34
2.2.1. Lykia 41
2.2.1.1. Arneai 41
2.2.1.2. Kadyanda 41
2.2.1.3. Ksanthos/Letoon 42

2.2.1.4. Myra (Andriake) 42
2.2.1.5. Neisa 44
2.2.1.6. Oinoanda 44
2.2.1.7. Olympos 44
2.2.1.8. Sidyma 44
2.2.1.9. Tlos 45
2.2.1.10. Tyberissos 45
2.3. TIBERIUS 46
2.3.1. Lykia 48
2.3.1.1. TIBERIUS 48
2.3.1.1.1. Apollonia 48
2.3.1.1.2. Myra (Andriake) 48
2.3.1.2. LIVIA 49
2.3.1.2.1. Oinoanda 49
2.3.1.2.2. Telmessos 49
2.3.1.2.3. Tlos 49
2.3.2. Pamphylia 49
2.3.2.1. Aspendos 50
2.4. GAIUS CALIGULA 51
2.5. CLAUDIUS 54
2.5.1. Lykia 55
2.5.1.1. CLAUDIUS 57
2.5.1.1.1. Bonda Tepesi 57
2.5.1.1.2. Gagai 57
2.5.1.1.3. Limyra 58
2.5.1.1.4. Oinoanda 58
2.5.1.1.5. Sidyma 58
2.5.2. Pamphylia 59
2.5.2.1. CLAUDIUS 59
2.5.2.1.1. Attaleia 59
2.5.2.1.2. Perge 60

2.5.2.3. ANTONIA 60
2.5.2.3.1. Attaleia 60
2.6. NERO 61
SONUÇ 65
KAYNAKÇA 69

KISALTMALAR

bk.: bakınız

cm: santimetre

Çev.: çeviren

dn.: dipnot

DNP: Der Neue Pauly

Ed.: editör

Eds.: editörler

et alii: diğerleri

in: içinde

m: metre

M.ö.: Milattan Önce

M.s.: Milattan Sonra

no.: numara

ö.: ölüm

s.: sayfa

s.v.: ansiklopedi maddesi

v.d.: ve devamı

vd.: ve diğerleri

yy: yüzyıl

GİRİŞ

1. İmparatör Kültünün Kökenine Dair Genel Bir Bakış

Eski Doğu medeniyetlerinde yöneticinin tanrılaştırılması olgusu ve Helenistik Çağ'da (M.ö. 334–M.ö. 30) hükümdar kültü, imparator kültünün kökeni olarak kabul edilir. Mezopotamya, Anadolu, Mısır ve İran coğrafyasında yöneticinin kendini kutsal bir soya dayandırarak tanrılık veya tanrının elçiliği iddiasında bulunduğu görülür ve bu durum tanrı–kral ve rahip–kral anlayışı olarak ele alınır[1]. Bu anlayışın Güney Mezopotamya'daki ilk örneği M.ö. III. binyılda Sümer medeniyetinde görülür: Sümerlerin Etana ve Kartal destanına göre büyük tufandan sonra oluşan karmaşa ortamında tanrılar, Etana'yı göğe yükselterek kendisine krallığı verir ve O'nu tekrar yeryüzüne gönderir[2]. Destanın devamında Etana doğurganlık otunu bulmaya çalışır ve sonunda onu tanrılardan alır[3]. Böylece Etana, krallığını tanrılarla ilişkilendirip konumuna meşruiyet kazandırır. Ayrıca doğurganlık otunu tanrılardan almasıyla kendi soyuna da kutsallık atfederek yönetiminin kendi soyundan devam etmesinin önemini vurgular[4]. Bununla birlikte Sümer metinlerinde kralların "tanrının sadık çobanı" olarak ifade edilmesi, kralları tanrıyla ilişkilendiren bir başka unsur olup kralların, tanrının gözetiminde devleti yönettiklerine işaret eder[5]. Sümer kentlerinden Uruk'un beşinci kralı olan Gılgamış, Sümerlerin Gılgamış destanında üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olarak tasvir edilir[6]. Kral Gılgamış, zor duruma düştüğünde Güneş Tanrısı Utu'dan yardım alır ve ölümünden sonra yeraltı dünyasında kendisine tanrı unvanlarını verilir[7]. Böylece Sümerlerde yeryüzünün yöneticisi rahip–kraldan tanrı–kral anlayışına doğru bir değişimin yaşandığı söylenebilir.

Güney Mezopotamya'da Sargon'un (M.ö. 2334–2279) liderliğinde kurulan Akkad Devleti'nde de tanrı–kral anlayışı vardır. Nitekim Akkad kralı Naram–Sin (M.ö. 2254–2218) için Sippar'da dikilen dikilitaşta O'nun, Mezopotamya ikonografisinde yalnızca tanrıların taktığı boynuzlu başlıkla düşmanlarının üzerine basarak tasvir edildiği ve dikilitaşın yazıtında "yeryüzünün tanrısı" şeklinde nitelendirdildiği görülür[8]. Bu durum Naram–Sin'in tanrı–kral olduğunu gösterir. Nitekim yazıtlarda

---

1 BAZ 1998: 1; YURTSEVER 2015: 4–5; RADNER 2018: 5.

2 Etana Destanı, Eski Babil versiyonu, 10. Yeni Assur versiyonu, 20. Destanın tüm versiyonları ve tamamı için bk. PRITCHARD: 1969[3]: 114–118; NOVOTNY 2001: 3–4; 15; 27–28.

3 Etana Destanı, Yeni Assur versiyonu 60–70. Destanın tüm versiyonları ve tamamı için bk. PRITCHARD: 1969[3]: 114–118; NOVOTNY 2001: 9–12; 21–23; 37–41.

4 YURTSEVER 2015: 3.

5 ÖZBUDUN 1997: 72–75.

6 Gılgamış Destanı, Yaşayanlar Ülkesi, 90–140. Detaylı bilgi için bk. PRITCHARD: 1969[3]: 47–50.

7 Gılgamış Destanı, Yaşayanlar Ülkesi, 34–45; 54–61: Gılgamış'ın Ölümü, B, 34–40.

8 Stel için bk. FRAYNE 1993: 128–129.

Naram–Sin'in adının önünde tanrı manasına gelen "dingir" işaretinin kullanılması[9] ve Bassetki heykel kaidesinde Naram–Sin'in başarılarından dolayı halkın O'nun için kentin ortasına bir tapınak yapması da bu bağlamda değerlendirilir[10]. Akkadların yıkılışından sonra kurulan kent devletlerinden biri olan Lagaş'ın yöneticisi Gudea'nın heykellerinde rahipliğinin ön plana çıkarıldığı görülür ve tapınak inşa edici olması sebebiyle O'nun tanrı tarafından görevlendirildiği vurgulanır[11]. O halde Gudea'nın rahip–kral olduğu söylenebilir.

M.ö. II. binyılda Mezopotamya'da Ur Krallığı'nın dağıldığı ve Assurluların güçlü bir devlet kurduğu görülür. Adını Tanrı Assur'dan alan devlette, kral yönetim erkini tanrıdan alır ve onun yeryüzündeki temsilcisi sıfatıyla ülkeyi başrahip olarak yönetir[12]. Assurlular rahip–kral anlayışına sahip iken aynı binyılda güneyde yer alan Babil Devleti'nde ise tanrı–kral anlayışının varlığı söz konusudur. Zira Hammurabi (M.ö. 1792–1750) stelinde, kralın kendisini Tanrı Za–ma–ma'nın kardeşi olarak zikrettiği[13], tanrıdan yasaları uygulamak için izin istediği ve dönemin metinlerinde de bu yasaları tanrının krala yazdırdığı aktarılır[14]. Nitekim çiviyazılı belgelerde Hammurabi, annesi Tanrıça Ninsu'nun rahmindeyken kutsandığını söyleyerek Babil'in en önemli tanrısı Marduk'un oğlu olduğunu iddia eder[15]. Bu bilgilerden yola çıkarak Hammurabi'nin kendini tanrı gibi göstererek politik gücünü sağlamlaştırmaya çalıştığı düşünülebilir.

M.ö. 1650'de Hattuşili tarafından Orta Anadolu'da kurulan Hitit Devleti'nde de rahip–kral anlayışı görülür[16]. Hititlerde devletin topraklarının Fırtına Tanrısı'na ait olduğuna ve Arinna'da tapınağı bulunan eşi Güneş Tanrıçası'nın da ülkeyi koruduğuna inanılırdı[17]. Devletin başrahibi olan ve tanrı adına ülkeyi yöneten kralın görevi, tapınaktaki kült işlerini ve bayramları eksiksiz icra ederek tanrının memnuniyetini, dolayısıyla da devletin devamlılığını sağlamaktır[18]. Kraliçe ise ülkenin baş rahibesi konumundadır[19]. Ölümünden sonra tanrılaştırılan kralın kültü kurulur ve kültün icrası için rahipler atanır[20].

---

9 BERNBECK 2012[2]: 162–163. Ayrıca bk. WESTENHOLZ 1999: 47.

10 HANSEN 2003: 195; KUHRT 2010[2]: 66–67. Bassetki heykel kaidesindeki yazıtın çevirisi ve yorumu için bk. FRAYNE 1993: 113–114.

11 EVANS 2003: 420. Gudea hakkında detaylı bilgi ve bu hususta değerlendirmeler için bk. WINTER 1989: 573–583; SELZ 2012[2]: 23–25; WINTER 2012[2]: 79–85.

12 RADNER 2018: 5–6.

13 HARPER 1904: 4–5; BAZ 1998: 2.

14 HARPER 1904: 4–5; WINTER 2012[2]: 83.

15 PEKŞEN 2017: 113; BAZ 1998: 1–2.

16 SMITH 1982: 27.

17 BRYCE 2002: 33; MARTINO 2013: 410–431.

18 HAAS 2002: 439; KUHRT 2010[2]: 363; KAYAÖZ 2019: 107.

19 YAKUBOVICH 2005: 123.

20 KUHRT 2010[2]: 364; ALPARSLAN 2020: 81.

M.ö. III. binyılda Mısır'da firavun–kral veya tanrı–kral anlayışı vardır. İlk Hanedanlar Dönemi'nde (M.ö. 3200–3000) Tanrı Horus ile özdeşleştirilen kral, öldükten sonra Tanrı Osiris olarak tasavvur edilir[21]. M.ö. II. binyılda ise Mısır kralı Güneş tanrısı Ra ile kişiselleştirilir ve Ammon olarak tapınım görür[22]. Ancak zamanla bu iki tanrı birleştirilir ve krala, Ammon–Ra'nın oğlu olarak tapınılır[23].

Eski Doğu medeniyetlerinde görülen kişinin tanrılaştırılması Eski Batı'da kahraman veya kurucu kültü şeklinde karşımıza çıkar. Helen geleneğinde bir kenti kuran kişiye "kurucu kültü", kent devletinin menfaatine işler yapan veya olağanüstü başarılar elde eden destansı şahsiyetlere de "kahraman kültü" kurulurdu[24]. Kahraman kültünün yaşayan insanlar için kurulmasının ilk örnekleri Syrakusai, Ionia Bölgesi ve Pontos Herakleiası'nda görülür: Nitekim M.ö. 405'te Aigospotamoi Savaşı'ndan sonra Samoslular, komutan Lysandros için tanrı kültü kurar, Lysanderia şenliği kutlar ve Ionia kentleri de O'nun için sunak adarlar[25]. Pontos Herakleiası'ndaki Tiran Klearkhos'un (M.ö. 401–353) ise kendisini Zeus'un oğlu hatta Zeus, oğluna da Keraunos adını verdiği ve tanrı gibi giyindiği görülür[26]. Klearkhos, M.ö. 364'te de açıkça kendisinin tanrılaştırılmasını ister[27]. Ayrıca Syrakusai'da M.ö. 356'da Dion ve yaklaşık yirmi yıl sonra da Timoleon için kahraman kültü kurulur[28].

Ionia'da ve Pontos'ta doğrudan kişinin tanrılaştırılmasının örnekleri mevcut olsa da Helas'ta böyle bir durumun pek bilinmediği, Makedonya'da ise Kral III. Amyntas (M.ö. 392–370) ve II. Philippos dışında böyle bir durumun olmadığı görülür[29]. II. Philippos'un, çeşitli yerlerde ilahî onurlar aldığı, Amphipolis'te tapınım gördüğü ve kızının düğününde on iki tanrının yanına on üçüncü tanrı olarak kendi heykelini koyduğu bilinir[30]. III. Aleksandros'un, babasının bu durumuna yakından şahit olması kişinin tanrılaştırılması fikrine aşina olduğunu gösterir.

---

21 HART 2005: 116; YURTSEVER 2015: 5.

22 GÜZEL 2017: 2.

23 YURTSEVER 2015: 5.

24 BAZ 1998: 3 dn. 12; 8.

25 Plut. Lys. xviii. Detaylı bilgi için ayrıca bk. TAYLOR 1975²: 11; PRICE 1984; 26; BAZ 1998: 4.

26 Iust. xvi 5, 8–12; TAYLOR 1975²: 11; BAZ 1998: 4.

27 BAZ 1998: 4.

28 Diod. xvi 20, 6; xvi 90, 1; Plut. Dio. xlvi 1; Timol. xxxix; TAYLOR 1975²: 8; PRICE 1984; 26; BAZ 1998: 4.

29 Konu hakkında detaylı bilgi ve yorumlar için bk. BAZ 1998: 5.

30 Diod. xvi 92, 5; 95, 1; Arr. An. i 17, 10; BAZ 1998: 5; TAYLOR 1975²: 12–13.

III. Aleksandros'u kişinin tanrılaştırılması fikrine yaklaştıran etkenler arasında kahraman kültü içinde yetişmiş olması, doğuya gittiğinde Mısır ve Pers kültüründe bulunan tanrı–kral anlayışıyla karşılaşması ve geleneksel dinde antropomorfik tanrı anlayışının hâkim olması gibi nedenler sayılabilir. Öyle ki tanrıların insanlarla sıkı ilişki içinde olduğu bu din anlayışında III. Aleksandros'un anne tarafından Homeros'un kahramanı Akhilleus ve baba tarafından Helen kahramanlarının en büyüklerinden biri olan Herakles'in soyundan geldiğine inanılırdı[31]. O'nun soyuna dair bu iddianın, tanrılaştırılmasında bir motivasyon sağladığı ve daha sonra kişilerin kendisini kutsal soya dayandırmasına örnek teşkil ettiği söylenebilir.

III. Aleksandros M.ö. 332'de Mısır'ı ele geçirince rahipler tarafından kralın kutsal ruhunu temsil eden Ra, Tanrı Horus ve kralın diğer ilahî unvanları kendisine verilir[32]. Ancak Helen şehirlerinde O'nun tanrısallığının kabul görmesini sağlayan ilk durum, Ammon kehaneti vakasıdır: Libya'daki Ammon Tapınağı'nda III. Aleksandros'un doğumunun ilahîliği ilan edilir[33] ve rahipler tarafından Ammon'un oğlu olarak selamlanır. Bunun üzerine Brankhidai'daki Apollon Tapınağı, O'nun Zeus'un oğlu olduğu kehanetinde bulunur ve Erythrai'lı Sibylla da O'nun babasının Zeus olduğunu söyler[34]. Böylece III. Aleksandros'un soyunun tanrılardan geldiği düşüncesi Helen Dünyası'nda kabul görmeye başlar. Bununla birlikte M.ö. 327'de III. Aleksandros'un Helenlerden ve Makedonyalılardan prokynesis yapmasını beklediğinde Kallisthenes ve Kleithos'un buna karşı çıkması ve O'nun M.ö. 324'te Helenlerden tanrılaştırılmasını istediğinde Spartalı Damis ve filozof Diogenes gibi şahsiyetlerin muhalefet etmesi hala Helen toplumunun bu durumu tam anlamıyla kabullenmediğini gösterir[35]. Ancak nihayetinde üç yıl içinde Atina'nın çıkardığı bir kararnameyle III. Aleksandros resmen tanrılaştırılır ve Dionysos ile özdeşleştirilir[36].

III. Aleksandros, M.ö. 323'te öldüğünde Helenler arasında insanın tanrısallığına duyulan inancı ve şehir devletlerini kaostan kurtaran kurtarıcı motifini ardıllarına miras bırakır[37]. O'nun ölümü, yaşamın sona ermesi olarak değil, bedeninin kendisini doğuran tanrıyla karışması ve O'nun tanrılarla birlikte yaşamayı insanlar arasındaki yaşama tercih etmesi şeklinde algılanır[38]. Generallerinden Eumenes'in tahtı ve asasıyla kraliyet çadırını sunağa dönüştürmesinin ardından O'na kurbanlar

---

31 TAYLOR 1975²: 7; BAZ 1998: 5. Bu hususta detaylı bilgi ve değerlendirme için bk. ANDERSON 1928: 12–19.

32 MASPERO 1897: 5–30. Ayrıca bk. TAYLOR 1975²: 15.

33 TAYLOR 1975²: 15; BAZ 1998: 6.

34 Plut. Alex. xxvii 3–5; TAYLOR 1975²: 16.

35 Plut. mor. 219; 804; TAYLOR 1975²: 19–22; BAZ 1998: 6.

36 TAYLOR 1975²: 21, 23–24; BAZ 1998: 7.

37 TAYLOR 1975²: 25.

38 TAYLOR 1975²: 25.

sunulur[39]. Ayrıca ardılları sikkelerde, Herakles'in yerine Ammon'un oğlu olması sebebiyle III. Aleksandros'un boynuzlu portresini kullanır[40]. Ptolemaios tarafından O'nun naaşı Aleksandreia kentindeki mausoleuma konulduktan sonra Mısır'da hem tanrı hem de kahraman olarak onurlandırılır[41]. Ayrıca hem Seleukos hem de Ptolemaios krallıklarında O'nun doğum günü ulusal bayram olarak kabul edilir[42].

III. Aleksandros'un haleflerinden Antigonos'un M.ö. 311'de Troia'nın Skepsis kentinde bir festival, sunak ve tanrısal bir heykel ile onurlandırıldığı ve Ptolemaios'un da adalarda kurtarıcı olarak selamlandığı görülür[43]. Ardılların M.ö. 306'da krallığını ilan etmesinden sonra ise onların tanrılaştırılması yaygınlaşır. Nitekim Atinalılar, Demetrios'u Dionysia Demetria olarak adlandırıp Antigonos ile birlikle kurtarıcı tanrılar olarak selamlar ve Onlar için rahipler atarlar[44]. Seleukos için Ilium'da sunak inşa edilip kurbanlar sunulur[45] iken Rhodos halkı da Ptolemaios'a soter (= kurtarıcı) unvanını vererek O'na tapınmak için Ammon kâhininden izin alır[46]. Lysimakhos için de Priene ve Samotrake'de sunaklar inşa edilir[47].

III. Aleksandros'un haleflerine kült kurulmasının sebebi kısmen Helas'taki, Ionia kıyılarındaki ve adalardaki Helen kentlerinin bir kurtarıcıyı kabul etmeye hazır olmalarıdır[48]. Haleflerin ise kültlerinin kurulmasını istemeleri birbirleriyle olan hâkimiyet mücadelesinde hem halk desteğini sağlamak hem de kentteki meşruiyetini ilahî bir yolla kabul ettirmek olabilir. Nitekim Ptolemaios ve Seleukos krallığını ilan ettikten sonra kendilerini Zeus ile özdeşleştirirler. Öyle ki Ptolemaios, Mısır sikkelerinde Zeus'un kalkanını ve yıldırımını kendi portresiyle birlikte tasvir edip oğluna Keraunos adını verirken Seleukos ise Zeus Nikator unvanını alır[49]. Seleukos ve Ptolemiaos'un ölümünün ardından varisleri de bu tür uygulamalara devam eder. Nitekim II. Ptolemios, eşini/kız kardeşini resmi devlet kültüne dâhil eder, böylece kral, kraliçe ve tüm hanedan üyeleri resmen tanrı olarak adlandırılırlar[50].

---

39 Diod. xviii 61, 1; TAYLOR 1975²: 25.
40 TAYLOR 1975²: 26.
41 Diod. xviii 28, 4; TAYLOR 1975²: 26.
42 TAYLOR 1975²: 26.
43 OGIS I 6; TAYLOR 1975²: 28; BAZ 1998: 8.
44 Plut. Dem. x 5; TAYLOR 1975²: 28; BAZ 1998: 8.
45 OGIS I 212; II 444; TAYLOR 1975²: 28–29.
46 Paus. i 8, 6; TAYLOR 1975²: 29.
47 OGIS I 11; TAYLOR 1975²: 29; BAZ 1998: 8.
48 TAYLOR 1975²: 28.
49 TAYLOR 1975²: 30.
50 TAYLOR 1975²: 31; BAZ 1998: 9.

Aynı dönemde Küçük Asya kentlerinde hükümdarlara tanrısal onurların verildiği görülür. Örneğin M.ö. 240'ta Galatlara karşı zafer kazanarak Pergamon kralı olan Attalos, ölümünden sonra resmi devlet kültünde tanrı olarak kabul edilir[51]. II. Eumenes Devri'nde ise Pergamon Krallığı'nın Küçük Asya'nın büyük bölümüne yayılmasıyla hüküm süren kralın adına bir rahiplik kurulur[52]. Roma'nın gücünün Küçük Asya'da yayılmasıyla beraber bölgede Romalılar için de kült kurulmaya başlar. Örneğin Asia Eyaleti'nde M.ö. 129'da görevlendirilen Manius Aquilius ve M.ö. 98'de görevlendirilen Mucius Scaevola bu bölgede tanrılaştırılır[53]. Komutan Lucullus Kilikia'da Luculleia şenliğiyle, Sulla Atina'da Syllaia şenliğiyle, Pompeius da Mytilene'de soter ve euergetes (= hayırhah) unvanlarıyla tanrılaştırılır[54]. Octavianus M.ö. 30/29'da Samos'tayken Bithynia ve Asia eyaletleri ondan kültünü kurmak için izin ister[55]. Octavianus ise Roma vatandaşı olmayanlar için Pergamon ve Nikomedia'da Dea Roma'yla birlikte kendi kültünün kurulmasına, Roma vatandaşı olanlar için ise Nikaia ve Ephesos kentlerinde Dea Roma ve divus Iulius kültlerinin kurulmasına izin verir[56].

Sonuç olarak kişinin tanrılaştırılması olgusu, M.ö. 3. binyılda Eski Doğu medeniyetlerinde statüyü meşrulaştırma amacıyla var olmuş, Helenistik Çağ'da ise III. Aleksandros'un ardılları arasında sürüp giden savaşlarda bir kurtarıcıya duyulan ihtiyaçtan dolayı olsa gerek halihazırda onların kültüründe varolan kahraman kültünün hükümdar kültüne dönüşmesiyle varlığını sürdürmüştür[57]. Roma'nın Küçük Asya'ya yayılmasıyla bu yeni gücü temsil eden liderler tanrılaştırılmış, imparatorluk rejimine geçilmesiyle beraber yöneticinin tanrılaştırılması "imparator kültü" adını almış ve devletin çeşitli eyaletlerinde imparatorların kültü kurulmuştur.

2. Tezin Amacı ve Kuruluş Düzeni

Çalışmamızın amacı Iulius–Claudiusların kültlerinin kuruluşunu ve bu kültlerin Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki durumunu değerlendirmektir. Çalışmamız giriş haricinde iki bölümden oluşmakta olup "Lykia ve Pamphylia Tarihi" başlıklı birinci bölümde çok kısa bir Lykia–Pamphylia tarihi, ardından Caesar'dan (M.ö. 100–M.ö. 44) İmparator Nero (M.s. 37–68) zamanının sonuna kadar bu bölgelerin Roma ile

---

51 TAYLOR 1975²: 30.

52 TAYLOR 1975²: 30.

53 IGR IV 292; 293; TAYLOR 1975²: 37; PRICE 1984; 46; BAZ 1998: 12.

54 Plut. Luc. 23; IG XII 59; TAYLOR 1975²: 38–39; BAZ 1998: 12–13.

55 TAYLOR 1975²: 146; BAZ 1998: 39.

56 Tac. ann. iv 37; Cass. Dio LI 20, 6–8. Detaylı bilgi için bk. WEINSTOCK 1971: 401–405.

57 TAYLOR 1975²: 1–35; BAZ 1998: 7; GRADEL 2002: 30; KOORTBOJIAN 2013: 21–23; COLE 2013: 185–198.

ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümü olan "Iulius–Claudiuslar Dönemi'nde Lykia ve Pamphylia'da İmparator Kültü" başlığı altında ise Caesar ile ardılları Iulius–Claudiusların tanrılaştırılarak kültlerinin kurulması ve bu kültlerin Lykia–Pamphylia'daki durumu incelenmiştir.

3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızın temel kaynakları imparator kültüne ışık tutan antik edebî metinler, yazıtlar ve modern dönemde kaleme alınan kitap ve makalelerdir.

Tacitus (M.s. 56–117), Plutarkhos (46–120), Suetonius (M.s. 69–140), Appianus (M.s. II. yy) ve Cassius Dio (yak. M.s. 155–235) Iulius–Claudiuslar Dönemi'nin siyasî olaylarına, hanedan üyelerinin tanrılıkla ilişkilerine ve kültlerinin kurulmasına dair bilgi veren antik yazarlardır. Tacitus, *Annales* eserinde İmparator Tiberius'un (M.ö. 42–M.s. 37) tahta çıkışından İmparator Nero'nun ölümüne kadarki süreci yani M.s. 14–68 yıllarını ele alırken Plutarkhos, *Bioi paralleloi* eserinde Caesar'ın ve III. Aleksandros'un yaşamlarına ve tanrılaştırılmalarına dair önemli bilgilere yer verir. Suetonius ise *De vita Caesarum*'da Iulius Caesar'dan başlayarak Domitianus'a (M.s. 51–96) kadarki imparatorların biyografilerini ele alır. Eser özellikle Iulius–Claudiusların doğumlarından ölümlerine kadarki ilahî olaylara değinmesi açısından çalışmamızın en önemli kaynaklarından biridir. Appianus, *Rhomaïka* adlı eserinde Caesar'ın tanrılaştırılmasına değinir ve Roma–Mithridates Savaşları'nı da (M.ö. 88–M.ö. 63) anlatması sebebiyle bu dönemde Lykia ve Pamphylia'nın durumuna ışık tutar. Cassius Dio ise *Rhomaïka*'nın 46–63 numaralı kitaplarında Iulius–Claudiuslar Dönemi'ne detaylı şekilde temas eder ve imparatorların kültü hakkında önemli bilgilere yer verir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından biri olan yazıtlar için şu eserler taranmıştır: OGIS, CIG, IGR, SEG, IGSK serisinden Arykanda, Kibyra, Perge, Selge, Side; Olympos için TAM II 1, Ksanthos için FdXanthos.

Çalışmamıza kaynaklık edip doğrudan imparator kültünü ele alan modern çalışmaların bir kısmı ise şunlardır: TAYLOR, 1931'de basılan *The Divinity of Roman Emperor* isimli kitabında imparator kültünün tarihsel gelişimi ile Caesar ve Augustus'un kültlerini ele alır fakat bu kişilerin kültlerinin bulunduğu bölgeleri yeteri kadar örneklendirmez. WEINSTOCK, 1971'de basılan *Divus Iulius* eserinde imparator kültünün doğuşunu inceler. GARDNER, 1974'te basılan *Leadership and the Cult of the Personality* adlı çalışmasında kişinin tanrılaştırılması olgusunu detaylı şekilde ele alır. FEARS, 1977'de basılan *Princeps a Diis Electus: The Divine Election of the Emperor as a Political Concept at Rome* adlı eserinde imparator kültünün Eski Doğu ve Helenistik Çağ'daki kökenine değindikten sonra imparator

kültünü devlet politikası açısından ele alır; fakat antik metinlere yeterince atıfta bulunmaz. PRICE 1984'te kaleme aldığı *Rituals and Power*[58] adlı kitabında imparator kültünün kökenine, icrasına ve Helenler ile Romalılar nazarındaki yerine değinir. PRICE eserinde imparator kültünün Küçük Asya'daki dağılımına dair çeşitli veriler sunar ve imparator kültünün hükümdar kültünün ortadan kalkmasıyla geliştiğine dair görüşü ve imparator kültünün sadece siyasî ve ekonomik çıkarlar dolayısıyla Küçük Asya kentleri tarafından icra edildiğini reddeder. FISHWICK, 1987'de ilk cildi basılan *The Imperial Cult in the Latin West* adlı eserinde imparator kültünün kökenini ve Roma'nın batısındaki örneklerini detaylı biçimde ele alır. BAZ, 1998'de Marmara Üniversitesi'nde hazırladığı Roma İmparator Kültü başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde imparator kültünün kökenini ve tarihsel gelişimini ayrıntılı bir biçimde ele alır; ayrıca imparator kültünün icra edilmesinden sorumlu kurum ve görevliler hakkında bilgi verir. BAZ'ın çalışmasında imparator kültünün gerçek bir dinden çok politik bir ürün olduğu sonucuna varması ise dikkate değerdir. ANDO, 2000'de basılan *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire* çalışmasında Roma'nın eyaletlerde hâkimiyetini sağlamak için imparator kültünü ortak bir kültür öğesi olarak kullanmasıyla birlikte bunun toplumsal ve bireysel bir kabulünün de olduğu iddasında bulunur. FRIESEN, *İncil*'i esas alarak yazdığı ve 2001'de basılan *Imperial Cults and The Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins* adlı eserinde Hristiyanlık ile imparator kültünün ideolojilerini karşılaştırır. GRADEL, 2002'de basılan *Imperor Worship and Roman Religion* eserinde Roma toplumunda tanrı ve insan arasında mutlak bir ayrım olmadığından imparatorun tanrılaştırılmasının herhangi bir sorun oluşturmadığını savunur. TAŞDELEN, 2012'de Akdeniz Üniversitesi'nde hazırladığı Lykia Bölgesinde İmparator Kültü başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde, imparator kültünün kökenini Helenistik Çağ'dan başlayarak ele aldıktan sonra Roma'nın diğer eyaletlerinde imparator kültünün durumuna temas eder. Lykia'da imparator kültünü ise tarihsel gelişmelerle birlikte inceler ve imparator kültü görevlilerine dair bilgilere yer verir. Fakat bu çalışmada yazıtlar esas alınsa da antik edebî metinlerin yeterince incelenmediği söylenebilir. MCINTYRE, 2016'da basılan A *Family of Gods: The Worship of the Imperial Family in the Latin West* isimli kitabında imparator ve ailesine kurulan kültün merkez ve taşrada algılanışını konu alır ve 2019'da basılan *Imperial Cult* isimli çalışmasında imparator kültünü terminolojiden kurum ve görevlilere kadar geniş bir yelpazede ele alıp inceler. Burada zikredilmesi gereken diğer yayınlar ise şunlardır; WITULSKI'nın Augustus'tan Antoninus Pius'a kadar Asia Eyaleti'nde imparator kültünün durumunu ele aldığı 2011'de basılan *Kaiserkult in Kleinasien: Die Entwicklung der kultisch-religiösen Kaiserverehrung in*

[58] Bu eser, Taylan ESİN tarafından Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü olarak dilimize çevrilmiştir (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2004).

der römischen Provinz Asia von Augustus bis Antoninus Pius isimli eser ve KOLB ve VITALE tarafından 2016'da kaleme alınan ve Roma eyaletlerinde imparator kültünün icrasını anlatan *Kaiserkult in den Provinzen des Römischen Reiches: Organisation, Kommunikation und Repräsentation* isimli eserdir.

İmparator kültüne dair yayınlanan ve burada zikredilmesi gereken önemli bazı makaleler ise şunlardır: Ferit BAZ, *Adalya*'nın 16. sayısında 2013'te basılan "Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler" makalesinde günümüze ulaşmamış iki yazıtı ve antik bir metinden gelen bilgiyi değerlendirerek Aspendos'ta imparator kültünün varlığına ve icrasına ışık tutar. Kentin, Galatia Eyaleti'ne bağlı bulunduğu dönemde eyalet kültünü icra ettiğini, neokros unvanı alsa da bölgenin M.s. III. yüzyılın ortalarında Perge ve Side kentleriyle boy ölçüşememesinin Roma'yla ilişkilerini etkilediği şeklinde saptamalarda bulunur. ZURITA, 2020'de yayınlanan Similar to Gods: Some Words in the Imperial Cult in the Roman Empire başlıklı makalesinde hükümdar ve imparator kültünün algılanışı hususunda yapılan çalışmaları değerlendirerek kültü kurulan hükümdarların ve imparatorların toplumda özel olarak kabul edildiği ancak tam anlamıyla tanrı olarak tasavvur edilmediklerini savunur. E. M. GRIJALVO ve F. LOZANO tarafından 2022'de yayımlanan Imperial Cult Processions and Landscape in the Greek Cities of the Roman Empire: The Case of The Demosthenia of Oenoanda isimli çalışmada Oinoanda kentinde imparator kültü şenliğinin nasıl yapıldığını tasvir eder.

4. Teknik Noktalar

Okuyucunun kolay takip edebilmesi açısından metinde esas aldığımız bazı hususlara değinmemiz faydalı olacaktır: Modern kaynaklara atıf yapılırken yazarın soyadı ve yayın yılı şeklinde kısaltılmış ve ilgili sayfa numarası belirtilmiştir. Bir yazarın aynı yılda basılmış iki yayınının da kullanılması halinde alfabetik sıraya koyma yöntemi uygulanarak yayın yılından sonra "a" ve "b" şeklinde belirtilmiştir. Antik yazarların ve eserlerinin kısaltmalarında, DNP'nin birinci cildi kullanılmıştır. DNP'de bulunmayan antik yazarlar ve eserler ise bu yayının kısaltma esasları dikkate alınarak tarafımızca yapılmıştır.

Modern eserler ve antik kaynaklar için yapılan tüm kısaltmalar kaynakçada verilmiştir. Antik kaynaklar hususunda yukarıda belirtilen esasa göre önce yazar ve eserin kısaltmasına, ardından parantez içinde bunların açık biçimde yazımına ve sonra kullanılan edisyona yer verilmiştir. Modern eserler ise yazarın soyadı, adının ilk harfi, yayın yılı, eser adı ve ardından yayın yeri şeklinde kaynakçada belirtilmiştir. Çalışmamızda faydalandığımız süreli yayınların kısaltmalarında L'Anneé Philologique'nin kısaltmalar listesi esas alınmış olup burada bulunmayan

yayınların isimleri tarafımızca L'Anneé Philologique'nin sistemine uygun biçimde kısaltılmış ve tüm bu süreli yayınların açık biçimleri kaynakçada verilmiştir.

Metinde Helence ve Latince sözcüklerin yazımında ise şu yöntem takip edilmiştir: Bölgelerin isimleri coğrafî bir alanı anlatmak için kullanıldığında Helence, Roma hâkimiyetinde olduğu bir zamanda genel durumu hakkında bilgi verilirken Latince yazılmıştır. Çalışmamızda genel itibarıyla antik metinlerin kaynak dil ile İngilizce tercümesinin birlikte bulunduğu yayınlardan faydalanılmış olmakla birlikte metnimizdeki Türkçe çeviriler İngilizce'den tarafımızca yapılmıştır.

1. LYKIA VE PAMPHYLIA TARİHİ

1.1. Iulius–Claudiuslar Dönemi'ne Kadar Lykia ve Pamphylia Tarihi

Lykia'nın tarihî coğrafyasına değinen antik yazarlar Homeros, Strabon, Yaşlı Plinius ve Arrianos'tur: Homeros, Lykialıların Zeleia'da Ida Dağı'nın eteklerinde yaşayan Troialılar olduğunu söyler[59]. Strabon bu görüşe karşı çıkarak Lykia'nın Karia sınırında olduğunu ve Troia'nın bir parçası olmadığını, ayrıca bölgenin Rhodos sınırındaki Daidala'dan başlayıp Pamphylia'da bittiğini ve Lykialıların Toroslar'ın dışındaki kıyılarda yaşadığını belirtir[60]. Yaşlı Plinius da Lykia'nın Toros Dağı'nın burnundan başlayıp Telmessos kentinde son bulduğunu ifade eder[61]. Arrianos'un ifadelerinde de Lykia'nın Telmessos'ta son bulduğu anlaşılır ve O'nun ifadeleri, bu hususta Yaşlı Plinius'u destekler niteliktedir[62]. Modern araştırmacılar, antik metinlerdeki bu bilgileri arkeolojik verilerle birlikte değerlendirerek Lykia'nın günümüzde Teke yarımadası olarak bilinen, Indos'tan Olympos'a uzanan bölge, yani Muğla'nın güneydoğusundan Antalya'nın batısına kadar olduğunu tespit etmişlerdir[63].

Pamphylia'nın sınırları ise Strabon'un aktardığına göre, Phaselis'ten sonraki Olbia kentinden başlar[64]. O, bu bölgenin kentlerini; Attalos Philadelphos'un kurduğu Attaleia, Kestros Nehri'nin yukarısındaki Perge, onun karşısında yüksek bir yerde Sillyon, Eurymedon Nehri'nin yukarısında Argosluların kurduğu Aspendos, Kymelilerin kurduğu Side, Melas Nehri'nde bir demir atma yeri olan Ptolemais, buradan sonra da Korakesion olduğunu belirtir ve ardından Kilikia Trakheia'nın başladığını söyleyerek dolaylı olarak Pamphylia'nın orada bittiğini ifade eder[65]. Yaşlı Plinius ise Telmessos'tan sonra gelen Asia'nın sınırlarından bahsederken bölgenin batısında Pamphylia'nın olduğunu ve bölgenin kentlerini ve nehirlerini sayarken Phaselis'in sınır olduğunu söyler[66]. Günümüz araştırmacıları, Pamphylia coğrafyasını günümüzde Antalya ilini içine alan, batıda Lykia, doğuda Kilikia Trakheia, kuzeyde Toros Dağları ve güneyde Akdeniz ile sınırlamaktadırlar[67].

---

59 Hom. Il. ii 825.

60 Strab. xii 4, 6; xii 8, 7; xiv 1, 1; xiv 3, 1–2.

61 Plin. nat. v 28, 100–101.

62 Arr. An. i 24, 4.

63 TIB VIII s.v. "Lykai"; 77–78; BEAN 1978: 19; DİNÇ 2010: 1; ÇEVİK 2021[2]: 19–21.

64 Strab. xiv 4, 1–2. Ayrıca bk. TIB VIII s.v. "Olbia"; ADAK 2006: 1–28. Phaselis'in Lykia ve Pamphylia bölgelerinden hangisine dahil olduğu hususunda antik kaynaklardaki çelişkili bilgilerin değerlendirmesi için bk. TAKMER 2002: 5–7.

65 Strab. xiv 4, 1–2.

66 Plin. nat. v 28, 102; v 41.

67 BOSCH 1957: 13; BEAN 1999[2]: 3.

Lykia'nın Prehistorik Dönemi'ne (M.ö. yak. 3.3 milyon yıl–yak. M.ö. 1950) ait en eski bilgiler Muğla–Fethiye'de yer alan Tlos–Girmeler Mağarası'ndan gelmekte olup bu arkeolojik buluntular, M.ö. IX. binyıla tarihlenir[68]. Lykia bölgesinde M.ö. III. binyılda Luvilerin, M.ö. II. binyılda Lukkaların ve M.ö. I. binyılda Lykialıların yaşadığı ve bütün bu topluluklar arasında akrabalık ilişkisi olduğu söylenebilir[69]. Pamphylia'nın Prehistorik Devri'ne ışık tutan veriler ise Antalya'nın Karain Mağarası'ndan elde edilir ve mağaranın E gözünde ortaya çıkarılan kenar kazıyıcılar, düzeltisiz yongalar ve yontma taş buluntular bölge tarihini Orta Paleolitik'in (G.ö. 200.000–50.000) başlarına kadar götürür[70]. M.ö. III. binyılda Luvilerin yaşadığı bu bölgeye M.ö. II. binyılın başlarında Helenlerin geldiği ve bu tarihten sonra farklı etnik grupların burada birlikte yaşadığı söylenebilir[71].

M.ö. VII. yüzyılda Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde Rhodos, Lykia'daki Phaselis, Korydalla ve Gagai kentlerini kurar[72]. Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde Pamphylia'da ise Rhodos tarafından Magydos ve Olbia kentleri kurulur[73]. Pamphylia kentlerinden Side'nin Aiolis'teki Kyme kentinin kolonisi olduğu kabul edilir[74]. Pamphylia kentlerinden Perge'de ise M.ö. VII. yüzyıla tarihlenen bir çanak çömlek parçası ile Boiotia idollerine benzeyen bir idol başı buluntusu bu dönemde kentte Helen kültürünün varlığına işaret eder[75]. Bir yüzyıl sonra ise Batı Anadolu'da Lydia kralı Kroisos hüküm sürmekte; ancak Lykia bağımsızlığını korumaktadır[76]. Kolonizasyondan etkilenen Pamphylia bu dönemde Kroisos'un hâkimiyetindedir[77].

M.ö. 546'da Akhaimenid kralı II. Kyros, Lydia Krallığı'nın başkenti Sardes'i ele geçirir[78] ve komutanlarından Harpagos'u Küçük Asya'nın güneybatısına gönderir. M.ö. 546–538'de sefer düzenleyen Harpagos, Karia'yı ele geçirdikten sonra Telmessos üzerinden Ksanthos'a girer[79]. Bu dönemde Lykia'nın başkenti olduğu düşünülen Ksanthos'a yapılan saldırıda Lykialılar, Perslere karşı büyük bir cesaretle savaşsa da bölge Pers hâkimiyetine girmekten kurtulmaz ve Lykia M.ö. 516/515'te

---

68 BECKS – POLAT-BECKS 2013: 168. Lykia'nın Prehistorik Devri hakkında detaylı bilgi için bk. BECKS 2016: 26–34; TAŞKIRAN 2006: 761–765.

69 TIB VIII: 78; CATE 1961: 51–140; GANDER 2016: 88; 91–92; ÇEVİK 2021[2]: 30–32. Ayrıca bk. SCHURR 2016: 100; TEKEOĞLU 2016: 111–114; 119.

70 TAŞKIRAN 2019: 245.

71 BOSCH 1957: 15–16; GRAINGER 2009: 3–5.

72 Hdt. ii 178; TIB VIII s.v. "Korydalla"; s.v. "Phaselis"; s.v. "Gagai"; ADAK 2007: 41–42. Ayrıca bk. KOLB – TIETZ: 2001: 347–416; SCHURR 2016: 104.

73 Hdt. ii 178. Ayrıca bk. ADAK 2007: 47–49.

74 Strab. xiv 4, 1–2.

75 ABBASOĞLU – MARTINI 1998: 94–95.

76 Hdt. i 28; ÇEVİK 2021[2]: 34.

77 Hdt. i 28.

78 Frontin. strat. iii 8, 3.

79 CHILDS 1981: 55; BRYCE 1983: 32.

400 talanton gümüş vergi mükellefiyeti olan birinci satraplık bölgesine dâhil edilir[80]. Lykia M.ö. 362'de başlayan satrap isyanına kadar Perslere vergi ödeyen yerel beyler tarafından yönetilir[81]. Nitekim M.ö. 485–440 yılları arasında Ksanthos'un batı ve orta kesimine hâkim olan Kuprlli'nin liderliğindeki Lykia donanmasının elli gemiyle Kserkses'in M.ö. 480'deki Helas seferine katılması bu bilgiyi destekler mahiyettedir[82]. Pamphylia'nın ise Pers hâkimiyetine girdiği yıl tam olarak tespit edilemese de Herodotos'un, birinci satraplık bölgesine dâhil olan Pamphylia'nın M.ö. 480'deki Pers–Helen savaşlarına otuz savaş gemisiyle Pers donanmasına katıldığını söylemesi[83] en azından bu yılda bölgenin Pers hâkimiyetinde olduğunu gösterir.

M.ö. 468'de Attika–Delos Deniz Birliği'nin lideri Atinalı Kimon ile Persler arasında Pamphylia'daki Eurymedon Nehri kıyısında bir savaş meydana gelir[84]. Bu savaşta Pers ordusunun Eurymedon Nehri'nin ağzında beklemesi Pamphylia'yı savaşa doğrudan dâhil eder[85]. Bundan sonra Kimon, Gelidonya Burnu üzerinden Phaselis'e giderek barışın yapılması için onları on talanton ödemeye mahkûm eder[86]. Kimon'un bu seferi sırasında Lykia M.ö. 466'da Attika–Delos Deniz Birliği'ne dâhil olur[87]. ARSLAN, Kimon'un başarılarıyla Akdeniz kıyılarının Perslerden temizlendiğini; ancak Pamphylia'nın genel itibariyle Pers–Helen savaşlarında Perslere sadık kalması sebebiyle siyasî tarihinde değişikliğe sebep olmadığını ifade eder[88]. ÇEVİK, Lykia'nın bu savaş neticesinde Birlik'e dâhil olduğunu kabul etse de bu durumun M.ö. 452–445 yılları arasında kısa bir dönem devam ettiğini iddia eder[89].

M.ö. 443–42'ye gelindiğinde Atina tiranı Perikles, Attika–Delos Deniz Birliği'ni sert bir tutumla yönetmeye başlar ve Lykia, Karia, Ionia, Helaspontos ve Trakheia'yı beş vergi bölgesine ayırır[90]. Lykia, Perikles'in baskıcı tutumundan rahatsız olduğu için birlikten ayrılmış olabilir; zira Lykia'nın M.ö. 440–439 yıllarının birlik listelerinde

---

80 Hdt. i 176; iii 90.

81 KOLB 2016: 38; 44; SCHULER 2016: 47; BLUM 2016: 139; ÇEVİK 2021[2]: 36.

82 Hdt. vii 92; Frontin. strat. iv 2, 9. Ayrıca bk. AKŞİT 1967: 115; ÇEVİK 2021: 35; BRYCE 1983: 34. Kuprlli'nin akrabalık bağları ve hâkimiyet alanı hakkında bk. VISMARA 2016: 127–128.

83 Hdt. iii 90; vii 91; viii 68.

84 Diod. xi 60–61.

85 Plut. Kim. xii 1–2; Thuk. i 100, 1; Frontin. strat. ii 9, 10.

86 Plut. Kim. xii 3. Ayrıca bk. GRAINGER 2009: 16. Phaselis'in Attika–Delos Birliği'ne M.ö. 453, 451 ve 450 yıllarında altı talanton ödemesi Kimon'un kenti Birlik'e dâhil ettiğini göstermektedir. Birlik listesi için bk. MERITT–WADE-GERY 1950: 28.

87 Diod. xi 60, 4–5. Ayrıca bk. AKŞİT 1967: 115; BRYCE 1983: 34.

88 ARSLAN 2008: 52.

89 ÇEVİK 2021[2]: 37.

90 AKŞİT 1967: 116.

yer almadığı görülür[91]. Ayrıca Thukydides, M.ö. 431–404'te Atina ile Sparta arasında vuku bulan Peloponnesos Savaşı'nda her iki tarafın müttefiklerine temas ederken Lykia'dan bahsetmez[92]. M.ö. 430/29'da birliğin lideri Melasandros'un para toplamak ve Peloponnesos korsanlarının yük gemilerine saldırmalarını önlemek amacıyla gittiği Lykia'da öldürülmesi de Lykia'nın bu tarihte birlikte olmadığı şeklinde yorumlanabilir[93]. Pamphylia'nın ise M.ö. 412–11 yılında Pers satrapı Tissaphernes'in, Aspendos'u üs olarak kullanması[94] sebebiyle M.ö. V. yüzyılın sonlarında Pers hâkimiyetinde olduğu düşünülebilir.

M.ö. 362 yılına gelindiğinde Phrygia satrapı Ariobarzanes, Karia satrapı Mausallos, Lydia satrapı Autophradetes ve Mysia satrapı Orontes Perslere karşı isyan başlatır[95]. Bu isyana Pisidialılar, Kilikialılar, Pamphylialılar ve Lykialılar katılır[96]. Lykialılar, Perslerin zayıflamasından yararlanarak onları bölgeden tamamen çıkarmak için isyana destek vermiş olmalıdır[97]. Pamphylia'nın satrapı da isyana katıldığından bölge halkının da bu olaya dâhil olması muhtemeldir. Zira ÖZTÜRK de Persler adına isyanı bastırmaya çalışan Datames ile Autophradetes arasında Aspendos'ta bir savaş yaşandığını ve bu isyan sırasında Lykia ve Pamphylia kentlerinin zarar gördüğünü ifade eder[98]. Perslerin bu hareketi bastırmasının ardından isyan sırasında taraf değiştiren Karia satrapı Mausallos'a Lykia'nın yönetimi verilir[99].

M.ö. 334'te III. Aleksandros Doğu Seferi'ne çıkar ve Halikarnassos'u işgalinden sonra sırasıyla Telmessos, Ksanthos, Pinara, Patara ve diğer otuz Lykia şehri O'nunla anlaşma yapar[100]. III. Aleksandros gönderdiği komutanlara şehirleri teslim etmeleri emrini verir; Lykia'ya yönetici olarak komutan Nearkhos'u bırakır ve dinlenmek üzere daha önce kendisine elçilerle birlikte altın bir taç gönderen Phaselis'e gider[101]. Akabinde ordunun bir bölümü Kesme Çay ve Çandır Vadisi üzerinden, III. Aleksandros da Kemer ve Kocaburun üzerinden kıyıyı takip ederek daha önce teslim olduklarını bildiren Perge'ye ulaşır ve bu sırada Aspendos'un elçileri onu ziyaret eder[102]. III. Aleksandros bu ziyaret sırasında Aspendos'tan elli

---

91 MERITT–WADE-GERY 1950: 212; ÇIĞIR 2003; 31.

92 Thuk. ii 9.

93 Thuk. ii 69. ÇEVİK 2021[2]: 37. Doğu Lykia ve Ksanthos'taki yerel beyler ittifak kurarak Melasandros'a karşı savaşır (KOLB 2016: 36).

94 Thuk. viii 81, 87, 88.

95 Diod. xv 90, 1–3. Detaylı bilgi için bk. SARIKAYA 2018: 296–315.

96 Diod. xv 90, 3.

97 AKŞİT 1967: 121; ÇEVİK 2021[2]: 38.

98 ÖZTÜRK 2006: 31 dn. 7.

99 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. HORNBLOWER 1982: 170–182; AKŞİT 1967: 121; ÇEVİK 2021[2]: 38–39.

100 Arr. An. i 24, 4; i 20, 2–3.

101 Arr. An. i 24, 5–; iii 6, 6.

102 Arr. An. i 26, 1–2.

talanton ile Perslere gönderecekleri atları ister[103]. Perge'den Side'ye giden III. Aleksandros, burayı itaat altına alıp Aspendos'a giderek kentin haracını yıllık yüz talantona çıkarır ve şehri Nearkhos'un yönetimine verir[104]. Böylece III. Aleksandros Pamphylia'nın önemli kentlerini ele geçirmiş olur[105].

III. Aleksandros'un ölümünden sonra ardılları, M.ö. 323'te imparatorluk topraklarının yönetimini paylaşırlar. Bu paylaşımda Pamphylia ve Lykia, Antigonos'un Phrygia satraplığına bağlanır[106]. M.ö. 321'de ardıllar arasında Triparadeisos Anlaşması yapılır[107]. Ancak Lykia ve Pamphylia için durum değişmez yani bu bölgeler yine Antigonos'un yönetiminde kalmaya devam eder. Ancak Triparadeisos'ta üst yönetici olarak belirlenen Antipatros'un, zayıf iradeli bir piyade generali olan Polyperkhon'u saltanat naibi yapması ve kendisinin de M.ö. 319'da ilerleyen hastalığı sebebiyle ölmesiyle ardılların arasında bir dizi savaş yaşanır[108]. Bu savaşlardan M.ö. 317'de Antigonos ile Eumenes arasında meydana gelen Paraitakene Muharebesi'nde, Antigonos'un ordusunda üç bin Lykia ve Pamphylialı asker bulunur[109].

M.ö. 314'te Antigonos, Ptolemaios'un yapacağı olası bir çıkarma için oğlu Demetrios'u Syria'ya gönderir[110]. Bu sırada Demetrios'un ordusundaki on bin ücretli askerden beş yüzü Lykialı ve Pamphylialıdır[111]. Demetrios bu orduyla M.ö. 312'de Ptolemaios ile yaptığı Gaza Savaşı'nda yenilir[112]. Bir yıl sonra yapılan anlaşma gereğince Antigonos'un, elindeki Helen şehirlerini özgür bırakması gerektiği halde bunu yapmadığı için, M.ö. 310–309'da Ptolemaios, Demetrios'a karşı sefere çıkar. Böylece Ptolemaios, M.ö. 309'da bir filo ile Phaselis'i ele geçirip Lykia'ya giderek Ksanthos, Kaunos ve Kos'u ele geçirir[113]. Ptolemaios'un bölgeye girdiği M.ö. 309 yılında Aspendos, Side'ye karşı kendilerine yardım ettiğinden Ptolemaios askerlerine yurttaşlık verir[114]. Lykia ve Pamphylia'da kısa bir Ptolemaios egemenliğinin ardından M.ö. 304'te Demetrios ile Ptolemaios'un anlaşma yapmasıyla Lykia sahillerinde Ptolemaios'un hâkimiyeti sona erer[115].

---

103 Arr. An. i 26, 3.
104 Arr. An. iii 6, 6.
105 ÖZTÜRK 2006: 31–32.
106 Diod. xviii 3.
107 Diod. xviii 39, 1.
108 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. AKŞİT 1971: 23; ÖZSAİT 1982a: 289.
109 Diod. xix 29, 3.
110 Plut. Dem. v 2.
111 Diod. xix 69, 1; AKŞİT 1971: 30.
112 Plut. Dem. v 2; App. Syr. ix 54.
113 Diod. xxvii 1–3.
114 Detaylı bilgi için bk. GRAINGER 2009: 25.
115 AKŞİT 1971: 36.

Demetrios'un ve babası Antigonos'un M.ö. 304'teki başarısı sebebiyle Ptolemaios, Kassandros, Lysimakhos ve Seleukos ittifak eder[116]. M.ö. 302'de Antigonos ile Lysimakhos arasında vuku bulan savaşta, Lysimakhos'un askerlerinden 800 Lykialı ve Pamphylialı Antigonos'un tarafına geçer ve O'nun tarafından hediyelerle ödüllendirilir[117]. M.ö. 301'e gelindiğinde ardıllar arasında meydana gelen Ipsos Savaşı'nda Antigonos ölür, Demetrios ise Ephesos'a kaçar[118]. Bu sırada Lysimakhos ve Seleukos ittifakında olan Ptolemaios savaş başlamadan önce bir yalan haber sebebiyle Mısır'a dönmek zorunda kaldığından paylaşımda daha önce işgal ettiği Kuzey Syria dışında hiçbir şey alamazken, paylaşımın en kârlı ismi Seleukos, Phrygia'nın içlerinden Indos'a kadar olan yerleri ve Syria'yı, Lysimakhos ise Thrakia, Kilikia ve Ptolemaios'un hâkimiyetinde olan Lykia ve Pamphylia'nın birkaç kenti dışında Küçük Asya'nın Toroslar'a kadar olan kesimini alır[119].

M.ö. 283'te Ptolemaios, M.ö. 281'de Kuroupedion Savaşı'nda Lysimakhos ve savaştan sonra da Seleukos'un ölümüyle III. Aleksandros'un ardılları topraklarını oğullarına bırakarak tarih sahnesinden çekilir[120]. Kurupedion Savaşı'nda Lysimakhos'un toprakları Seleukos'un eline geçtiğinden, M.ö. 280'de Lykia bölgesi Seleukos kralı I. Antiokhos'un hâkimiyetinde olmalıdır[121]. Ancak Ptolemaioslar M.ö. 279–278'de Miletos'la anlaşarak Seleukoslara karşı savaşır; Karia, Kilikia ve Lykia'ya yerleşir ve M.ö. 279'dan M.ö. 218/217'ye kadar bölgede hüküm sürer[122]. Pamphylia Bölgesi'nde de Ptolemaiosların Korakesion ve Aspendos'ta, Seleukosların ise Side'de egemen oldukları söylenebilir[123]. Lykia ve Pamphylia M.ö. 218'de ise Seleukos Krallığı'nın hâkimiyetine girer[124].

Seleukos Krallığı, Küçük Asya'ya gönderdiği Antiokhos Hieraks ve ardından Akhaios'un isyan ederek bağımsızlığını ilan etmesi sebebiyle bir siyasî kriz yaşar[125].

---

116 Diod. xx 106, 4–5; xxi 1, 2.

117 Diod. xx 113, 3.

118 App. Syr. 55. Detaylı bilgi için bak. ÖZSAİT 1982a: 293.

119 App. Syr. 55. Detaylı bilgi için bk. AKŞİT 1971: 39; ÖZSAİT 1982a: 292–293; ÖZSAİT 1985: 31.

120 App. Syr. 62; AKŞİT 1971: 43; DAVIS – KRAAY 1980: 156.

121 App. Syr. 62; AKŞİT 1971: 43; ÖZSAİT 1982a: 294; ÖZSAİT 1985: 36.

122 Bu hususa ışık tutan yazıtlar ile Kaunoslu Zenon'un papirüsü, Lykia'da Mısır hâkimiyetinin iç kesimler de dâhil olmak üzere M.ö. 278'den M.ö. 218/17'e kadar kesintisiz devam ettiğine işaret eder (Konu hk. yorumlar için bk. ÇIĞIR 2003: 51; AKŞİT 1971: 45–47). Öyle ki II. Ptolemaios zamanında Patara kentinin adı Arsinoe olarak değiştirilir (İŞKAN 2016: 146; ÇEVİK 2021[2]: 40). Ayrıca Limyra'da Ptolemaios hanedanına ait olduğu düşünülen bir kült tapınağı vardır ve II. veya III. Ptolemaios zamanına tarihlendirilmektedir (SEYER 2016: 265–267).

123 GRAINGER 2009: 25–33.

124 ÖZTÜRK 2006: 42. Ancak SCHULER M.ö. III. yüzyıl boyunca Lykia'da devam eden Ptolemaios hâkimiyetinin III. Antiokhos'un M.ö. 196'da bölgeyi fethetmesiyle son bulduğunu söyler (SCHULER 2016: 47).

125 BEAN 1999[2]: 11.

Ancak III. Antiokhos M.ö. 202'de Akhaios ve Ptolemiaosları yenerek devleti tekrar toparlar ve M.ö. 197'de Dağlık Kilikia'dan Ionia'ya kadar Küçük Asya kıyılarını Ptolemaioslardan tamamen temizlemek için harekete geçer[126]. Lykia'nın Andriake, Limyra, Patara ve Ksanthos kentlerinin ele geçirildiği bu sefer sırasında, III. Antiokhos Korakesion'u bir ay kuşattıktan sonra filosunu Korykos'ta bekletir ve Lykia kıyılarını dolaşarak Ege'ye gider[127]. Fakat III. Antiokhos'un Küçük Asya'da güçlenmesinden rahatsız olan Roma, Lykia'nın güneyindeki Gelidonya Adaları'nın batısına geçmemesi, aksi halde onların düşmanı olan Makedonya kralı V. Philippos ile ittifak kurduğu anlamına geleceği hususunda onu ikaz eder[128]. Bu ikaza rağmen III. Antiokhos'un seferine devam etmesi ve açıkça boğazlara hâkim olmak istemesi üzerine çıkarları tehlikeye giren Pergamon Krallığı ve Rhodos, Roma'dan yardım ister. Boğazların serbest kalmasını isteyen Roma, M.ö. 193'te Helen şehirlerinin özgürlüğü söylemiyle, III. Antiokhos'a Avrupa'daki şehirleri boşaltması ve Küçük Asya'daki şehirlere de müdahale etmemesi hususunda ikazda bulunduysa da III. Antiokhos bunu reddeder[129]. Böylece Seleukos Krallığı ile Roma arasında bir savaş başlar ve dolayısıyla Lykia ve Pamphylia da bu durumdan etkilenir.

III. Antiokhos, M.ö. 191'de Thermopylai Savaşı'nda Roma'nın bozgununa uğradıktan sonra Ephesos'a kaçar; fakat M.ö. 195'te kendisine sığınmış olan Roma'nın düşmanı Hannibal'ın tavsiyesiyle savaşa devam ederek Gelibolu'da bir savaş hattı kurar ve Ephesos'taki filoları takviye ederek Hannibal'ı da Lykia'da ikinci bir donanma kurmakla görevlendirir[130]. M.ö. 190'da Eurymedon Savaşı sırasında Side'de üs kuran Hannibal'ın yerini, Phaselis'te üs kuran Rhodos'a haber verenin Aspendos[131] olmasından dolayı Side'nin III. Antiokhos, Aspendos'un ise Roma taraftarı olduğu düşünülebilir.

Hannibal'ın M.ö. 190'da Side'de ve ardından Seleukos donanmasının da Myonessos'da yenilmesiyle ağır bir yenilgi alan III. Antiokhos, Roma'yla anlaşma yapmaya çalışarak, onlara M.ö. 193'te kendisine sunulan şartları kabul ettiğini bildirir[132]. Ancak Roma, III. Antiokhos'tan Toroslar'ın gerisine çekilmesini ve tüm savaş masraflarını ödemesini ister[133]. III. Antiokhos ise bu şartları kabul etmeyerek savaşa hazırlanır ve topladığı ordusunda, Lykia, Pamphylia ve Psidialı dört bin asker bulunur[134]. Ancak M.ö. 190'da gerçekleşen Magnesia Savaşı'nda III.

126 ÇIĞIR 2003: 53.
127 Liv. xxxiii 20, 4–5.
128 App. Syr. i 2–3.
129 Liv. xxxiv 57,10–58, 12.
130 App. Syr. iii 14–15; iv 17–21.
131 Liv. xxxvii 23, 3–4.
132 App. Syr. v 22–27; vi 29.
133 App. Syr. vi 29–30.
134 Liv. xxxvii 40, 14; App. Syr. vi 32.

Antiokhos yenilir; önce Sardes'e, ardından Apameia'ya kaçar[135]. M.ö. 189'da yapılan Apameia Anlaşması ile III. Antiokhos, Toroslar'ın gerisine çekilir, on bin talanton savaş tazminatı ödemeyi, Anadolu'daki Helen şehirlerinden asker toplamamayı ve buralara sefer düzenlememeyi kabul eder[136]. GRAINGER, Roma'nın bu savaşta kazandığı topraklardan Lykia ve Karia'nın Rhodos'a, Pamphylia bölgesinin ise Pergamon kralı II. Eumenes'e verildiğini, BEAN ise Pamphylialıların bu savaşta Antiokhos'un tarafında yer aldığını ve bölgenin O'nun hâkimiyetinde kaldığını söyler[137].

Pamphylia'nın, Roma dostu Pergamon Krallığı ile iyi ilişkiler sürdürdüğü söylenebilse de Lykialılar, Rhodos hâkimiyetine girdikten sonra Roma müttefiki sayılmadıklarından ve bağımsızlıklarını kaybettiklerinden dolayı Rhodos'a karşı üç kez isyan ederler[138]. M.ö. 187'de çıkan ilk isyan, Pergamon kralı Eumenes'in Rhodos'a yardım etmesiyle kısa sürede bastırılır[139]. M.ö. 181'de Ksanthos'ta etkili olan isyanının ardından Lykialılar, M.ö. 177'de Roma'ya bir heyet göndererek Rhodos'un baskıcı tutumundan şikayetçi olur ve Roma da Rhodos'a gönderdiği mektupla, Lykialıların onlara korumaları amacıyla bir dost ve müttefik olarak verildiğini bildirir[140]. Ancak Roma'nın bu mektubu mevcut problemi çözmemiş olacak ki M.ö. 174'te Lykialılar tekrar isyan eder[141]. Bu isyan sırasında M.ö. 182–180 yılları arasında V. Ptolemaios'un saray görevlilerinden birini onurlandıran Lykia Birliği, muhtemelen Rhodos'a karşı mücadelelerinde Ptolemaioslar ile bağlarını kullanmak ister[142].

M.ö. 168'de Makedonya Savaşı bittiğinde Roma, Perseus'u desteklediği gerekçesiyle Rhodos'u cezalandırarak Apameia Antlaşması'nın ardından ona verdiği Helen kentlerinin bağımsızlığını ilan ederek Rhodos'a Lykia ve Karia'dan valilerini çekmelerini emreder[143]. Böylece Lykia bağımsızlığını elde eder, Roma'ya minnet duygularını göstermek amacıyla yazıtlar diker, Rhomaia şenlikleri düzenler ve Dea Roma'ya tapınım gösterir[144]. Lykia bu dönemde iç işlerinde bağımsız olsa da Roma'ya vergi öder ve askerî alanda onu destekler[145]. Ayrıca bölgenin bağımsız

---

135 ÇIĞIR 2003: 59–60.

136 Pol. xxi 45.

137 BEAN 1999²: 11; GRAINGER 2009: 44–47.

138 Lykialıların Rhodos'a karşı isyanları hakkında bk. AKŞİT 1971: 57–64. SCHULER, Apameia Anlaşması'nda Lykia'nın statüsünün açık biçimde belirtilmemesi sebebiyle çatışmaların yaşandığını söyler (SCHULER 2016: 47).

139 AKŞİT 1971: 61.

140 App. Mithr. ix 62; Pol. xxv 5; Liv. xli 6, 8–12.

141 Liv. xli 25, 8; AKŞİT 1971: 63.

142 SCHULER 2016: 48.

143 Pol. xxx 5; Liv. xlv 25, 1–9; ADAK 2002: 130.

144 ADAK 2002: 130; ÇIĞIR 2003: 63–64; SCHULER 2016: 48–49.

145 SCHULER 2016: 52.

olmasıyla, 23 kentin mecliste oy hakkına sahip olduğu[146] Lykia Birliği'nin bu dönemde öneminin arttığı söylenebilir. Pamphylia bölgesi ise Pergamon hâkimiyetinde olduğundan Roma'nın bu cezalandırmasından pek etkilenmez ve M.ö. 159'dan sonraki bir tarihte Pergamon Krallığı, Perge ile Termessos arasında Attaleia kentini kurar[147]. M.ö. 133'te Pergamon kralı III. Attalos topraklarını Roma'ya miras bırakarak ölür ve M.ö. 129'da Pergamon toprakları üzerinde Roma'nın Asia Eyaleti kurulur; ancak Pamphylia ve Lykia bu eyaletin dışında bırakılır[148].

M.ö. II. yüzyılın başlarında Lykia ve Pamphylia'da korsanlık adeta yaşam tarzı haline gelir[149] ve M.ö. 188'de Seleukosların Toroslar'ın gerisine çekilmesiyle oluşan otorite boşluğu korsanlığın artmasına sebep olur[150]. Bu durumdan yararlanan Diodotos Tryphon, M.ö. 140–138 yıllarında Korakesion'da üs kuracak kadar güçlenir; Kilikia ve Pamphylia'da korsanların bilinen ilk "tiranı" olur[151]. Tryphon, Seleukos krallığının tamamına egemen olmak istese de M.ö. 138'de Seleukoslar tarafından ortadan kaldırılır[152]. Ancak Tryphon M.ö. I. yüzyılda Akdeniz'de ortaya çıkacak korsan tiranlar için bir örnek oluşturur[153].

Roma, korsanlıkla mücadele için Pamphylia'ya M.ö. 102'de M. Antonius'u (M.ö. 147–M.ö. 87) gönderir ve O, korsanların gemiler imal edip ganimetlerini sattığı yer olarak tasvir edilen Side'yi üs olarak kullanır[154]. Bu sefer muhtemelen istenilen biçimde sonuçlanmadığından Roma ilerleyen yıllarda korsanlığı bitirmek için Akdeniz'de birçok sefer düzenler[155]. Örneğin korsan Zeniketes, Solyma Dağı, Phaselis, Korykos ile Olympos'u ele geçirir ve bunun üzerine Roma M.ö. 78'de P. Servilius Vatia'yı korsan seferine gönderir[156]. Zeniketes'in kendini yakarak intihar ettiği Vatia'nın bu seferinde, Olympos, Attaleia ve Phaselis korsanlara destek verdiği gerekçesiyle cezalandırılarak Roma toprağı haline getirilir[157]. Isauria'ya

---

146 Strab. xiv 3, 3.

147 GRAINGER 2009: 45.

148 Bu hususta detaylı bilgi için bk. ARSLAN 2003: 93–94; ÖZTÜRK 2006: 45.

149 ÖZTÜRK 2006: 43–44.

150 ÖZTÜRK 2006: 34.

151 Strab. xiv 5, 2; ÖZTÜRK 2006: 44.

152 Strab. xiv 5, 2; ÖZTÜRK 2006: 44.

153 ÖZTÜRK 2011: 69.

154 Liv. perioch. 68; Strab. xiv 3, 2; Tac. ann. xii 62; ORMEROD 1922: 35; ROBINSON 1963: 139; ARSLAN 2003: 94; ÖZTÜRK 2006: 46. Antonius'un bu seferiyle temelleri atılan Cilicia Eyaleti muhtemelen Pamhylia ve Doğu Lykia'yı kapsamaktadır (ÖZTÜRK 2006: 46 dn. 35).

155 ORMEROD 1924: 208–209; MACKAY 2004: 120; ÖZTÜRK 2006: 47; ARSLAN – ÖNEN 2011: 192–193.

156 ORMEROD 1922: 36; ORMEROD 1924: 216–218; MAGIE 1950: 288–290; SOUZA 1999: 106; ROBINSON 1963: 169; UÇKAN – ÖZTAŞKIN 2016: 277. Zeniketes'in kökeni ve hâkimiyet altına aldığı bölgeler hakkında bk. ZIEBARTH 1929: 34; ÖZTÜRK 2006: 55–62.

157 Strab. xiv 5, 7; Flor. epit. i 41; ÖZTÜRK 2006: 55–56; ÖZTÜRK – ÖNCÜ 2020: 255–258.

doğru sefere devam eden Vatia, Side üzerinden bölgeye ulaşır. Bu sefer sırasında Vatia'nın Side üzerinden Isauria'ya gittiği halde Strabon'un korsanların merkezi olduğunu söylediği[158] Side'yi cezalandırmamasının sebebi ise O'nun asıl amacının VI. Mithridates'le yapılacak savaşa hazırlık için Isauria'ya gittiği şeklinde değerlendirilir[159]. M.ö. 67'de Roma, Pompeius'u Lex Gabinia de piratis persequendis yasasına dayanarak üç yıllığına Akdeniz'de sonsuz yetki vererek korsan seferine gönderir[160]. Lykia, Pamphylia, Phoenikia ve Kypros bölgelerinin Metellus Nepos'un görev sahası olduğu üç ay süren bu seferde Pompeius, Korakesion'u ele geçirir ve korsanlığa karşı büyük bir zafer kazanır[161].

Roma korsanlıkla mücadele ederken aynı dönemde VI. Mithridates ile savaşır ve Lykia–Pamphylia bölgeleri bu durumdan etkilenir. VI. Mithridates M.ö. 89'da Helas ve Küçük Asya'daki Helenlerin kurtarıcısı ve koruyucusu sıfatıyla Asia'yı ele geçirmeye başlar ve Appianos, Mithridates'in bu seferde Pamphylia, Lykia ve Ionia'ya boyun eğdirdiğini söyler[162]. Ancak savaşın gidişatına bakıldığında Appianos'un verdiği bu bilginin doğru olmadığı söylenebilir. Nitekim VI. Mithridates'in M.ö. 88'deki Rhodos seferinde, Kreinolaos komutasındaki Lykia Birliği filosu Rhodos'a yardım için gönderilir[163]. VI. Mithridates, kışın gelmesi üzerine Rhodos'ta bir filo bırakarak Patara'yı kuşatır;[164] fakat burada Lykialıların direnmesi sebebiyle komutanı Pelopidas'ı bölgede bırakarak Stratonikeia'ya çekilir[165]. Ancak O'nun gidişinden sonra da Lykia ele geçirilemez[166]. Bununla birlikte Murena'nın II. Mithridates Savaşı sırasında Bubon, Balboura ile muhtemelen Oinoanda kentlerini Roma'yı desteklediği için Lykia Birliği'ne dâhil etmesi[167] ve M.ö. 86'da Sulla ile VI. Mithridates arasında yapılan Dardanos

---

158 Strab. xiv 3, 2.

159 GRAINGER 2009: 51. ÖZTÜRK Side'nin cezalandırılmamasının sebebini kentin uzun zaman Roma'yla müttefiklik ilişkisi içinde olmasıyla ifade eder (ÖZTÜRK 2006: 51–52).

160 Plut. Pomp. xxv–xxvi 4; App. Mithr. xiv 94; Cass. Dio xxxvi– xxxvi 5; Liv. perioch. 99; Flor. epit. i 41; Tac. ann. xv 25. ÖZTÜRK 2006: 65. Pompeius'un korsan seferi hakkında bk. ORMEROD 1924: 234–241; ÖZTÜRK 2006: 64–66.

161 App. Mithr. xiv 95; Flor. epit. i 41, 11; MACKAY 2004:138; ÖZTÜRK 2006: 65; ARSLAN – ÖNEN 2011: 193.

162 App. Mithr. iii 20; Diod. xxxvii 26; ROBINSON 1963: 152; ARSLAN 2002: 115–117; MACKAY 2004: 124. VI. Mithridates'in Helenlerin kurtarıcısı gibi propaganda amaçlı faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. ARSLAN 2007: 120–126.

163 App. Mithr. iii 24; Liv. perioch. 78; MAGIE 1950: 218; ARSLAN 2002: 121–123; ÖZTÜRK 2006: 48; Bu hususta detaylı bilgi için bk. ARSLAN 2007: 157–159; 174–183.

164 App. Mithr. iv 27; MAGIE 1950: 218–219; ARSLAN 2002: 126–127; ARSLAN 2007: 183.

165 App. Mithr. iv 27; AKŞİT 1971: 88; ARSLAN 2002: 127; ÖZTÜRK 2006: 48. VI. Mithridates'in Stratonikeia'daki faaliyetleri için bk. ARSLAN 2007: 185.

166 ÖZSAİT 1982a: 308.

167 Strab. xiii 4. 17; MAGIE 1950: 241–2; TAKMER 2002: 7. Murena'nın Lykia–Pamphylia bölgesindeki faaliyetleri için bk. ÖZTÜRK 2006: 50–55. Murena'nın seferi hakkında detaylı bilgi için bk. ARSLAN 2007: 267–291.

Anlaşması'yla Lykia'nın bu savaşta Rhodos taraftarı olup VI. Mithridates'e karşı savaşmasından ötürü Roma'nın dost ve müttefiki olarak sayılması da bu hususu destekler niteliktedir[168].

M.ö. 75'te Bithynia kralı IV. Nikomedes'in topraklarını Roma'ya bırakarak ölmesi ve VI. Mithridates'in bu bölgeyi işgal etmesiyle III. Mithridates Savaşı başlar ve Roma M.ö. 74'te VI. Mithridates'e karşı Lucius Lucullus'u görevlendirir[169]. Lucullus, Kypros, Phoenikia, Rhodos ve Pamphylia gemilerinden müteşekkil büyük bir donanmayla, VI. Mithridates'e karşı başarılı bir sefer düzenler[170]. Pompeius'un M.ö. 66'daki büyük seferiyle Mithridates Savaşları biter; M.ö. 64'te Pontos Krallığı'nın batısı Bithynia Eyaleti'ne bağlanır, Lykia bağımsız bir Roma müttefiki olarak düzenlenir ve VI. Mithridates M.ö. 63'te Kırım'da intihar eder[171].

Roma–Mithridates Savaşları'nda VI. Mithridates'in askerlerinin bölgeden geçtiği, hatta Termessos'tan çok sayıda esir aldığı bilinmekle birlikte[172] Pamphylia'da tam teşekküllü bir işgalin söz konusu olmadığı, dolayısıyla Appianos'un VI. Mithridates'in Pamphylia'ya boyun eğdirdiğine dair verdiği bilginin de doğru olmadığı söylenebilir[173]. Nitekim ARSLAN, bu dönemde Küçük Asya'daki kentlerin publicanus'ların ekonomik baskılarından dolayı VI. Mithridates'e destek verdiğini fakat Lykia ve Pamphylia gibi Roma dostu ve müttefiki olan özgür ve özerk yerlerin bu baskıdan etkilenmediğini ve durumlarını koruyabilmek adına O'na karşı savaştıklarını ifade eder[174].

1.2. Roma Cumhuriyeti'nin Sonuna Doğru Lykia ve Pamphylia

M.ö. 60'ta Caesar, Crassus ve Pompeius arasında siyasî faaliyetlerde birlikte hareket etmek maksadıyla triumvir'lik kurulur. Ancak M.ö. 53'te Crassus'un Parthlarla savaşırken ölmesi üzerine triumvir'lik bozulur ve iktidarı elinde tutma hususunda husumetleri olan Caesar ile Pompeius arasında bir iç savaş yaşanır. M.ö. 49'da başlayan iç savaş, Caesar'ın Pharsalos Muharebesi'ni kazanması ve Pompeius'un

---

168 App. Mithr. viii 61. Bazı araştırmacılar VI. Mithridates'in Lykia'dan geçtiğini ve bölge halkının O'na karşı direndiğini ancak O'nun tam olarak hangi kentleri ele geçirdiğinin tespit edilemediğini ifade eder (ÖZTÜRK 2006: 48; ARSLAN 2007: 184).

169 Detaylı bilgi için bk. ARSLAN 2007: 305–321.

170 App. Mithr. viii 56. Detaylı bilgi için bk. ARSLAN 2007: 340–388.

171 Detaylı bilgi için bk. ROBINSON 1963: 171–172; ARSLAN 2007: 435–494.

172 App. Mithr. iii 20; CIL I, 589; ÖZTÜRK 2006: 49; ARSLAN 2007: 184.

173 Bu hususta değerlendirme için bk. ÖZSAİT 1982a: 308; ARSLAN 2002: 128.

174 ARSLAN 2002: 119; ARSLAN 2007: 151. Ayrıca Iust. xxxviii 7, 8'de Küçük Asya halkının aç gözlü proconsul'lerden ve mallarını haczedip açık arttırmayla satan publicanus'lardan nefret ettiğinden bahseder.

Mısır'da XIII. Ptolemaios tarafından öldürülmesiyle M.ö. 48'de son bulur[175]. Bu savaş sırasında Lykia'nın Caesar'ın, Pamphylia'nın ise Pompeius'un tarafını tuttuğu söylenebilir. Zira savaşın başında Pompeius, Pamphylia'dan yardımcı kuvvet toplar[176]. Ayrıca Pompeius'un Pharsalos Muharebesi'nden sonra Attaleia kentinde karaya çıkıp burada ordusunu tekrar bir araya getirmeye çalışması, kentlerden borç para alması ve kendisi için gemi inşa etmelerini istemesi de bu duruma işaret eder[177]. Caesar'ın, Pompeius'un peşinden Mısır'a giderken filosunda beş Lykia gemisinin olması ise Lykialıların O'nun tarafında olduğunu gösterir[178]. Caesar'ın Lykialılar ile bu iyi ilişkisi hem O'nun zamanında hem de ailesi Iulius–Claudiuslar Dönemi'nde devam eder[179]. Bu durumun sebebi M.ö. 46'da Lykialılar ile Caesar arasında yapılan Foedus Antlaşması'dır[180]. İç savaştan sonra ise Servilius zamanında doğu şehirleri Cilicia Eyaleti'ne bağlanmış olan Pamphylia, M.ö. 47'de Caesar'ın aldığı bir kararla Asia Eyaleti'ne bağlanır[181].

Caesar'ın 15 Mart M.ö. 44'te Cassius ve Brutus tarafından bir suikastla öldürülmesiyle Roma'da yeni bir iç savaş başlar: Caesar'ın ölmeden önce evlat edindiği yeğeni Octavianus, Roma'ya giderek Caesar'ın katillerini yakalamak için Lepidus ve M. Antonius ile birlikte II. Triumvirlik'i kurar. Küçük Asya'ya kaçmış olan Cassius ve Brutus ile M. Antonius ve Octavianus arasında M.ö. 42'de meydana gelen Philippi Savaş'ında Cassius ve Brutus intihar eder[182]. Bu süreçte Lykia ve Pamhylia'nın ekonomik açıdan olumsuz etkilendiği söylenebilir. Zira Caesar'ın ölümünden birkaç gün sonra Asia ve Bithynia eyaletlerine atanan Gaius Trebonius ve Lucius Tillius Cimber, Cassius ve Brutus için para ve gemi tedarik etmek için görev bölgelerindeki halkı zorlar[183]. Bununla birlikte M.ö. 44 yılı consul'ü olan ve M.ö. 43 yılı için Syria valiliğine atanan Caesar taraftarı P. Cornelius Dolabella'nın Cassius'a karşı savaşmak için kurduğu filoda Lykia ve Pamhylialıların olduğu görülür[184]. Dolabella ile Cassius arasında Laodikeia'da yapılan savaşta mağlup olacağını anlayan Dolabella, askerlerinden birine kendini öldürtür[185]. Bu savaştan sonra kendilerine karşı triumvir'liğin kurulduğunu öğrenen Cassius ve Brutus, savaşa hazırlık için para ve gemi toplamaya başlar[186]. Lykialıların, Brutus ve Cassius

175 Suet. Iul. xxxv; Plut. Caes. xlii 1–xlvi 5; xlviii 2–3; Plut. Pomp. lxxii 1; lxxx 1.
176 App. civ. ii 8, 49; ii 10, 71.
177 Plut. Pomp. lxxvi 1–3.
178 Caes. Alex. 13; SCHULER 2016: 56.
179 ÖZTÜRK 2022: 28.
180 Bu hususta detaylı bilgi için bk. MITCHELL 2005: 163–258.
181 KURT 2009: 123; 126.
182 App. civ. iv 14, 110–17, 131.
183 App. civ. iii 1, 6.
184 App. civ. iv 8, 60.
185 Cass. Dio xlvii 30, 5.
186 Cass. Dio xlvii 33, 1; App. civ. iv 8, 61.

ile anlaşmaları olmadığı gibi Dolabella'ya verdikleri gemilerin de nakliyat için olduğunu söylemesine rağmen, bu durum düşmana yardım olarak değerlendirilir ve M.ö. 43'te Brutus Lykia'ya saldırır[187]. Naukrates isimli biri, Brutus'e karşı Lykia kentlerinin direnmesi için sınır bölgelerinde faaliyette bulunur[188]. Ksanthoslular savaş için hazırlık yapsalar da Brutus kenti kuşatır[189]. Ksanthosluların büyük direnişine ve savaşın gidişatındaki başarılarına rağmen Brutus kente girmeyi başarır; ancak kent halkından yalnız 150 erkeği ele geçirebilir[190]. Ksanthos'tan sonra Patara'ya geçen Brutus, kent halkını akrabaları olan Ksanthoslu kölelerini onlara teslim etmek gibi farklı yollar deneyerek anlaşmaya razı eder ve ardından kentteki tüm altın ve gümüşün kendisine teslim edilmesini sağlar[191]. Brutus Patara'dayken Lentulus Spinter O'nun tarafından Myra'ya gönderilir[192]. Kent istediği parayı vermeyerek Lentulus'a karşı direnir; fakat Lentulus Myra'nın Andriake limanının zincirini kırarak burayı ele geçirir[193]. Bu savaş sırasında Lykia'nın Brutus'e karşı büyük bir direniş göstermesinin sebebi M.ö. 46'da Caesar ile yapılan antlaşmaya sadık kalınması olmalıdır[194]. Sonuçta bu iki bölgenin savaşın her iki tarafından da sömürüye maruz kaldığını söyleyebiliriz.

Philippi Savaşı'ndan sonra M.ö. 41'de M. Antonius'un Ephesos'a gittiği ve karşı safta savaşanları affettiği görülür[195]. M. Antonius, savaşın akabinde orduların terhis edilmesi için gereken parayı toplamak amacıyla Ephesos'tan Asia'ya geçerek kentlerden ve vasal krallıklardan para toplar[196]. Ancak M. Antonius bu sırada Lykia'dan para toplamadığı gibi vergilerden de muaf tutar[197]. M.ö. 40 yılına gelindiğinde Brutus ve Cassius yanlısı Labienus'un oğlu Genç Labienus, Parthia'da egemenliğini sağlayarak Fırat ve Syria'dan Lydia ve Ioinia'ya kadar bütün Küçük Asya'yı kontrol altına alır[198]. AKŞİT, Lykia'nın bu seferden etkilenmediğini; ancak Kilikia ve ona tabî olan Pamphylia'nın işgal edildiğini belirtir[199]. Bazı araştırmacıların, M.ö. 64'te Pompeius'un Cilicia'yı eyalet haline getirirken

187 App. civ. iv 8, 61.
188 Plut. Brut. xxx. Brutus'un Lykia Bölgesi'ne girişi esnasında Oinoanda'nın tutumu hakkında değerlendirme için bk. AKŞİT 1971: 99–100.
189 App. civ. iv 76; Plut. Brut. xxx; Cass. Dio xlvii 34.
190 App. civ. iv 76–80; Plut. Brut. xxxi; Cass. Dio xlvii 34, 3.
191 Brutus'un Patara'daki faaliyetleri hakkında antik metinlerin birbiriyle tam örtüşmediği görülür. Bu hususta bk. Cass. Dio xlvii 34, 4; Plut. Brut. xxxii 1–2; App. civ. iv 80–81.
192 Brutus'un Myra'daki faaliyetleri hakkında bk. ÖZTÜRK 2022: 25; 28.
193 App. civ. iv 82. Cass. Dio xlvii 34'te Myra'yı Brutus'un ele geçirdiğini ifade etse de muhtemelen bu bilgi hatalıdır. Bu hususta bk. AKŞİT 1971: 107 dn. 308.
194 ÖZTÜRK 2022: 28.
195 Plut. Ant. xxiv 3–4.
196 Plut. Ant. xxiv 5; ÖZSAİT 1982a: 317.
197 App. civ. v 7.
198 Plut. Ant. xxx 1.
199 AKŞİT 1971: 110.

Pamphylia'yı da buraya dâhil ettiğini söylemesi[200], AKŞİT'in bu görüşünü destekler niteliktedir. Labienus'un işgali sırasında Roma'nın başında bulunan Octavianus ve M. Antonius ise kendi iktidarlarını sağlamlaştırmakla ve birbirleriyle mücadele etmekle meşgul olduklarından, bu sorunla ancak M.ö. 40'ta Brundisium'da antlaşma yaptıktan sonra ilgilenirler[201]. Brundisium Antlaşması'nın esası ise devletin Doğu'sunu M. Antonius'un, Batı'sını ise Octavianus'un yönetmesidir.

M. Antonius Doğu'nun yönetimini aldıktan sonra M.ö. 36'da Parth seferine çıkar[202]. Sefer için eşi Octavia aracılığıyla ilişkilerini düzelttiği Octavianus'tan da iki lejyon alarak Asia'ya geçer[203]. M. Antonius bu sefer sırasında Roma'nın doğu sınırını Parthlara karşı korumak için bazı vasal krallıklar kurar[204]. Bu sırada Galatia kralı Deïotaros'un katipliğini yapan Amyntas'ı Galatia tahtına geçirir ve Lykaonia ve Pamphylia'dan aldığı bazı toprakları bu devlete ilhak eder[205]. Bu esnada Pamphylia'dan alınan yerin Side olduğu düşünülebilir[206]. Zira Side bu dönemde kendi darphanesinde Amyntas adına kralî tetradrahmiler basar[207]. Attaleia ve Perge gibi Pamphylia'nın batısı ise Asia Eyaleti'ne verilir[208]. M. Antonius'un bu seferi sırasında Lykia'nın durumu ise Plutakhos'tan gelen bir bilgi ışığında yorumlanır. Plutarkhos, M. Antonius'un Armenia'da yenilediği ordusunda 60.000 Romalı askerle birlikte 10.000 Kelt ve İber'den, 30.000 de diğer milletlerden süvari ve hafif silahlı asker olduğunu zikreder[209]. Bu ifadedeki "diğer milletler"den kastedilenler arasında Lykialıların da bulunması muhtemeldir[210].

M.ö. 31 senesinde M. Antonius ile Octavianus arasında iç savaş yaşanır ve Adriyatik kıyısındaki Actium'da başlayan savaş, M.ö. 30'da Mısır'da M. Antonius'un ölümü ve Octavianus'un zaferiyle sonuçlanır[211]. Bu savaşta Lykia ve Pamphylia'nın tutumu tam olarak bilinmese de Plutarkhos ve Cassius Dio'nun ifadelerinden bu bölgelerin M. Antonius'u desteklediği anlaşılır. Zira Plutarkhos, M. Antonius'un Syria, Maeotis Gölü, Armenia ve Illyria arasındaki şehirlerden ve milletlerden teçhizat göndermelerini emrettiğini ve Cassius Dio da M. Antonius'un safında, Asia topraklarında kendisinin hükmettiği ve Roma'ya tabî bölgelerin yer

---

200 MAGIE 1950: 376; KAYA 2005: 18; KURT 2010: 487–488.
201 Cass. Dio xlviii 30–31.
202 Cass. Dio xlix 22–33.
203 Cass. Dio xlviii 54, 3–4; Plut. Ant. xxxv 4.
204 Cass Dio xlix 32, 3–4.
205 App. civ. v 8, 75; Cass Dio xlix 32, 3; Plut. Ant. 61, 2–3.
206 IGSK 43, 73; BOSCH 1957: 44–45; ÖZTÜRK 2006: 68.
207 MITCHELL 1993: 39; BEAN 1999²: 15. Bu hususta değerlnedirme için ayrıca bk. ARSLAN 2000: 172.
208 Bu hususta bk. BOSCH 1957: 45.
209 Plut. Ant. xxxvii 3.
210 AKŞİT 1971: 111.
211 Suet. Aug. xvii; Cass. Dio li 1, 1–4; li 8, 1; li 10, 1–14, 3.

aldığını söyler[212]. Bununla birlikte Foedus Antlaşması ve daha sonraki yıllarda Lykia'da Octavianus'un onurlandırılmasından yola çıkarak bu bölgenin onu desteklediğini düşünebiliriz[213].

Octavianus, M. Antonius'a karşı zaferinden sonra Roma'ya dönerek Senatus tarafından Augustus unvanını alır[214], üç büyük zafer alayı tertip eder ve M.ö. 27–23'te bir consul'le birlikte devleti yönetir. M.ö. 23'te inzivaya çekilmek istediğinde ise Senatus O'na bütün devlet işlerinde en büyük yetkileri verir ve devlet fiilen imparatorluk rejimine geçer. Böylece Roma imparatorluk tarihinin Iulius–Claudiuslar Devri başlamış olur.

Augustus zamanında Pamphylia'nın durumu ise Cassius Dio'nun, M.ö. 25'te Amyntas'ın ölümü ve krallığının Augustus tarafından eyalet yapıldığını anlatan pasajından öğrenilir. Cassius bu pasajında "Amyntas öldüğünde Augustus, hâkimiyeti O'nun oğullarına vermeyerek devleti tâbi bir hale getirmiş ve böylece Lykaonia, Galatia'yla birlikte, bir Roma valisine sahip olmuştur; fakat daha önceden Amyntas'a verilmiş olan Pamphylia bölgesini, kendi nomosuna iade etmiştir" ifadesini kullanır[215]. Bu pasajı yorumlayan BOSCH, Cassius Dio'nun eserinin başka yerlerinde *nomos* sözcüğünü eyalet manasında kullandığını belirterek, Pamphylia'nın daha önce Galatia Eyaleti'ne dâhil edilen doğusunun, eskiden bağlı olduğu Cilicia Eyaleti'nin bu tarihte var olmaması sebebiyle buraya iade edilemeyeceğinden, Augustus tarafından yeni bir eyalet olarak kurulduğunu söyler[216]. Nitekim ARSLAN da Augustus'un Galatia Eyaleti'ni kurarken Pamphylia ve Kilikia'yı bu eyaletin dışında bıraktığını ifade eder[217]. Ancak ÖZDİZBAY, Cassius Dio'nun bu ifadelerinin hatalı olduğunu ve olayların yaşandığı döneme tanıklık eden Strabon'un esas alınması gerektiğini söyler[218]. Strabon ise Pamphylia'nın Galatia Eyaleti'ne dâhil olduğunu belirtir[219].

Lykia ve Pamphylia hakkında Augustus sonrası dönem için temel siyasî mesele bu bölgelerin çifte eyalet olarak düzenlenmesidir. Cassius Dio ve Suetonius'un bazı ifadelerinden yola çıkan araştırmacılar Lycia ve Pamphylia Eyaleti'nin İmparator Claudius zamanında kurulduğunu öne sürmüş[220]; fakat yeni arkeolojik verilerle bu çifte eyaletin İmparator Vespasianus zamanında M.s. 70'te kurulduğu tespit

---

212 Plut. Ant. lvi 4; Cass. Dio. l 6, 5.
213 IGR III 546; 718; 719; 721; TAM II 556.
214 Suet. Aug. vii; Cass. Dio lii 16, 6.
215 Cass Dio liii 26, 3; BOSCH 1957: 46.
216 BOSCH 1957: 46.
217 ARSLAN 2000: 186.
218 ÖZDİZBAY 2020: 56.
219 Strab. Xii 5, 1. Ayrıca bk. TIB VIII: 103–104; MITCHELL 1993: 152; BRANDT – KOLB 2005: 21.
220 Suet. Claud. xv 3; Cass Dio lx 17, 3–4.

edilmiştir[221]. Bu tartışmalara değinecek olursak BRANDT 1992'de Lycia ve Pamphylia Eyaleti'nin Vespasianus Devri'nde kurulduğunu kabul etse de 2005'te KOLB ile yaptığı çalışmada Pomponius Mela'nın Chorographia eserini temel alarak bu çifte eyaletin Claudius tarafından kurulduğunu öne sürer[222]. ŞAHİN ve ADAK ise Pomponius'un eserinin kopyalanırken bir hata yapıldığını öne sürerek bu görüşü reddeder[223]. BRANDT ve KOLB, Patara Yol Klavuz Anıtı'nı ve Suetonius'un eserini birlikte değerlendirererek çifte eyaletin Claudius zamanında kurulduğunu ancak Galba'nın Lykia'nın özgürlüğünü geri verip Pamphylia'yı Galatia Eyaleti'ne dahil ettiğini ve Vespasianus zamanında çifte eyaletin tekrar kurulduğunu öne sürer[224]. ŞAHİN ve ADAK ise Patara Yol Klavuz Anıtı'ndan yola çıkarak Lykia'nın Claudius tarafından eyalet yapıldığını ve Pamphylia'nın bu dönemde Galatia Eyaleti'ne bağlı olduğunu ve çifte eyaletin Vespasianus tarafından kurulduğunu söyler[225]. İPLİKÇİOĞLU 2008'de Patara Yol Klavuz Anıtı'nı, Myra ve Limyra arasında Claudius için dikilen bir altarı ve Perge, Rhodiapolis, Olympos, Lydai ve Patara kentlerinden bazı yazıtları değerlendirerek çifte eyaletin Vespasianus tarafından kurulduğunu ve Pamphylia'nın o zamana kadar Galatia Eyaleti'ne bağlı kaldığını belirtir[226].

Tacitus'un bir ifadesi İmparator Galba zamanında Pamphylia Bölgesi'nin durumu hususunda tartışmalara sebep olmuştur[227]. Araştırmacılar bölgenin İmparator Galba zamanında önce müstakil bir eyalet mi olduğu, Galatia Eyaleti'ne mi dâhil olduğu yoksa Lykia ile birlikte bir eyalet olmakla birlikte Nero zamanında eyaletten ayrıldığı için Galba'nın bunları tekrar birleştirdiği mi hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir[228]: BRANDT 1992'de Galba'nın Pamphylia'yı Galatia Eyaleti'ne bağlamadığını ve Tacitus'un sadece bölgenin durumunu vurgulamak için bu tür ifadeleri kullandığını belirtir[229]. Ancak BRANDT 2005'te KOLB ile yaptığı bir çalışmada Pamphylia'nın Galba'dan bir süre önce Galatia Eyaleti'nden ayrıldığını ve O'nun bölgeyi tekrar Galatia Eyaleti'ne bağladığını öne sürer[230]. ŞAHİN ve ADAK ise 2007'deki çalışmalarında Tacitus'un Galatia ve Pamphylia'nın ayrı birer eyalet olduğunu söylemediğini, sadece bölgedeki halkları kastetmek için ilgili ifadeleri

---

221 Tartışmalar için bk. ŞAHİN – ADAK 2007: 85–93; İPLİKÇİOĞLU 2008: 5–6; 13; 19; ADAK – WILSON 2012: 25; ÖZDİZBAY 2020: 61–65.

222 BRANDT 1992: 98–99; BRANDT – KOLB 2005: 22–24.

223 ŞAHİN – ADAK 2007: 86.

224 BRANDT – KOLB 2005: 22–24.

225 ŞAHİN – ADAK 2007: 85–93.

226 İPLİKÇİOĞLU 2008: 5–19.

227 Tac. hist. ii 9.

228 Tartışmalar için bk. ECK 1970: 65–75; SHERK 1980: 991; BRANDT 1992: 98–99; BRANDT – KOLB 2005: 22–24; ŞAHİN – ADAK 2007: 91–92; ECK 2007: 189–207; İŞKAN-IŞIK et alii 2008: 91–121; İPLİKÇİOĞLU 2008: 5–19.

229 BRANDT 1992: 98–99.

230 BRANDT – KOLB 2005: 22–24.

kullandığını belirtir[231]. Lykia ve Pamphylia ile ilgili bu tartışmaları 2004 ve 2005 yıllarında Perge kazılarında bulunan iki yazıtla[232] birlikte değerlendiren ÖZDİZBAY, bu hususta gelinen son noktayı şöyle açıklar: Lykia, Claudius tarafından eyalet olarak düzenlenmiş, Galba zamanında eyalet olmaya devam etmiş; ancak Vespasianus zamanında Lycia ve Pamphylia Eyaleti kurulmuştur[233]. Pamphylia ise Claudius ve Nero zamanlarında statü değişikliğine uğramaksızın Galatia Eyaleti'ne bağlı olmuştur[234].

2. IULIUS–CLAUDIUSLAR DÖNEMİ'NDE LYKIA VE PAMPHYLIA'DA İMPARATOR KÜLTÜ

Küçük Asya kentleri Helenistik Dönem'deki karmaşa ortamında hükümdarlara kurdukları kültleri, Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonuna doğru bu yeni gücü temsil eden Romalı devlet adamlarına kurmuştur[235]. Bununla birlikte bu devlet adamlarının sık sık değişmesi sebebiyle Roma'yı temsilen Dea Roma için kült kurmaya başlamışlardır[236]. Lykia'da Dea Roma kültünün varlığı hakkında ilk veri en erken M.ö. II. yüzyıla tarihlenen Araksa kentinde Dea Roma şenliğinin kutlandığının anlaşıldığı bir yazıttır[237]. Dea Roma'nın bölgedeki varlığına ilişkin bir veri de Ksanthos kentinde bulunan iki yazıt olup bunlar, bölgenin M.ö. 167'de Rhodos'un hâkimiyetinden alınarak özgürlüklerinin verilmesiyle düzenlenen bir Dea Roma şenliğinin hatta rahibinin olduğunu göstermektedir[238]. Muhtemelen bölge özgürlüğünü aldığı için yaygınlaşan Dea Roma kültü kent düzeyinde Aperlai[239], Oinoanda[240] ve Trysa'da[241], Birlik düzeyinde ise Balboura[242], Sidyma[243] ve Tlos'ta[244] kurulmuştur. Pamphylia'da ise Dea Roma kültünün varlığına işaret eden veriler Side kentinde ele geçirilen yazıtlar[245] olup bununla birlikte bölge halkının Galatia Eyaleti'ne bağlı olduğu dönemde Augustus ile birlikte Dea Roma'nın da

231 ŞAHİN – ADAK 2007: 91–92.
232 ÖZDİZBAY 2008: 860, no. a, b. ONUR, bu yazıtlardan a'nın Iv Perge I 222'nin, b'nin ise Iv Perge I 24'ün parçası olduğunu ifade eder (ONUR 2008: 55–56).
233 ÖZDİZBAY 2020: 65.
234 ÖZDİZBAY 2020: 65.
235 Dea Roma hakkında detaylı bilgi için bk. MELLOR 1975: 36–39; 85–89; MELLOR 1981: 984–130; FISHWICK 1987: 93.
236 BAZ 1998: 21–24.
237 SEG XLIV 1218.
238 FdXanthos 18–19.
239 IGR III 692.
240 IGR III 490.
241 IGR III 687.
242 IGR III 474.
243 TAM II 223.
244 TAM II 583.
245 ISide 70; 72; 75; 82; 84; 85; 88.

kültünün bulunduğu Ankyra kentinde de kült vecibelerini yerine getirdiği düşünülmektedir[246].

İmparator kültünü, iktidarı ele geçirme gayesi, devlet ideolojisi, toplumsal ve bireysel çıkarcılık[247] ve kalben inanıp inanılmaması gibi farklı açılardan ele almak mümkündür. Çalışmamızın bu bölümünde hem imparator kültünün kurulmasında başat karakter oluşu hem de Iulius soyundan olması sebebiyle Caesar'dan başlanarak Iulius–Claudiuslar'ın kültünün kurulması ve sürdürülmesi hakkındaki tutumları Onlar'ın hayat hikayeleri ele alınarak bahsi geçen bakış açılarına uygun biçimde incelenecektir. Ardından Onlar'ın Lykia ve Pamhylia'da kültünün durumu hakkında bilgi verilecektir.

2.1. CAESAR

13 Temmuz M.ö. 100'de Roma'da doğan Iulius Caesar, M.ö. 85'te Iuppiter'in başrahibi olur, ertesi yıl dört kez consul'lük yapmış Cinna'nın kızı Cornelia ile evlenir ve Iulia adında bir kızı doğar[248]. Dönemin diktatörü Sulla, Caesar'ın kendisine muhalif kişilerle iyi ilişkiler kurmasını istemediğinden Cornelia'dan ayrılmasını ister[249]. Caesar bu teklifi reddeder: Ancak Sulla'nın kendisine daha fazla düşmanlık gütmesini istemediğinden Küçük Asya'ya giderek orada askerî faaliyetlerde bulunur. Caesar, M.ö. 78'de Kilikia'da bulunduğu sırada Sulla'nın ölüm haberini alır ve Roma'ya geri döner[250]. Caesar, Roma'ya vardığında eski consul Dolabella'yı zimmetine para geçirmekle suçlasa da O'nun aklanması sebebiyle kendisine karşı oluşan olumsuz havanın yatışması için Roma'dan ayrılarak Rhodos'a gider ve böylece korsanlar tarafından kaçırılması hadisesi meydana gelir[251]. Caesar, Rhodos'ta iken Mithridates Savaşı'nın sürmesi sebebiyle bu hususa duyarsız görünmek istemediğinden Asia'ya geçer ve eyaletlerde güveni sağlar[252].

Caesar, M.ö. 68 yılına gelindiğinde Roma'da quaestor olur ve aynı yıl eşi Cornelia ile halası Iulia'yı kaybeder[253]. Caesar, bunlar için düzenlenen cenaze töreninde bir söylev verir ve O'nun tanrılık iddiasının ilk emaresi bu konuşmasında ortaya çıkar.

---

246 BOSCH 1967: 35–49; PRICE 1984: 267; BURRELL 2004: 166–174; MITCHELL – FRENCH 2012: 10–14. Perge'ye neokros unvanının verilmesiyle ilişkili olarak Dea Roma kültünün durumu hakkında değerlendirme için bk. BAZ 2016: 135–136.

247 ANDO 2000: 394.

248 Suet. Iul. i 1; Plut. Caes. i 1.

249 ROBINSON 1963: 166.

250 Suet. Iul. iii 1.

251 Suet. Iul. iv 1; Plut. Caes. i 4.

252 Suet. Iul. iv 2.

253 Plut. Caes. v 1–2.

Zira halası için verdiği söylevde, halasının annesinin soyunun Marciuslar'dan yani krallardan, Iulius soyunun ise Tanrıça Venus'tan geldiğini söyler[254]. Bu vesileyle Caesar soyunu hem krallara hem de tanrılara dayandırmış olur[255].

Caesar, M.ö. 67'ye gelindiğinde quaestor olarak Hispania'ya gider[256]. Cassius Dio ve Suetonius, Caesar'ın bu görevi dolayısıyla Gades'teyken buradaki Herakles Tapınağı'nda III. Aleksandros'un heykelini gördüğünü ve O'nun öldüğü yaşta kendisinin hatırlanacak hiçbir iş yapamadığını düşünerek üzüldüğünü ifade eder[257]. Plutarkhos da bu olayın bir benzerinin M.ö. 61 yılında Caesar Hispania'dayken yaşandığını nakleder. Plutarkhos'un aktardığına göre Caesar, III. Aleksandros'un tarihini okurken gözyaşlarına boğulur ve askerlerin, üzüntüsünün nedenini sorması üzerine III. Aleksandros'un O'nun yaşındayken büyük bir kral olması ancak kendisinin henüz parlak bir başarısının olmaması sebebiyle üzüldüğünü söyler[258]. Tanrılaştırılan III. Aleksandros'a duyduğu hayranlığın sonraki süreçte kendisinin de tanrılaştırılmasını istemesinde etkili olduğu düşünülebilir[259].

Caesar Roma'ya döndükten sonra M.ö. 66'da aedilis[260] ve M.ö. 63'te başrahip olur[261]. Caesar bu yıllarda yönetimi tek başına ele geçirmek için kararnameler çıkarıp oyunlar düzenlese de başarılı olamaz[262]. M.ö. 61'in başlarında Hispania'ya praetor olarak giden Caesar, consul seçimleri sırasında gıyabında adaylığını verememesi üzerine buradan sivil vatandaş olarak ayrılıp seçimlere katılmak üzere Roma'ya döner[263]. Consul adaylarından Lucius Lucceius'u rüşvetle kendine bağlayan Caesar, Marcus Calpurnius Bibulus'la birlikte M.ö. 59'da consul seçilir[264]. Seçimlerde kendisini desteklemeleri için Pompeius ve Crassus ile I. Tirumvirlik'i kurar[265]. Bibulus'u tamamen etkisiz hale getiren Caesar, adeta devleti tek başına yönetir ve vergi indirimi politikasıyla kendine destek sağlar[266]. Caesar consul'lüğünün bitmesinin ardından görev yeri olan Gallia'ya gider ve M.ö. 56'da Pompeius ve Crassus ile triumvir'liği yenileyerek Onlar'ın desteğiyle Gallia'nın yönetiminin beş yıllığına daha kendisine verilmesini sağlayarak bu bölgede dokuz

254 Suet. Iul. vi 1.
255 ROBINSON 1963: 218. Caesar'ın kendini kutsal soya dayandırarak monarkhia'ya geçmeye çalışması hakkında detaylı bilgi için bk. TAYLOR 1975²: 58–77.
256 Plut. Caes. v 3.
257 Suet. Iul. vii 1–2; Cass. Dio xxxvii 52, 2.
258 Plut. Caes. xi 3.
259 ROBINSON 1963: 219.
260 Plut. Caes. v 5.
261 Suet. Iul. xiii; Plut. Caes. vii 1–3.
262 Suet. Iul. x; Plut. Caes. v 5; vi 3.
263 Suet. Iul. xviii; Plut. Caes. xi 1; xiii 1.
264 Suet. Iul. xix; Plut. Caes. xiv 1.
265 Suet. Iul. xix; Plut. Caes. xiii 2.
266 Suet. Iul. xx; Plut. Caes. xiv 6; xiv 8.

yıl boyunca başarılı seferler düzenler[267]. Caesar Gallia'dayken Senatus'un tek bir consul olmasını kararlaştırarak Pompeius'u aday göstermesinin ardından halk temsilcilerinin Caesar'ı O'nun yardımcısı olarak aday göstermek için verdikleri yasa tasarısının Pompeius eliyle engellenmesinin ardından Caesar'ın Pompeius'la evlilik yoluyla akrabalık kurarak O'nunla iyi ilişkiler kurma çabaları da sonuçsuz kalır.[268] Bu tür siyasî çekişmelerin ardından Pompeius'un Senatus onayıyla Caesar'ın resmi görevine son vermesi ve tekrar consul seçilmesini yasaklatmasıyla bir iç savaş yaşanır. Resmi görevli olmadan Roma'ya döndüğünde yargılanacağını bilen Caesar, askerleriyle birlikte Gallia'dan ayrılır[269]. M.ö. 49'da Roma'ya giren Caesar, Brundisium limanında Pompeius ile çatışmaya girer ve M.ö. 48'de Pharsalos Savaşı'nda Pompeius'u yenilgiye uğratır[270]. Bu savaştan sonra Pontos kralı Pharnakes'e ve Pompeius'un oğullarına karşı başarılı seferler düzenleyen Caesar, M.ö. 46'da on yıllığına ve M.ö. 44'te de yaşam boyu diktatör seçilir[271]. Ayrıca sürekli consul'lük, censor'luk, imparator ve vatanın babası unvanlarını alır ve kralların heykellerinin arasına O'nun da heykeli konulur[272]. Böylece Caesar devletin yönetimini tamamen ele geçirmiş olur.

Suetonius, Caesar'ın yönetimi ele almasından sonra Senatus tarafından O'nun onurlandırılması için bazı kararlar alındığını söyler. Suetonius'a göre Caesar'ın, oyun törenlerinde büstünün kutsal bir arabayla tanrıların arasında taşınması, O'nun için tapınaklar ve sunaklar inşa edilmesi, heykelinin tanrıların heykellerinin arasına konulması, kutsal bir yatağı ve hizmetinde özel rahiplerinin olması gibi bazı kararlar alınır[273]. Plutarkhos da Senatus'un Caesar'a Clementia Tapınağı'nı adadığını ve O'na ilahî onurlar verdiğini söyler[274]. Antik yazarlardan alınan bu bilgilere dayanarak Caesar'ın henüz hayattayken tanrı olarak tasavvur edildiği ve kültünün kurulduğu söylenebilir[275].

Caesar, düzenlediği oyunlar ve şölenlerle halkın sevgisini kazansa da cumhuriyet yönetimine dönmeyi düşünmemesi, Gallialıları Senatus'a alması, Senatus'u ve tribunus'ları aşağılaması ve kral olmayı istediğini gösteren olayların vuku bulması

---

267 Suet. Iul. xxv; Plut. Caes. xi 3; ROBINSON 1963: 184–185. Ayrıca bk. Plut. Caes. xiv 6–xxvii 5; Caes. Gall.; ROBINSON 1963: 186–196.

268 Suet. Iul. xxvi–xxviii; Plut. Caes. xxiii 4. Ayrıca bk. ROBINSON 1963: 198–200.

269 Suet. Iul. xxxi–xxxiv.

270 Plut. Caes. xxxv, 1; xxxvi, 1; xlii 1–xlvi 5; xlviii 2–3; Plut. Pomp. lxxii 1; lxxx 1; Suet. Iul. xxxv. Pompeius ve Caesar'ın savaşı için ayrıca bk. Frontin. strat. iii 7, 4; iii 14, 1; iv 5, 2.

271 Plut. Caes. l 1–2; lii 1– liii 2; lvi 1–3; lvii 1.

272 Suet. Iul. lxxvi; ROBINSON 1963: 213.

273 Suet. Iul. lxxvi.

274 Plut. Caes. lvii 3; lxvii 4.

275 Bu kararların Caesar'ın tanrılaştırılması bağlamında detaylı değerlendirmesi için bk. WEINSTOCK 1971: 270–276.

nedeniyle kendisine karşı muhalefetin artmasına sebep olur[276]. Bazı araştırmacılar Caesar'ın doğudan etkilendiğinden ya da Roma'nın içine düştüğü kaostan veya her ikisinden dolayı otokratik bir yönetimi benimsediğini ifade eder[277]. ROBINSON ise Helen dünyasında yaygın olan kişinin tanrılaştırılması olgusunun Roma örfüne yabancı olması sebebiyle Caesar'ın kendisini tanrı olarak göstermesinin toplumda bir tiksintiye yol açtığını ve dolayısıyla O'na karşı oluşan muhalefette ve suikastlarda etkili olduğunu iddia eder[278]. Sonuçta suikastçılar, rahipler kurulundan Lucius Cotta'nın Caesar'a kral unvanının verilmesini önereceğini öğrendiklerinde bu oylamanın açılmaması için planlarını hızlandırırlar. Böylece Brutus ve Cassius'un önderliğindeki suikastçılar, 15 Mart M.ö. 44'te Senatus toplantısında Caesar'ı yirmi üç yerinden yaralayarak öldürür[279]. Caesar'ın ölümünün ardından Mars Meydanı'nda yapılan cenaze töreninde M. Antonius söylev vermek yerine Senatus kararlarının altına birkaç söz ekleyerek haberci aracılığıyla bu kararları duyurur. Bu kararlardaki "tanrılara ve insanlara özgü tüm onurların" Caesar'a verilmesine dair ifadeler[280] O'nun tanrısallığını gösterir. Suetonius, cenaze töreninin ardından halkın Numidia mermerinden bir sütunu "vatanın babası için" foruma diktiğini ve bunun önünde Caesar için adakta bulunup kurban kestiğini ifade eder[281]. Ayrıca Suetonius, Caesar'ın yalnızca resmi bir kararla değil halkın onayıyla da tanrılaştırıldığını, Augustus'un O'nun tanrılaştırılması onuruna ilk kez düzenlediği oyunlar sırasında gece yarısından önce çıkan bir kuyruklu yıldızın yedi gün boyunca kaybolmadığını ve bu yıldızın O'nun ruhu olduğunu söyler[282]. Suetonius'un verdiği bu bilgiden hareketle, Caesar'ın öldükten sonra yok olmayıp gökyüzüne yükseldiği yani tanrılar arasına katıldığının düşünülmüş olduğu söylenebilir. Cassius Dio ise Augustus'un cenaze töreninde O'nun atalarının ve büyük devlet adamlarının heykellerinin taşındığını ancak yarı tanrılar arasında olduğundan Caesar'ınkinin bulunmadığını söyler[283].

Caesar'ın ölümünün ardından M.ö. 42'de Caesar katillerini yenilgiye uğratan Octavianus ve M. Antonius, onu yücelterek kendi aralarındaki siyasî mücadelede avantaj elde etmek isterler. Nitekim Cassius Dio'ya göre tek başına iktidar olmak isteyen bu adamlar sonradan kendilerine dokunulmazlık sağlayacağı düşüncesiyle Caesar'ı son derece yüceltir ve Forum'da cenazesinin yapıldığı yerde O'na bir tapınak adarlar[284]. Ayrıca Circensis oyunlarında O'nun bir heykeli Venus heykeliyle

---

276 Suet. Iul. lxxvii–lxxx; Plut. Caes. lvii 5; lx 2–3; lxi 3–4; ROBINSON 1963: 216–17, 220.
277 FEARS 1977: 119; BAZ 1998: 29.
278 ROBINSON 1963: 219.
279 Suet. Iul. lxxxii; Plut. Caes. lxvii 4–7.
280 Suet. Iul. lxxxiv.
281 Suet. Iul. lxxxv.
282 Suet. Iul. lxxxviii; Plut. Caes. lxix 3.
283 Cass. Dio lvi 34, 2–3.
284 Suet. Aug. xiii; Cass. Dio xlvii 46, 4–6.

birlikte taşınır, öldüğü gün uğursuz ilan edilir, öldürüldüğü oda özel bir mekân haline getirilir, Comitium'un yanına Curia Iulia inşa edilir, akrabalarının cenazelerinde gerçek bir tanrıymış gibi herhangi bir suretinin taşınması yasaklanır ve dokunulmazlığını sağlamak için tapınağına sığınan hiç kimsenin oradan sürülmemesi veya sürüklenmemesi için kanun çıkarılır[285]. Bu husus Romulus günlerinde tapınılanlar dışında hiçbir tanrıya verilmemiş bir ayrıcalıktır[286]. Cassius Dio'nun ifadelerinden, Caesar'ın kültünün kurulduğu, O'nun gerçek bir tanrı gibi gösterildiği ve böylece triumvir'lerin kendi arasındaki siyasî mücadelede avantaj elde etmek için bunu yaptıkları düşünülebilir[287]. Zira Octavianus, Caesar'ın soyundan geldiğinden O'nun tanrısallığı kendisine büyük bir avantaj sağlayacak, M. Antonius da tanrısal Caesar'ın has adamı olmasından mütevellit devletin yönetiminde avantaj elde edebilecektir.

Caesar'ın kültünün, Küçük Asya'da örnekleri olsa da Lykia ve Pamphylia bölgelerinde varlığına dair bilgiler sınırlıdır. Çalışmamızda daha önce değindiğimiz üzere Caesar, Lykia ile resmî bir müttefiklik antlaşması yapmıştır. Oinoanda'da ele geçen bir yazıttan yola çıkarak O'nun veya ardılı Augustus'un bu kentte bir tapınağının olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte aynı yazıt Ksanthos kenti açısından da değerlendirilebilir. Caesar'ın kültü hakkında Pamphylia Bölgesi ile ilgili bilgi ise Attaleia kentinden gelir.

2.1.1. Lykia

2.1.1.1. Ksanthos

Oinoanda'da bulunmuş bir yazıtta "Caesar'ın tapınağının ve çevresindeki her şeyin yöneticiliği ile Caesar'ın rahipliğini yapan Ksanthoslu, Moles torunu Diogenes oğlu Moles (bunu) Caesar'a ve halka (adadı/yaptırdı)" ifadesi yer almaktadır[288]. Yazıttan anlaşılacağı üzere Moles, Oinoanda'da Caesar rahipliği yapmaktadır; olasılıkla adı geçen bu kişi aynı zamanda Ksanthos'ta da Caesar rahibi idi. Zira yukarıda bahsettiğimiz üzere Ksanthoslular Caesar katillerinden Brutus'e karşı Octavianus ve Antonius'un yanında yer almışlardır. Söz konusu bu iç savaşın bitiminden sonra, Ksanthoslular Caesar için bir tapınak ve rahiplik tahsis etmiş olabilirler[289].

---

285 Cass. Dio xlvii 18, 1–4; xlvii 19, 1–3.

286 Cass. Dio xlvii 18, 1–4; xlvii 19, 1–3.

287 Caesar'ın resmî devlet kültünün kurulması hakkında detaylı bilgi için bk. TAYLOR 1975²: 58–99.

288 PETERSEN – VON LUSCHAN 1889: 180, no. 230; IGR III 482 = OGIS 555. KALINBAYRAK-ERCAN, yazıtta Ksanthos'lu birinden bahsedilmesi sebebiyle Ksanthos'ta Caesar'ın bir tapınağının olabileceği yönündeki görüşün, aynı yazıtın Oinoanda'da bir tapınağın içinde bulunmasının ardından Caesar'a ait tapınağın da Oinoanda'da olabileği görüşünün ortaya çıktığını ifade eder (KALINBAYRAK-ERCAN 2018: 64, dn. 119).

289 PETERSEN – VON LUSCHAN 1889: 180.

2.1.1.2. Oinoanda

Kentin kuzeyinde Helenistik Dönem'den bir sur duvarının köşesinde Mk 2 yapısı olarak adlandırılan bir tapınak yapısı bulunmaktadır[290]. Dor düzenli inşa edilen bu yapı mimarî özellikleri sebebiyle Geç Helenistik Dönem'e tarihlenebilir olsa da içinde bulunan bir yazıt sebebiyle Augustus'a veya Caesar'a ait bir tapınak olduğu düşünülmektedir[291]. İlgili yazıttan "Caesar'ın rahipliğini yapan Moles" isimli bir kişinin olduğu anlaşılmaktadır[292]. Yukarıda da bahsedildiği üzere Oinoanda'da Caesar'ın bir rahibinin ve bununla ilişkilendirilen bir tapınağın bulunması[293] sebebiyle kentte Caesar'ın kültünün var olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.3. Simena

Kentte Caesar'a sunulan adağı gösteren bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta "Divus Caesar'a" ifadesi yer almaktadır[294]. Kentteki bu yazıttan yola çıkarak Caesar'ın burada bir kült alanı olduğunu düşünebiliriz. Lykia Bölgesi'ndeki diğer kentlere göre daha küçük olan Simena'da dahi Caesar'a adak sunulması, Caesar'ın kültünün yaygınlığını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

2.1.2. Pamphylia

2.1.2.1. Attaleia

Claudius zamanına tarihlenen yazıtta "dört senede bir yapılan büyük Caesareia müsabakalarının tertipçisini" ifadesi yer almaktadır[295]. Augustus'un yazıtlarda[296] Divus Caesar'ın oğlu olarak anılması ve antik kaynaklardan[297] da öğrendiğimiz üzere O'nun bilinçli olarak babasını tanrılaştırmasından yola çıkarak kentteki Caesareia oyunlarının Augustus zamanında düzenlenmeye başladığını düşünebiliriz. Yazıtın sonunda eksiklik bulunması sebebiyle tam olarak nasıl icra edildiğini öğrenemediğimiz; ancak dört yılda bir yapıldığını anladığımız Caesareia müsabakalarının Pergamon'da Tiberius'un doğum gününün kutlanışına[298] benzer

---

290 COULTON 1982: 45; AKKURNAZ 2007: 71.
291 COULTON 1982: 55–57; AKKURNAZ 2007: 73; TAŞDELEN 2012: 16; KALINBAYRAK-ERCAN 2018: 29.
292 PETERSEN - VON LUSCHAN 1889: 180, no. 230; IGR III 482 = OGIS 555.
293 BORCHHARDT 2002: 86-87; Magie 1950: 1386; TAKMER 2010: 116.
294 IGR III 697.
295 BEAN 1958: 33–34, no. 22.
296 IGR III 694; 718; 719; 721; FdXanthos 18–19.
297 Suet. Aug. xiii; Cass. Dio xlvii 18, 1–4; xlvii 19, 1–3; xlvii 46, 4–6.
298 IGR IV 1608c.

biçimde koroların O'nun için ilahiler söyleyip kurbanlar adadığı şölenlerlerde[299] civar kentlerden gelen sporcuların yarıştığı bir organizasyon olarak düşünebiliriz. Bununla birlikte bu tür faaliyetlerin arkeolojik verilere yansıması oyunlarda başarılı olanların onurlandırılması veya bu örneğimizde de olduğu gibi tertipçinin onurlandırılması yoluyla olduğundan günümüze ulaşan bilgiler pek fazla değildir. Bu sebeple Augustus zamanında başlayan Caesareia müsabakalarının bilgisinin Claudius zamanından geldiğini ve bu oyunların Claudius zamanında da sürmekte olduğunu düşünebiliriz. Sonuçta bu yazıt bize Pamphylia'da Caesar'ın kültünün olduğunu doğrudan göstermese de kentin Iulius–Claudiuslar ile uzun yıllar iyi ilişkiler kurduğunu gösteriyor olabilir. Ancak Roma, imparatorluk rejimine geçtikten sonra tüm imparatorlar "Caesar" adını da taşıdığından bu yazıtta geçen "Caesareia müsabakaları" ile kastedilen oyunların yazıtın Claudius zamanına tarihlendirilmesi sebebiyle onun için veya tüm imparatorlar için genel mahiyette tertip edildiğini de düşünebiliriz.

2.2. AUGUSTUS

Caesar'ın Iulia isimli kız kardeşinin torunu olan Octavius, 24 Eylül M.ö. 63'te Palatium'da doğar[300]. Caesar'ın Afrika savaşı için düzenlediği zafer alayında şeref payeleri alan Octavius, dayısının ölmeden önce kendisini evlat edinip mirasının 3/4'ünü kendisine bırakmasıyla Iulius Caesar Octavianus adını alır[301]. Daha sonra consul Munatius Plancus'un önerisiyle M.ö. 27'nin Ocak ayında kutsal, ulu, yüce anlamındaki ve o zamana kadar yalnızca tanrılara verilen "augustus" unvanını alır[302].

M. Antonius, Caesar'ın ölümünün ardından O'nun dul eşinden mirasına dair evrakları ve miras kalan parayı alır[303]. Caesar'ın ölüm haberini Apollonia'da öğrenim görürken alan Octavianus, annesi ve üvey babası Marcus Philippus'un mirası kabul etmemesi hususunda sarf ettikleri çabalara rağmen ordularla birlikte M.ö. 44'te Roma'ya gider ve mirası kabul eder[304]. Octavianus'un güçlenmesini istemeyen M. Antonius mirası vermeyi reddedince Octavianus Campania'ya gidip asker toplar ve O'nun Makedonya'daki lejyonlarından ikisini kendi tarafına çeker[305]. Bu sırada M. Antonius, Caesar'ın katillerinden Brutus Decimus tarafından Mutina'da kuşatıldığından Roma'da O'na karşı bir muhalefet oluşur ve bu sayede

---

299 İmparator kültü şenliklerinin icrası hakkında detaylı bilgi için bk. PRICE 1984: 101–132.
300 Suet. Aug. iv–v.
301 Suet. Iul. lxxxiii.
302 Suet. Aug. vii; Cass. Dio liii 16, 6.
303 ROBINSON 1963: 222.
304 Suet. Aug. viii.
305 ROBINSON 1963: 222.

Octavianus güçlenir[306]. M.ö. 43 yılı consul'ü seçilen Octavianus, mirası alarak M. Antonius hakkında çıkarılan vatan haini kararını bozdurur ve Caesar'ın katillerini vatan haini ilan ettirir[307]. Ardından 27 Kasım M.ö. 43'te Octavianus, M. Antonius ile M. Lepidus II. Triumvirlik'i kurup Caesar'ın katillerini yakalamak için birlikte hareket ederler[308] ve M.ö. 42'de Philippi Savaşı'nda Brutus ve Cassius'a karşı zafer kazanırlar[309].

M.ö. 40 yılında L. Antonius hem M. Antonius'un kardeşi olması hem de consul'lük görevinden sağladığı güçle devlet düzenini değiştirmeyi planladığı için Octavianus'la karşı karşıya gelir[310]. Aynı yıl içinde Perusia'ya sığınan L. Antonius, Octavianus'a teslim olmak zorunda kalır[311]. Suetonius bu olaydan bahsederken, "kimileri Augustus'un Perusia'yı ele geçirdikten sonra Caesar'ın ölüm yıldönümü olan 15 Mart'ta O'nun için yapılmış sunağın yanında atlı ve soylu sınıfından üç yüz kişiyi kurban ettiğini aktarır" ifadesini kullanır[312]. Cassius Dio'nun eserinde de aynı olay "ve hikâye sıradan bir biçimde ölmekle kalmayıp, eski Caesar'a adanan sunağa götürüldükleri ve orada üç yüz şövalyeyle kurban edildikleri şeklinde devam eder" biçiminde yer alır[313]. Antik yazarların verdiği bu bilgilerden Caesar'ın Perusia'da bir sunağının olduğu ve O'nun tanrılaştırıldığı anlaşılır. Ancak Suetonius'un "kimileri aktarır" ve Cassius Dio'nun "hikâye" şeklindeki ifadeleri, bu yazarların üç yüz kişinin kurban edilmesi hususuna kendilerinin de tam anlamıyla inanmadığını gösterdiğinden bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirir.

Perusia Savaşı'ndan sonra M. Antonius kardeşinin bu tutumuna rağmen Italia legatusu olur ancak Italia yerine Mısır'a yani VII. Kleopatra'nın yanına gider. Bu durum kısa süre sonra Octavianus ile M. Antonius'u Italia'nın güneyinde karşı karşıya getirir, M.ö. 40'ta Octavianus'u Batı'nın, M. Antonius'u ise Doğu'nun hâkimi yapan Brundisium Antlaşması yapılır ve M. Antonius, Augutus'un kız kardeşi Octavia ile evlendirilir[314]. Bu antlaşmanın ardından Octavianus, Sicilya'da Sextus Pompeius ile savşır[315] ve bu savaşın ardından Roma'ya döndüğünde, Senatus "fiilî veya sözlü her türlü hakarete karşı" onu koruyan bir kanun çıkarır[316].

---

306 ROBINSON 1963: 222–223.
307 Cass. Dio xlvi 46, 1–2; xlvi 47, 5–7.
308 Suet. Aug. xiii; Cass. Dio xlvi 52, 1–3; xlvi 54–56, 3.
309 Suet. Aug. xiii; Cass. Dio xlvii 46, 4–6; xlvii 49, 1–2; Plut. Caes. lxvii 3; lxix 8; Frontin. strat. iv 2, 1.
310 Suet. Aug. xiv.
311 Cass. Dio xlviii 14, 1–3.
312 Suet. Aug. xv.
313 Cass. Dio xlviii 14, 4–5.
314 Cass. Dio lxviii 31, 3–4.
315 Cass. Dio lxviii 31, 1.
316 Cass. Dio xlix 15, 5–6.

M.ö. 37'de M. Lepidus, M. Antonius ve Octavianus aralarında bulunan triumvir'liği yenilerler. M.ö. 31'de consul'lüğe seçilen Octavianus, M. Antonius'un kız kardeşi Octavia'dan boşanmadan Kleopatra'yla evlenmesi sebebiyle hakarete uğradığını düşünür, O'nunla daha fazla siyasî birliğini sürdürmeyi istemediğinden Senatus'ta O'nun devletin topraklarını Kleopatra'nın çocuklarına verdiği ve doğulu bir yönetici gibi yaşadığı yönünde aleyhinde propaganda yapar ve böylece Kleopatra'ya karşı savaş ilan ettirip M. Antonius'un vasiyetini açar[317]. Senatus'un M. Antonius'u devlet düşmanı ilan edip VII. Kleopatra'ya karşı savaş açmasıyla Octavianus, VII. Kleopatra ve M. Antonius'u önce M.ö. 31'de Actium Savaşı'nda ve ardından M.ö. 30'da Alexandria'da yenilgiye uğratır[318]. İç savaş son bulduktan sonra Octavianus M.ö. 29'da Sextilis ayında Roma'ya girer, üç zafer alayı düzenler ve Ianus Tapınağı'nın kapılarını kapatır[319]. Aynı zamanda zafer kazanan komutanların başarısını göstermek için verilen "imparator" sıfatı, üstün güce sahip olma anlamında kendisine verilir, yarışmalar ve türlü hayvanların sergilenmesiyle yapılan şölenle kutsanan Divus Iulius Tapınağı O'na tahsis edilir ve O'nun için bir Apollon Tapınağı inşa edilir[320].

Augustus M.ö. 27'den M.ö. 23 yılına kadar Agrippa ile consul'lüğü paylaşır ancak ikisi de görevlerinden ayrılarak inzivaya çekilmek isterler[321]. Bu durumdan etkilenen Senatus, monarşik bir hükümet istediğini söyler ve Augustus'a M.ö. 14 yılına kadar çeşitli yetkiler verir[322]. Augustus'a verilen "princeps Senatus" unvanı dolayısıyla Cumhuriyet Devri kurumları varlığını korusa da önemini tamamen yitirir ve Roma Principatus yani İmparatorluk Devri'ne geçmiş olur[323]. Nitekim

---

317 Cass. Dio l 3, 3–4, 4; l 5, 2–3; l 26, 1–3; l 28, 5. M. Antonius'un Kleopatra'ya verdiği topraklar için bk. Cass. Dio xlix 33, 4–5; xlix 41, 2–3.

318 Suet. Aug. xvii; Cass. Dio li 1, 1–4; li 8, 1; li 10, 1–14, 3. Suetonius'a göre M. Antonius'un vasiyetinde Roma topraklarını VII. Kleopatra'dan olma çocuklarına bıraktığı ortaya çıkınca O, Senatus tarafından devlet düşmanı ilan edilir (Suet. Aug. xvii). Cassius Dio ise M. Antonius'un daha önce toprakları vermek için Roma'ya mektup yazdığını, dedikoduların çıkması sebebiyle M. Antonius'un yandaşı olan dönemin consul'lerinin bu olayın üstünü kapattığını ancak Caesar'ın bu propagandasından sonra vasiyette böyle bir husus olmasa da eski dedikodulardan dolayı Senatus'un Kleopatra'ya savaş açtığını ifade eder (Cass. Dio Cass. Dio xlix 33, 4–5; xlix 41, 2–3; l 3, 3 vd.). Actium Savaşı için ayrıca bk. Cass. Dio l 15–35.

319 Suet. Aug. xxii; Cass. Dio li 19, 1–2; li 20, 4. Triumphus (= zafer) alayı düzenlemenin kişinin kendini Dionysos ile özdeşleştirmesinin bir yoludur. Bu hususta detaylı bilgi için bk. WEINSTOCK 1971: 64–67.

320 Cass. Dio li 22, 4–5; li 25, 2; lii 41, 3–4; lii 1, 3.

321 Cass. Dio lii 3, 1–5.

322 Cass. Dio liii 11; liii 32, 5–6; ROBINSON 1963: 244–245. Bunlar arasında bütün valilere emretme yetkisi (imperium proconsulare), ömür boyu consul'lük, halk meclisinde yasa teklif etme, diğer memurların önerilerini reddedebilme (tribunica potestas) ve senator'lere bağlı eyaletlerin yönetimlerine müdahale edebilme (imperium maius) yetkileri sayılabilir (Cass. Dio li 19, 6–7; liii 32, 5–6; liv 10, 5. Ayrıca bk. AKŞİT 1985: 38–40).

323 ROBINSON 1963: 246–247.

Cassius Dio M.ö. 27'de Augustus adının verilişine değindikten sonra "bundan sonra hem halkın hem de Senatus'un tamamının O'nun eline geçtiğini, yönetimde iki veya üç kişi olsa da gücün hep aynı kişide olduğunu, dolayısıyla bu yönetim biçiminin monarkhia (monarşi) olduğunu belirtir[324].

Cassius Dio, Augustus'un imparatorluk rejimine geçmesi hususunda O'nun Agrippa ve Maecenas'tan görüşlerini aldığını ifade eder. Eserde, Agrippa'nın monarşinin kötü yanlarından bahsettiği, Maecenas'ın ise imparatorluk rejiminin zafiyetlerinin nasıl giderileceği hususunda tavsiyelerde bulunduğu geniş bir biçimde yer alır. Bu mülakatta Maecenas, Augustus'un kendisini tanrılaştırmasının yönetimde nasıl kullanılacağına dair tavsiyelere yer verir. Maecenas'ın bu hususta ilk ifadesi "tanrılar Roma'ya acıdığı için seni ona bir yargıç ve yönetici olarak gönderdi" biçimindedir[325]. Bu ifadeden yola çıkarak Maecenas'ın, Augustus'un tanrıların seçmesi ve görevlendirmesiyle devletin başına geçtiği düşüncesinde olduğu ve buna Augustus'u da inandırmak istediği söylenebilir. Maecenas'ın ikinci ifadesi ise "eğer imparator olduktan sonra birisi sana iftira atıp suçlarsa, bunu yapabileceğini düşünmesine izin vermemelisin zira sen tanrılar gibi kutsal ve yüce olduğunun düşünülmesini isteyeceksin" biçimindedir[326]. Diğer bir ifadeyle Maecenas, kimsenin onu suçlamaması için insanların O'nun tanrı gibi kutsal olduğunu düşünmesini sağlaması gerektiğini söyler.

Maecenas'ın bu hususta diğer ifadeleri ise "altın heykeller ve görkemli tapınaklar yaptırmayınız çünkü bunlar maliyetlidir, aksine tasarruf yapmalısınız, zira birçok insanı tanrılar düzeyine yükselten erdemdir ve hiçbir insan halk oylamasıyla tanrı olmamıştır; bu yüzden bir insan olarak dürüst ve bir hükümdar olarak onurluysanız tüm dünya kutsal bölgeniz, tüm şehirler tapınaklarınız ve tüm insanlar heykelleriniz olacaktır, çünkü onların kalbinde daima kutsal kılınacak ve yüceltileceksiniz" ve "eğer gerçekten ölümsüz olmayı istiyorsanız tavsiye ettiğim gibi hareket edin ve atalarımızın geleneklerine göre her yerde ve her şekilde ilahî güce ibadet edin ve diğerlerinin de tanrıları[327] onurlandırmasını zorlayın" biçimindedir[328]. Maecenas'ın bu ifadeleri, Augustus tanrı olmasa da erdemli ve iyi bir imparator olup tanrılara ibadet ederse halkın nazarında O'nun yüceltileceği ve tapınım göreceği şeklinde yorumlanabilir. Maecenas'ın bütün bu ifadeleri, imparator kültünün kurulmasında ve sürdürülmesinde siyasî amaçların ve devlet politikalarının ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşır. Ayrıca Augustus'un Senatus'ta inzivaya çekileceğini duyurduğu konuşmasında "bu

[324] Cass. Dio liii 17, 1.
[325] Cass. Dio lii 16, 4.
[326] Cass. Dio li 31, 8.
[327] Maecenas bu ifadesiyle Augustus'un da dâhil olduğu tanrıları kasteder.
[328] Cass. Dio li 35, 3–36, 1.

kadar büyük bir güce sahipken görevi bırakabildiğime göre babam bir yana, kim daha tanrısal olabilir"[329] ve "ölümsüzlüğe gelince bunu başarmamız mümkün değildi ama asil yaşayarak ve asil bir şekilde ölerek bir anlamda bu nimeti bile elde edebiliriz"[330] şeklindeki ifadeleri, Maecenas'ın tavsiyelerinin uygulandığına ve dahası imparator kültünün devlet ideolojisindeki yerine işaret eder.

Augustus'un kişinin tanrılaştırılması ve kültünün kurulması hususundaki görüşünü antik metinlerdeki bilgileri değerlendirerek bir sonuca ulaşmak mümkündür. Augustus'un halkın nazarında saygın liderlerin heykellerini dikerek ve yaptırdıkları binaları özveriyle onararak onları tanrılara benzer biçimde onurlandırdığı görülür[331]. Ayrıca O, Ephesos ve Nikaia'ya Dea Roma ve Caesar için tapınak adanmasına izin verir[332]. Bu durum O'nun devlet büyüklerinin tanrılaştırılması hususundaki görüşünü ortaya koyar. Augustus, eyaletlerde kendi onuruna yapılacak tapınağa kendi adının yanında Dea Roma'nın da adının verilmesini şart koşar[333]. Bu durum hem kendi kültünün kurulmasını desteklediği hem de Dea Roma aracılığıyla eyaletlerde Roma üst kimliğini yaratma politikası güttüğü şeklinde değerlendirilebilir[334]. Hatta birçok eyalette Augustus onuruna sunaklar ve tapınaklar yapılması, kentlerde beş yılda bir O'nun için oyunlar düzenlenmesi kendisinin tanrılaştırılmaktan rahatsız olmadığı gibi takip ettiği politikanın başarıya ulaştığını da gösterir[335].

Augustus, altışar tanrı ve tanrıçanın bulunduğu, kendisinin de Apollon kılığında katıldığı ve halkın "on iki tanrının yemeği" olarak adlandırdığı bir ziyafet düzenler[336]. Ayrıca Tiberius'a yazdığı bir mektubunda zar oyunundan kazandığı paraları toplamayarak bu gösterdiği iyilikseverliğin kendisini göksel bir üne kavuşturacağından bahseder[337]. Bu olaylar O'nun tanrı olarak tasavvur edilmeyi istediğini ve kendisini Apollon ile özdeşleştirdiğini gösterse de Cassius Dio'nun naklettiği bir anekdottan hareketle gerçekten tanrı olmadığının bilincinde olduğu söylenebilir. Zira Augustus, eşi Livia ile yaptığı bir konuşmada "bir monarşide yüksek mevkideki biri için ihanet ve kıskançlığın hedefi olmak normaldir, zaten

---

329 Cass. Dio liii 7, 8.
330 Cass. Dio liii 9, 5.
331 Suet. Aug. xxxi.
332 Cass. Dio li 20, 6.
333 Suet. Aug. lii.
334 ZANKER 1988: 297; 307.
335 Suet. Aug. lix. İmparator kültü için inşa edilen yapılar ve şölenler kentin fiziksel ve kültürel dokusunu etkiler. Bu hususta detaylı bilgi için bk. PRICE 1984: 101–170. ALCOCK 1993: 181–189; MITCHELL 1993: 100–117.
336 Suet. Aug. lix.
337 Suet. Aug. lxx; lxxxi.

tüm insanlar gibi korkularımız, kaygılarımız ve dertlerimiz olmasaydı tanrılarla eşit olurduk, benim kaygılarım var ve çaresi yok" biçiminde ifadeler kullanır[338].

Cassius Dio, Senatus'un M.ö. 29'da ilahilerde Augustus'un adının tanrılarla eşit şekilde anılması, Actium Savaşı'ndan sonra Roma'ya girdiği günün halk tarafından kurbanlarla onurlandırılması, o günün sonsuza kadar kutsal sayılması ve kendisine istediği kadar rahip seçebilmesi hususunda kararlar aldığını ifade eder[339]. Nitekim hem Italia'da hem de kasabalarda azatlılar sınıfından Augustales denilen ve Augustus'un ayinlerini denetleyen rahipler kurulu tesis edilir[340]. O halde Augustus'un henüz hayattayken devlet eliyle tanrılaştırıldığı ve kültünün kurulduğu söylenebilir. Bununla birlikte Augustus, M.ö. 11'de kız kardeşi Octavia'nın cenazesini Iulius Tapınağı'na koydurur ve kürsüden resmî yas ilan edilir[341]. Bu durum, Augustus'un sadece kendisinin değil tüm soyunun kutsallığı iddiasında olduğuna işaret eder.

Suetonius'un eserinde Augustus'un doğumundan itibaren O'nun tanrısallığını gösteren bazı olaylara yer verilir. Örneğin annesi Atia'nın bir gece uykudayken koynuna yılan girdiği ve vücudunda yılan deseninde bir leke kaldığı aktarılır[342]. Ayrıca Augustus'un doğumdan önce annesi Atia'nın rüyasında iç organlarının yıldızlara taşınıp sonra tüm yeryüzüne ve gökyüzüne yayıldığını gördüğü, babası Octavius'un ise rüyasında Atia'nın rahminden bir güneş doğduğunu gördüğü söylenir[343]. Bu anlatıda Augustus'u Apollon'la ilişkilendirmek için yılan motifi ve Sol Invictus'la ilişkilendirmek için de güneş motifi kullanılmıştır. O'nun gökyüzüne yükselmesi de tanrıların arasına kabul edilip onlardan biri olduğuna işaret eder. Ayrıca başka bir anlatıda babasının Trakheia'dayken rüyasında oğlunu bir ölümlüden daha boylu poslu, elinde yıldırım ve asasıyla Iuppiter Optimus Maximus'un kılığında, on iki atın çektiği bir arabanın üzerinde gördüğü nakledilir[344]. Bahsi geçen rüyalarda Augustus'un Iuppiter, Sol Invictus ve Apollon ile bağdaştırılmaya çalışılması, O'nun siyasî otoritesini meşrulaştırma ve güçlendirme amacı taşır[345].

---

338 Cass. Dio lv 15, 1–2.

339 Cass. Dio li 20, 1–4.

340 ROBINSON 1963: 257.

341 Cass. Dio liv 35, 4–5.

342 Suet. Aug. xciv.

343 Suet. Aug. xciv.

344 Suet. Aug. xciv; Cass. Dio lvi 29, 4–5.

345 Augustus'un Mısır'daki gibi yöneticinin tanrılaştırıldığı bir monarkhia kurmayı istediği hususunda detaylı bilgi için bk. TAYLOR 1975[2]: 142–180. Bu rüyalardaki tanrı motiflerinin detaylı değerlendirmesi için bk. WEINSTOCK 1971: 69–70.

Augustus'un ölümünün de tanrısal işaretlerle bildirildiği antik yazarlarca nakledilir. Augustus, M.s. 14'te Tiberius'un Illyricum'a yaptığı yolculuğa katılır. Suetonius, bu yolculuktan bir süre önce yıldırım düşmesi sonucu heykelindeki yüz sayısı manasına gelen "C" harfinin silindiğini ve bu olayın O'nun yüz gün daha yaşayacağı şeklinde yorumlandığını ifade eder[346]. Heykelinde kalan "aesar" kelimesinin Etrüsk dilinde tanrı anlamına gelmesi sebebiyle Augustus'un öldükten sonra tanrılar katına çıkacağı düşünülür[347]. Augustus, Tiberius ile çıktığı yolculukta Astura'da bağırsaklarını bozarak hastalanır, Campania kıyılarında ve Caprae adasında bir süre dinlendikten sonra 19 Ağustos M.s. 14 Campania–Nola'da ölür[348]. Cassius Dio, O'nun ölümünün güneş tutulmasıyla ve kan kırmızısı kuyruklu yıldızlar görülmesiyle bildirildiğini, hastalığı sırasında senator'lerin dua etmek için Senatus'a gittiğinde binayı kapalı bulduğunu ve burada bir baykuşun öttüğünü nakleder[349]. Ancak Cassius Dio, bu olayların gerçekte nasıl olduğunu açıklayarak aslında Augustus'un tanrısal olmadığına ve bunun siyasî bir amaçla kullanıldığına işaret eder[350]. Cenazesi Roma'ya getirilip yakıldıktan sonra Numerius Atticus isimli biri, O'nun görüntüsünün göğe yükseldiğini gördüğüne dair yemin eder[351]. Ayrıca cenaze ateşi söndüğünde bir kartalın O'nun ruhunu göğe/cennete taşıyormuş gibi havalara uçtuğu ifade edilir[352]. Bu bilgiler Augustus'un ölmediği ve tanrılar katına yükseldiğinin düşünüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Tiberius'un O'nun cenaze söylevinde "onu birçok kez consul yaparak onurlandırdınız ve sonunda yarı tanrı yaptınız, şimdi O'nun ölümünde yas tutmayalım, O'nun bedeni doğaya döndü, biz bir tanrı olan ruhunu onurlandırmalıyız"[353] şeklindeki ifadesi de bu yorumu destekler niteliktedir.

Cenaze töreninden sonra Augustus'un vasiyeti açılır ve vasiyetine göre Tiberius mirasın 2/3'ünü, eşi Livia ise 1/3'ünü alır[354]. Augustus vasiyetinde bu kişilerin kendi adını taşımalarını istediğinden Livia, Augusta adını alır fakat Tiberius bu ismi Senatus kendisine verinceye kadar kabul etmez[355]. Augustus, 17 Eylül M.s. 14'te Senatus tarafından "divus" unvanı verilerek resmi olarak tanrılaştırılır ve Tiberius

346 Suet. Aug. xcvii; Cass. Dio lvi 29, 4–5.
347 Suet. Aug. xcvii.
348 Suet. Aug. xcvii–c; Cass. Dio lvi 29, 2; lvi 30, 5; Tac. ann. i 5.
349 Cass. Dio lvi 29, 3.
350 Cass. Dio lvi 29, 6.
351 Suet. Aug. c; Cass. Dio lvi 46, 2.
352 Cass. Dio lvi 42, 3.
353 Cass. Dio lvi 41, 9.
354 Suet. Aug. ci; Cass. Dio lvi 32, 1.
355 Cass. Dio lvi 46, 1.

tarafından O'na rahipler atanır[356]. Ayrıca Senatus'un kararıyla Tiberius ve Livia tarafından Roma'da O'nun için bir tapınak inşa edilir[357].

Augustus'un Pamphylia'da kültünün varlığını gösteren arkeolojik bir veri olmamakla birlikte Lykia kentlerinde O'nun ve ailesinin onurlandırıldığına dair yazıtlar mevcut olup bunların bazıları O'nun bu bölgede kültünün mevcut olduğu biçiminde yorumlanabilir.

2.2.1. Lykia

Augustus'un Lykia'nın Apollonia, Arneai, Arykanda, Kadyanda, Ksanthos, Myra, Neisa, Oinoanda, Olympos, Sidyma, Tlos ve Tyberissos kentlerinde imparator kültüyle ilişkilendirilebilecek biçimde onurlandırıldığını yazıtlardan bilmekteyiz.

2.2.1.1. Arneai

Kentte bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta "Imperator Caesar Augustus'un arkhiereus'u" ifadesi yer alır[358]. REITZENSTEIN'ın yazıtlarda Caesar'ın "imperator" unvanını üç ismiyle birlikte kullandığına dair yorumu[359] ve "Augustus" kelimesinin kullanılmasından dolayı Augustus'a ait olduğu anlaşılan bu yazıttan yola çıkarak Arneai'da bir imparator tapınağı ve kültünün olduğunu söylemek sanırız yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte kentte imparator kültü tapınağının varlığına ilişkin muhtemelen hali hazırda bir kazı olmamasından dolayı şimdilik herhangi bir arkeolojik veri bilinmemektedir.

2.2.1.2. Kadyanda

Kentte bulunan bir yazıtta "Divus Caesar Augustus'un"[360] ifadesi yer almakta olup bu yazıt aracılığıyla Kadyandalılar'ın Augustus'a bağlılıklarını gösterdikleri hatta kentte O'nun için bir adak/kült alanı yaptıkları düşünülebilir. Zira AKDOĞU-ARCA'ya göre üzerinde "genitivus casus"'lu bir tanrı adı taşıyan altar veya adak yazıtları bir tür sınır taşı niteliği taşımaktadır[361].

---

356 AKŞİT 1985: 66; ROBINSON 1963: 258.
357 Cass. Dio lvi 46, 3.
358 TAM II 770.
359 REITZENSTEIN 2017: 416.
360 TAM II 654.
361 AKDOĞU-ARCA 2005: 47–58.

2.2.1.3. Ksanthos/Letoon

Kentteki arkeolojik araştırmalarda, "yüksek onurlu ve hayırhah Dea Roma'ya ve Divus Caesar Imperator'a, Divus'un oğlu Augustus'a" ifadesinin yer aldığı iki yazıt ele geçirilmiştir[362]. Yazıtlardaki ifadelerden yola çıkarak kentte Augustus ve Dea Roma'nın ortak tapınım gördüğünü hatta kentte bunun için bir sunak/kült alanı bulunduğunu düşünebiliriz. Yazıtların genel itibariyle Augustus onuruna düzenlenen bir festivalden[363] bahsetmesi de bu görüşü destekler niteliktedir[364]. İki yazıtın değerlendirilmesi sonucu Augustus ve Dea Roma için kutlanan ve Lykia Birliği'nin adaklar sunmasıyla icra edilen bu festivalin, bölgenin M.ö. 167'de Rhodos'un hâkimiyetinden alınarak özgürlüğünün verilmesinin ardından "Romaia" şenlikleri olarak kutlanmaya başlandığı söylenebilir[365].

2.2.1.4. Myra (Andriake)

Myra günümüzde Antalya'nın Demre ilçesinde bulunan bir Lykia kentidir[366]. Bu kentin yaklaşık 5 km güneybatısında Andriake isimli korunaklı bir limanı vardır[367]. Arkeolojik çalışmalarda, bu limanın kıyısında araştırmacıların Germanicus Meydanı olarak adlandırdığı yerde, Tiberius zamanına tarihlenen onurlandırma anıtları keşfedilmiş olup bu anıtlarda Augustus, Tiberius, Germanicus[368], Agrippina[369], Agrippa[370], Yaşlı Drusus[371], Genç Drusus, Iulia Augusta ve Gaius Caesar, Myra halkı tarafından onurlandırılmıştır[372].

---

362 FdXanthos 18–19.

363 FdXanthos 18–19.

364 TAKMER 2010: 116.

365 BALLAND 1981: 37–39; 38 dn. 186.

366 AYGÜN 2018: 34.

367 AYGÜN 2018: 34.

368 Tiberius'un oğlu ve başarılı bir komutan olan Germanicus, Batı Anıt'taki heykel kaide altlıklarındaki yazıtlardan birinde övülmüştür. M.s. 18–19'a tarihlenen yazıtta, "Myra halkı, Divus Tiberius Augustus Caesar'ın oğlu Germanicus Caesar'ı kurtarıcısı ve velinimeti olarak onurlandırdı" ibaresi yer alır (IGR III 715. Detaylı bilgi için bk. SCHULER 2007: 386; ÖZTÜRK 2022: 33, no. 6). Germanicus ayrıca Patara'da (TAM II 420 = IGR III 680. Ayrıca bk. Stadiasmus Patarensis str. 29–32 ŞAHİN–ADAK 2014: 40–42) ve Rhodiapolis'te de (İPLİKÇİOĞLU 2006: 219; 221, no. 1; SEG LVI 1773; LXI 1255) onurlandırılmıştır. Patara'daki yazıttan anlaşıldığı üzere Germanicus'la yakın ilişkisi bulunan Augustus ve Tiberius dönemlerinde ketin önde gelen siyasetçilerinden biri olan Polyperkhon, kentte imparator kültünün icrası için yoğun çaba göstermiştir SCHULER–ZIMMERMANN 2012: 586–587.

369 Augustus'un kızı Iulia'nın kızı olması sebebiyle Augustus'un öz torunu olan ve M.s. 18'de eşi Germanicus ile Andriake'yi ziyaret ettiği bilinen Agrippina Batı Anıt'ın heykel kaide altlıklarından birinde övülmektedir. M.s. 18/19'a tarihlenen ilgili yazıtta "Myra halkı, Divus Augustus Caesar'ın kızı, Germanicus'un eşi Agrippina'yı onurlandırdı" ibaresi yer almaktadır (IGR III 716. Detaylı bilgi için bk. ÖZTÜRK 2022: 33–34, no. 7).

370 Batı Anıt olarak adlandırılan yapıda heykel altlıklarından birinde Agrippa yüceltilmiştir. M.ö. 15–14 yıllarına tarihlenen yazıtta "M. Agrippa, Lykia Birliği'nin kurtarıcısı ve velinimeti olarak Myra

Andriake'nin Güney Yerleşim'inde Horrea Hadriani (İmparator Hadrianus'un Depoları) yapısının kuzeyinde 17.50x13.10 m ölçülerindeki Germanicus Meydanı'nın güney kenarında doğu[373] ve batı olarak adlandırılmış iki onurlandırma anıtı vardır[374]. Bu iki anıt, anakayanın kabaca basamaklı bir biçimde oyulması ve düzgün kireçtaşı bloklardan 3 basamaklı inşa edilmiş batıdan doğuya 14.30 m kadar devam eden bir podyumun üzerine yerleştirilmiştir[375]. Limana ve meydana bakar şekilde konumlandırılan Batı Anıt'ın gövdesi 7.40x0.85 m ölçülerinde, yüksekliği ise zeminden 3.85 m'dir[376]. Batı Anıt'ın son blok dizisinde genelde her biri ayrı bir blok olarak işlenmiş 13 tane yazıtlı heykel altlığı vardır[377]. Heykeller günümüze ulaşmamış olup kaidelerin üstündeki bronz heykel zıvanalarından yola çıkarak tek bloğa tek heykel yerleştirilmiş olduğu ve bu heykellerin kuzeye baktığı anlaşılmaktadır[378]. Heykel altlığındaki yazıtlarda ise yukarıda ismi geçen Iulius–Claudiuslar hanedanına mensup kişiler ile Agrippa onurlandırılmıştır[379]. Yazıtların dili Helence olup daha sonra büyük harflerle Latince yazıt gövde üzerine eklenmiştir[380].

Andriake'deki Batı Anıt'ın bir heykel altlığında Augustus'u onurlandıran yazıtta "Divus Caesar'ın oğlu Divus Augustus, kara ve denizin imparatoru Caesar, tüm evrenin kurtarıcısı ve velinimeti olarak Myra halkı tarafından onurlandırılmıştır" ibaresi yer alır[381].

---

halkı tarafından onurlandırıldı" ibaresi yer almaktadır (IGR III 719 = Öztürk 2022: 30, no. 2). Agrippa aynı zamanda Birlik tarafından Ksanthos'ta (FdXanthos 45–46) ve Letoon ile (FdXanthos 23–24) ve Patara'da da (SEG XLIV 1208; LIV 1435) heykellerle onurlandırılmıştır. Iulius–Claudius soyundan olmasa da Augustus'un has adamı olması sebebiyle onun da Lykia kentlerinde onurlandırılmış olması dikkate değerdir.

371 Augustus'un ilk eşi Livia'nın önceki evliliğinden olan oğlu Yaşlı Drusus, Batı Anıt'taki heykel kaide altlıklarından birindeki M.ö. 9'a tarihlenen yazıtta yüceltilmektedir. Yazıtta "Myra halkı Nero Claudius Drusus'u koruyucusu ve velinimeti olarak onurlandırdı" ibaresi yer alır (IGR III 717. Ayrıca bk. Öztürk 2022: 32, no. 6).

372 Aygün 2018: 34–35; 76; 150; 186.

373 Doğu Anıt'ın ilk evresinin Tiberius veya daha öncesine ait olduğu düşünülmekte olup erken evreye ait bir yazıtı yoktur; ancak güney yüzünde M.s. IV. yüzyıla ait bir başka yazıt vardır (Dönmez-Öztürk – Öztürk 2014: 448).

374 Aygün 2018: 76; 151.

375 Aygün 2018: 190.

376 Aygün 2018: 76; 190.

377 Aygün 2018: 190.

378 Aygün 2018: 190.

379 Aygün 2018: 34–35; 190.

380 Aygün 2018: 76; 190.

381 IGR III 718; 719; 721. Ayrıca bk. Öztürk 2022: 28–29, no. 1.

2.2.1.5. Neisa

Kentte sağ tarafı hasarlı, sol tarafında yazıların bulunduğu 48 cm yüksekliğinde, M.ö. 27–M.s. 14'e tarihlenen Helence bir yazıt bulunmuştur[382]. Yazıtta "Caesar Divus Augustus'un" ifadesi yer almakta olup bu kullanım bir kült alanına işaret ettiğinden şehrin Güneydoğu girişinde O'nun için bir ibadet yeri olduğu düşünülmektedir[383].

2.2.1.6. Oinoanda

Mk 2 yapısı olarak adlandırılan tapınağın içinde bir yazıt bulunmuştur[384]. "Caesar'ın tapınağının ve çevresindeki her şeyin yöneticiliği ile Caesar'ın rahipliğini yapan Moles"[385] ifadesinin yer aldığı yazıt ilk kez COULTON tarafından burada Caesar veya Augustus için bir tapınak olabileceği şeklinde yorumlanmıştır[386]. ŞAHİN ve ADAK ise M.ö. 27'den itibaren Augustus kültünün kurulduğunu ifade ederek bu yazıtı Augustus'un kültüne örnek olarak göstermektedir[387].

2.2.1.7. Olympos

Kentteki Vespasianus Hamamı'nın güney duvarının alt bodrumunda devşirme malzeme olarak kullanılmış iki kireçtaşı adak/sınır yazıtı bulunmuştur[388]. İlgili yazıtlarda "Divus Caesar Augustus'un" ifadesi yer almakta olup bu yazıtlar aracılığıyla Olymposlular'ın Augustus'a bağlılıklarını gösterdikleri hatta kentte O'nun için bir kült alanı yaptıkları düşünülmektedir[389].

2.2.1.8. Sidyma

Kentte Augustus'un kültüne ilişkin veri sunan bir yazıt bulunmuştur. Bir teras yapısında devşirme malzeme olarak kullanılan, 54 cm yükseklik ve 30 cm genişlikteki Helence yazılmış bu yazıtta "Caesar Divus Augustus'un onuruna"

---

382 TAKMER – OKTAN 2013: 65, no. 1.

383 TAKMER – OKTAN 2013: 66.

384 Tapınak hakkında bakınız s. 33–34.

385 PETERSEN - VON LUSCHAN 1889: 180, no. 230; IGR III 482=OGIS 555.

386 COULTON 1982: 55–57. Ayrıca bk. AKKURNAZ 2007: 73; TAŞDELEN 2012: 16; KALINBAYRAK-ERCAN 2018: 29.

387 ŞAHİN – ADAK 2007: 49 dn. 4.

388 ÖZTÜRK – ÖNCÜ 2020: 258.

389 ÖZTÜRK – ÖNCÜ 2020: 258 dn. 25; 258–259; 273. Bir tanrı veya tanrıçanın adının tamlama halinde yazılması durumunda ilgili yazıt bir sınır taşı olarak tanımlanabilmektedir. Bu hususta detaylı bilgi için bk. AKDOĞU-ARCA 2005: 47–58.

ibaresi yer alır[390]. TAKMER, Augustus unvanının veriliş zamanı sebebiyle en erken Ocak M.ö. 27'ye tarihlenen bu yazıtta "Theos" unvanının kullanılması sebebiyle kentin imparatoru yaşarken "tanrı" olarak onurlandırabilme ayrıcalığının olduğunu ifade eder[391]. Sidyma'nın Iulius'lar ile bu iyi ilişkisinin sebebi Augustus zamanında Agrippa aracılığıyla Foedus Antlaşması'nın yenilenmesi olabilir[392]. Bununla birlikte bu bu yazıttan yola çıkarak Sidyma'da Augustus'a ait bir tapınak/kült alanı olabileceğini düşünebiliriz.

2.2.1.9. Tlos

Tlos kentinde 2007 yılında 1.70 m yüksekliğe ve 1.80 m genişliğe sahip bir çeşmede devşirme malzeme olarak kullanılmış bir anıt bulunmuştur[393]. Bu anıtın bir heykele ait olduğu anlaşılmaktadır[394]. Üzerindeki 7 cm büyüklüğündeki harflerle yazılmış "Καίσαρος" kelimesinden yola çıkarak Caesar Anıtı adı verilen bu arkeolojik buluntunun bir sunakta sergilendiği düşünülmektedir[395]. Tarihî olaylardan yola çıkarak bu sunağın Caesar, O'nun oğlu Gaius veya Augustus'a ait olabileceğine dair yorumlar olmakla birlikte bu hususa dair kesin bir sonuca varılmamıştır[396]. Bununla birlikte Tlos'tan iki yazıtla Augustus'un bu kentte onurlandırıldığı görülür. Bu yazıtlardan birinde Tlos, Augustus'u "tüm evrenin koruyucusu"[397] ve diğerinde "halkın koruyucusu ve kurtarıcısı"[398] olarak onurlandırmaktadır.

2.2.1.10. Tyberissos

Kentteki bir duvarda devşirme malzeme olarak kullanılan yazıtlı bloğun üst tarafından bir kısmı eksik olup yüksekliği 1.24 m'dir[399]. "Karanın ve denizin hâkimi Imperator Divus Caesar Augustus'a Myralılar ile sympoliteion'u olan Tyberissos ve Teimiusa halkı bu anıtı adadı" ifadesinin yer aldığı yazıt[400], Augustus henüz hayattayken dikilmiş olup hem Myra'nın teritoryumundaki bu kentler ile arasında bir birliğin olduğunu hem de Augustus'a tapım için bir kült alanı oluşturduklarına işaret eder[401].

---

390 TAKMER 2010: 115, no. 1.
391 TAKMER 2010: 117.
392 TAKMER 2010: 115.
393 REITZENSTEIN 2017: 415.
394 REITZENSTEIN 2017: 415.
395 REITZENSTEIN 2017: 415–416.
396 REITZENSTEIN 2017: 415–422.
397 TAM II 556.
398 IGR III 546.
399 SCHULER 2007: 384.
400 SCHULER 2007: 384, no. 1.
401 SCHULER 2007: 384–389.

2.3. TIBERIUS

Tiberius Nero ve Livia Drusilla'nın oğlu olan Tiberius 16 Kasım'da Fundi veya Palatium'da doğar[402]. Augustus, Tiberius'u hiçbir zaman tahta varis göstermek istemese de M.ö. 12'de has adamı Agrippa'nın ölümünden sonra iyi bir yardımcıya ihtiyaç duyduğundan onu eşinden ayırır ve M.ö. 11'de kızı Iulia ile zorla evlendirir[403]. Augustus, M.ö. 8'de eşi Livia'nın oğlu ve iyi bir komutan olan Drusus'un ölmesi üzerine Tiberius'a imparator unvanını verir ve bir kez daha consul olmasını sağlar[404]. Ardından Senatus'un henüz genç olmasına rağmen evlat edindiği torunu Gaius'a büyük onurlar vermesinden rahatsız olduğundan Tiberius'u beş yıllığına tribunus yapar[405]. Bu olayın ardından Cantabria seferini başarıyla tamamlayan Tiberius, sivil bir vatandaş olarak Rhodos'a gidip inzivaya çekilir ve buradayken Augustus'un onu Iulia'dan boşadığını öğrenir[406]. Tiberius iki yıl kadar Rhodos'ta yaşadıktan sonra Roma'ya döner[407]. Tiberius Roma'ya döndükten üç yıl sonra Gaius ve Lucius'un ölümü üzerine Augustus, bu ikisinin kardeşi olan M. Agrippa'yı ve Tiberius'u evlat edinir ve O'na on yıllık tribunus'luk yetkisi verir[408].

M. Agrippa'nın Roma'dan uzaklaştırılmasından sonra Tiberius beş yıllığına temsilcilik görevini alır ve Illyricum'da üç yıl, Germania'da ise iki yıl başarılı seferler yapar[409]. Germania'dan Roma'ya döndükten sonra Illyricum'a doğru yola çıksa da Augustus'un hastalığı sebebiyle O'nun yanına gider ve son gününü O'nunla geçirir[410]. Augustus ölünce Tiberius halk temsilcisi yetkisine dayanarak Senatus'u toplar ve Augustus'un vasiyetini okutur. Augustus, vasiyetinde oğulları Gaius ve Lucius öldüğü için mirasının 2/3'ünü Tiberius'a bıraktığını belirtir[411]. Böylece devletin yönetimini alan Tiberius, Senatus'un vermek istediği imparator, augustus, efendi, vatanın babası ve princeps unvanlarını reddeder ancak daha sonra imparator ve princeps unvanlarını kabul eder[412].

---

402 Suet. Tib. iv.
403 Suet. Tib. vii; Cass. Dio liv 31, 1–2; 35, 4.
404 Cass. Dio lv 6, 5.
405 Cass. Dio lv 9, 1–5.
406 Cass. Dio lv 9, 5–8; Tac. ann. i 53; Suet. Tib. 9–11.
407 Suet. Tib. xii–xiii.
408 Suet. Tib. xv; Cass. Dio lv 13, 1–2.
409 Suet. Tib. xvi–xix.
410 Suet. Tib. xxi.
411 Suet. Tib. xxiii.
412 Suet. Tib. xxiv; Cass. Dio lvii 8, 2; lviii 12, 8; Tac. ann. i 72; ii 87.

Tiberius, kendi kültünün kurulmasını ve tanrılaştırılmasını onaylamamakla birlikte Augustus'un bunlara layık olduğunu düşünür[413]. Tiberius'un Augustus'un tanrısallığını kabul etmesine oğulları Germanicus ve Drusus'un ölümünün ardından Caprae'a yola çıktığında Nola'da Augustus'a bir tapınak adaması ve imparatorluğu boyunca büyük yapılar inşa etmediği halde Augustus Tapınağı'nı onartması örnek gösterilebilir[414]. Tiberius'un Augustus'a karşı hassasiyetini gösteren bir durum da Augustus heykelinin başını bir başkasıyla değiştirmek için çıkaran bir adamın mahkum edilmesinin ardından Augustus heykellerinin yanında köle dövmenin, kıyafet değiştirmenin, üzerinde Augustus kabartması olan para ve yüzükle tuvalete ve geneleve gitmenin, Augustus'un heykelini satmanın, Augustus'un sözlerini ve icraatlarını eleştirmenin ve hakaret etmenin, Augustus'un onurlandırıldığı günde doğan birinin doğum yerinde onurlandırılmasının suç sayılması ve ölümle cezalandırılması şeklinde kararlar alması da bu hususu destekler niteliktedir[415]. Ayrıca Cassius Dio, Tiberius'un Kyzikos halkını bazı Romalıları öldürdükleri ve yapımına daha önce başlanan Augustus Tapınağı'nı tamamlamadıkları için özgürlüklerini ellerinden alarak cezalandırdığını söyler[416].

Tiberius'un kendisinin tanrılaştırılması hususunda ise olumsuz bir tavır sergilediği görülür[417]. ROBINSON, imparator kültünün Tiberius'un doğasına aykırı olduğunu ve Hispanialıların O'nun için bir tapınak adamak istediğinde kendisini bir insan olarak düşünmelerini söyleyerek bunu reddettiğini ifade eder[418]. Nitekim antik metinlerde Tiberius'un kendisi için tapınaklar adanmasını, kâhin ve rahipler atanmasını kabul etmediği, heykel ve büstlerinin kendi izni olmadan dikilmesini yasakladığı ve bunların tanrı heykellerinin yanına değil yalnızca tapınaklardaki süs eşyaları gibi yerleştirilmesine izin verdiği, yaptığı işler üzerine yemin edilmesine izin vermediği, doğum gününün özel bir şekilde kutlanmasına müsaade etmediği ve Augustus adını da yalnızca dış yazışmalarda kullandığı belirtilir[419]. Ayrıca Tiberius "O'nun sayesinde" Senatus'a girdiğini söyleyen ve O'nun uğraşılarına "kutsal" diyen kişileri uyararak "O'nun sayesinde" yerine "O'nun önerisiyle" ve "kutsal" yerine "emek isteyen" şeklinde değiştirilmesini emreder[420]. Tiberius'un kendisinin tanrılaştırılmasını istemediği gibi insanın tanrılaştırılması fikrini genel itibariyle benimsemediği annesi örneğinde de görülür. O, annesi Livia'nın "vatanın anası" unvanı verilerek yüceltilmesini istemediği gibi ölümünden sonra da

413 Bu hususta detaylı bilgi ve değerlendirme için bk. BAZ 2019: 173–175.

414 Suet. Tib. xxxix–xl; xlvii; Cass. Dio lvii 10, 1–2.

415 Suet. Tib. xlviii; Tac. ann. i 73–74; ii 50.

416 Cass. Dio lvii 24, 6–7.

417 Örneğin Gytheion kenti kendisine tanrısal unvanlar vermek istediğinde buna layık olmadığını belirterek reddeder (SEG XI 922; BAZ 2019: 177).

418 Tac. ann. iv 37; Suet. Tib. xxvi; ROBINSON 1963: 276.

419 Suet. Tib. xxvi; Cass. Dio lvii 8, 3; lvii 9, 1–2; lviii 12, 8. Ayrıca bk. BAZ 2019: 175–176.

420 Suet. Tib. xxvii.

kendisinin istemediği gerekçesiyle tanrılaştırılmasını da yasaklar[421]. Ancak bu olayı Tiberis'un annesine duyduğu nefret biçiminde değerlendirmek de mümkündür. Kişinin tanrılaştırılması hususundaki bu yaygın tutumuna rağmen Cassius Dio, Tiberius'un ölen erkek kardeşi Drusus ve kendisi için Concordia Tapınağı'nı adadığını belirtir[422].

2.3.1. Lykia

2.3.1.1. TIBERIUS

Tiberius zamanında Lykia ile Roma ilişkilerinin iyi olduğu söylenebilir. Zira M.s. 17'de meydana gelen depremde harabeye dönen on iki kentten biri olan Kibyra[423], depremde zarar gören diğer kentler gibi beş yıllığına vergiden muaf tutulur ve bölgeye büyük bir meblağ para gönderilir[424]. Tiberius ve O'nun ailesinden Livia, Germanicus, Genç Drusus ve Agrippina'nın Lykia'da onurlandırıldığına dair yazıtlar hem aile üyelerinin bölgede sevildiğini hem de kesin bir tarih tespit edilemese de kendisinin kültünün kurulmuş olabileceğini gösterir. Tiberius'un Lykia'daki kültü Balbura ve Phellos'ta ele geçen yazıtlardan anlaşıldığı üzere M.s. III. yüzyılda dahi varlığını sürdürmüştür[425]. SCHULER, Tiberius'un kültünün o zamana kadar sürmesinin sebebini O'nun bir kriz anında Lykia'yı eyaletleştirmek yerine özgür bırakmasına duyulan minnettarlıktan kaynaklandığını söyler[426].

2.3.1.1.1. Apollonia

Kentte bulunan ve sağ yüzünde Augustus'un onurlandırıldığı yazıtın sol yüzünde "Apollonia halkı, Divus İmparatorun oğlu Tiberius Claudius Caesar'ı onurlandırdı" ibaresi yazmaktadır[427].

2.3.1.1.2. Myra (Andriake)

Batı Anıt'taki heykel kaide altlıklarının birinde imparator onurlandırılmıştır[428]. M.s. 14–37'ye tarihlenen yazıtta, "Divus Augustus'un oğlu Divus Tiberius Caesar

---

421 Suet. Tib. l–li; Tac. ann. i 14; v 2; Cass. Dio lviii 1–3.
422 Cass. Dio lvi 25, 1.
423 Tac. ann. ii 47; iv 13.
424 Cass. Dio lvii 17, 7–8; ÖZSAİT 1982b: 331.
425 IGR III 474. Phellos için bk. SCHULER 2005: 258–260.
426 SCHULER 2005: 260 dn. 140.
427 IGR III 694.
428 Anıt hakkında detaylı bilgi için bk. s. 43–45.

Augustus, kara ve denizin imparatoru, Myra halkı tarafından tüm evrenin kurtarıcısı ve velinimeti olarak onurlandırıldı" ibaresi yer almaktadır[429].

2.3.1.2. LIVIA

Tiberius'un annesi ve Augustus'un eşi Livia[430] Oinoanda, Telmessos ve Tlos kentlerinde imparator kültüyle ilişkilendirilebilecek biçimde onurlandırılmıştır.

2.3.1.2.1. Oinoanda

Kentte bulunan yazıtta "kutsallaştırılan Diva Augusta" ve "Diva Augusta'nın rahibesi" ifadeleri yer almaktadır[431]. Livia'nın bir rahibesinin olduğu bu kentte O'nun bir kült alanının da olduğunu düşünmek sanırız yanlış olmayacaktır. Bu nedenle kentte bir imparator kültü olmalıdır.

2.3.1.2.2. Telmessos

Kentte bulunan bir yazıtta Livia'nın rahibesi onurlandırılmaktadır. Yazıttaki "yaşam boyunca Diva Augusta" ve "Diva Augusta'nın rahibesi" ifadeleri[432] hem tanrılaştırılan kişinin Livia olduğunu göstermekte hem de bir rahibenin varlığı sebebiyle kentte O'na ait bir kült alanının olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır.

2.3.1.2.3. Tlos

Kentte bulunan ve M.s. 42 veya daha sonrasına tarihlenen yazıtta "en yüksek onurlara sahip ölümsüz Augustus ailesinin rahibesi" ve "Tloslular, Diva Augusta'yı ebediyen şölenlerle, şenliklerle ve kurbanlarla onurlandırdılar" ifadeleri yer almaktadır[433]. Yazıttan anlaşıldığı üzere kentte Livia'nın bir rahibesi ile festivali vardır ve bu festival klasik bir imparator kültü icrasında olduğu gibi kurban sunulmasını içeren şölenle kutlanmıştır. Bu durum imparator kültünün hanedan üyeleri için de aynı coşku ve biçimde yapıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

2.3.2. Pamphylia

---

429 IGR III 721. Ayrıca bk. ÖZTÜRK 2022: 30–31, no. 3.

430 Iulius–Claudiuslar ailesine mensup kadınlardan kültü en yaygın kurulan kişi Livia olup örnekleri daha çok Roma'nın batısında görülür. Bu hususta detaylı bilgi için bk. BARRETT 2002: 208–214.

431 IGR III 1507.

432 IGR 540 = TAM II 93.

433 TAM II 549.

İmparatorun Pamphylia'da kültünün varlığına ilişkin bilgiler sınırlıdır. Bununla birlikte Aspendos kentinde bulunan ve biri Tiberius'a diğeri de O'nun çocuklarından birine ait olan iki adak yazıtı, Tiberius zamanında Pamphylia'nın Roma ile iyi ilişkiler kurmak istediğini gösterir[434]. Bununla birlikte oğullarından Germanicus veya Drusus'a ait yazıt bu dönemde kentte bir imparator kültü başrahibi (= arkhiereus) olduğunu gösterir.

2.3.2.1. Aspendos

Tiberius'un oğullarından birine ait olan yazıt günümüze ulaşmamış olup BRIXHE – HODOT'un 1988'deki bir yayınında HIRSCHFELD'in 1874'teki Viyana kopyasından aktardığı biçimiyle mevcuttur[435]. Yazıttaki ismi BRIXHE – HODOT "Drusus", ŞAHİN ise Germanicus olarak tamamlamıştır[436]. Germanicus'un Küçük Asya'da görev yapmış olması ve başka kentlerde de onurlandırılmış olması yazıtın O'na ait olduğunu düşündürse de Attaleia kentinde Drusus'un rahipliğini yapan birinin onurlandırıldığına dair bir yazıt bulunması, yazıtın Drusus'a da ait olabileceğini gösterir[437]. Bu yazıtın bir kelimesini BRIXHE – HODOT "Niereus" olarak tamamlasa da "arkhiereus" olabileceğini de ifade eder[438]. ŞAHİN ise bu kelimeyi "arkhiereus" olarak tamamlar ve yazıt bu şekliyle bu dönemde Aspendos'ta Ksenoklees adında bir imparator kültü başrahibi olduğunu gösterir[439]. Yerli bir elit olduğu düşünülen Ksenoklees, Aspendos kentinde imparator kültünün varlığını gösteren en eski veri olması açısından büyük bir önem taşır[440].

Aspendos'ta Tiberius'un kültünün olduğu biçiminde yorumlanan bir bilgi de Philostratos'tan gelir: O'na göre Roma valisi, kentteki tahıl kıtlığı sebebiyle isyan eden halkın linçinden kurtulmak için agora'daki Tiberius'un heykellerine ve buradaki sunaklara sığınır[441]. Bu anlatımı değerlendiren CLAUSS, agora'da Tiberius'a adanmış heykellerin ve sunakların olduğunu belirtir[442]. BAZ ise CLAUSS'un yorumunun muhtemelen doğru olduğunu ifade etmekle birlikte burasının gerçekten bir kült alanı olması halinde yazarın bunu belirteceğini de ekler[443].

---

434 BAZ 2013: 71. Bu yazıtlar için bk. BRIXHE – HODOT 1988: 123, no. 40; no. 41.
435 Detaylı bilgi için bk. BAZ 2013: 71–72.
436 BRIXHE – HODOT 1988: 123, no. 40; ŞAHİN 1991: 133, no. 6.
437 BEAN 1958: 34, no. 24; BAZ 2013: 72.
438 BRIXHE – HODOT 1988: 122.
439 ŞAHİN 1991: 133, no. 6; BAZ 2013: 72.
440 Ksenoklees hakkında değerlendirme için bk. BAZ 2013:72–73. İmparator kültü başrahiplerinin soylu ve zengin olması hususunda detaylı bilgi için bk. QUASS 1993: 216; BOHME 1995: 57.
441 Philostr. Ap. i 15.
442 CLAUSS 1999: 305–306.
443 BAZ 2013: 74.

2.4. GAIUS CALIGULA

Tiberius'un Germanicus'tan torunu olan Gaius, 31 Ağustos M.s. 12'de Antium'da doğar, askerler arasında sıradan bir er kıyafetiyle büyüdüğü ve asker çizmesiyle dolaştığı için askerler O'na çizmecik anlamına gelen Caligula lakabını takarlar[444] ve bu sebeple Gaius Caligula adıyla anılır. Aile fertlerini genç yaşında kaybeden Gaius, on dokuz yaşına geldiğinde Tiberius tarafından Caprae'a götürülür ve çok geçmeden augur ve pontifex maximus olur[445]. Tiberius'un ölümü üzerine cenazeyle birlikte Misenium'dan Roma'ya gider, Tiberius'un vasiyetinde henüz çocuk yaştaki torununu ortak mirasçı göstermesi sebebiyle vasiyeti geçersiz sayılır ve böylece tek başına imparator olur[446].

Gaius'un hem ailesinden kişileri tanrılaştırmasına hem de kendisini tanrı olarak görmesine işaret eden birçok vaka mevcuttur. Örneğin Tiberius'un cenaze söylevini verdikten hemen sonra annesi ve kardeşinin küllerini Roma'ya getirip Augustus mausoleumu'na koydurtur, onlar için her yıl düzenlenecek sunu günleri belirler, Livia Augusta'ya verilen tüm onurları babaannesine de vererek onu Augustus rahibesi olarak atar[447]. Gaius çok sevdiği ve kendine varis gösterdiği kız kardeşi Drusilla M.s. 38'de ölünce resmi yas ilan eder, onu tanrıçalaştırır ve bundan sonra yalnızca Drusilla'nın tanrısal gücü adına yemin eder[448]. Ayrıca O'nun için bir tapınak inşa edilmesi, kadın ve erkek yirmi rahibinin olması, kadınların O'nun adıyla yemin etmesi ve doğum gününün Ludi Megalenses'e eşit bir şölenle kutlanması kararlarını alır[449]. Ayrıca Augustus için de bir tapınak adar[450].

Gaius'un kendini tanrı olarak gördüğü söylenebilir. Zira Olymposlu Iuppiter başta olmak üzere Helas'tan ünlü tanrı heykellerini Roma'ya getirtir ve onların başlarını çıkartarak yerine kendi başını koyar[451]. Palatium'daki sarayın giriş bölümünü foruma doğru uzatarak kardeş tanrılar Polluks ve Kastor'un tapınağını sarayın giriş bölümü haline getirir ve bu iki tanrının arasına oturarak kendini Iuppiter Latiaris olarak selamlatır[452]. Gaius kendisini tanrı olarak gördüğünden kendi adına bir

444 Suet. Cal. xiii–ix; Cass. Dio lvii 5, 6; Tac. ann. i 41.
445 Suet. Cal. x; xii.
446 Suet. Cal. xiv; Cass. Dio lix 1, 2.
447 Suet. Cal. xv; Cass. Dio lix 3, 4.
448 Suet. Cal. xv; Cass. Dio lix 3, 4.
449 Suet. Cal. xxiv; Cass. Dio lix 28, 5–6; lix 11, 1–3; FISHWICK 1991: 485; AKŞİT 1985: 81.
450 Cass. Dio lix 7, 1.
451 Suet. Cal. xxii.
452 Suet. Cal. xxii; AKŞİT 1985: 83; ROBINSON 1963: 283.

tapınak inşa eder, rahipler atar ve tapınaktaki heykelinin kıyafetlerinin her gün değiştirilmesini emreder[453].

Gaius kendisini Iuppiter'den daha büyük bir tanrı olarak görür. Zira bir gün tragedya oyuncusu Apelles'e kendisinin mi yoksa Iuppiter'in mi daha büyük olduğunu sorduğunda Apelles'in duraklayıp cevap verememesi üzerine onu kamçılatır[454]. Gaius'un kendini tanrı olarak gördüğü ve insanlara da bunu kanıtlamaya çalıştığı düşünülebilir. Zira Suetonius'a göre Gaius olanaksızı gerçekleştirmeyi istediğinden çalkantılı denizde dalgakıran, dağların tepelerini ova, toprak yığarak plato yaptırır ve sert kayaları deldirir[455]. Cassius Dio Suetonius'un bu ifadesine örnek oluşturan bir olaya eserinde yer verir. Cassius Dio'ya göre Gaius bir köprü yaptırır ve bir gece arkadaşlarını aşağı atar, bunlar kurtulunca da Poseidon'un bile kendisinden korktuğunu ilan eder[456].

Suetonius'un aktardığına göre Porius isimli birinin gladyatör oyunları sırasında kölesini azat etmesi sebebiyle halktan çok alkış alması üzerine Gaius "dünyanın efendisi olan halk, önemsiz bir iş yüzünden bir gladyatörü, tanrılar arasına kabul edilen imparatorlardan ya da burada hazır bulunan benden daha çok onurlandırıyor" der[457]. Bu olaydan Gaius'un kendisini insanlar arasında yaşayan bir tanrı olarak gördüğü ve takdir edilmediğinden yakındığı sonucu çıkarılabilir. Gaius'un tanrıları küçümsediği halde Tanrıça Venus gibi giyindiği ve Zeus'un yıldırımı, Deniz Tanrısı Neptunus'un üç dişli yabası, tanrıların habercisi Tanrı Mercurius'un iki yılan sarılı asası, Dionysos'un şarap kadehi ve Herakles'in asma dallarıyla sarılı sopası gibi tanrı simgelerini yanında taşıdığı görülür[458]. Cassius Dio O'nun bunları ismini tanrılarla eşleştirmek için yaptığını söyler[459]. Ayrıca Gaius, Mars Meydanı'ndaki ünlü kişilerin heykellerini yıktırır ve kendi onayı olmadan yaşayan birinin heykelinin ve büstünün yapılmasını yasaklar[460]. Bu durum hem O'nun kıskanç olduğu hem de kendisinden daha yüce birinin olmasını kabul etmediği biçiminde yorumlanabilir. Gaius, Miletos kentinde kendisine ibadet için kutsal bir bölge tahsis edilmesini emreder. O, bu kenti seçmesinin sebebini Diana'nın Ephesos'ta, Augustus'un Pergamon'da ve Tiberius'un Smyrna'da tapınağının olması biçiminde gösterse de gerçekte Miletosluların Apollon için inşa

453 Suet. Cal. xxii.
454 Suet. Cal. xxxiii.
455 Suet. Cal. xxxvii.
456 Cass. Dio lix 17, 11.
457 Suet. Cal. xxxv; Cass. Dio lix 28, 7.
458 Suet. Cal. li–lii; Cass. Dio lix 26, 6–7.
459 Cass. Dio lix 26, 6.
460 Suet. Cal. xxxiv.

ettikleri büyük ve son derece güzel tapınağın kendisi için kullanılmasını istemesidir[461].

Gaius'un kendini tanrılaştırmak ve kültünü kurmak için yaptığı masraflar hazineyi boşaltır ve koyduğu ağır vergiler de sorunu çözmediği gibi O'na duyulan nefreti arttırır[462]. Gaius'a karşı bazı tertipler düzenlenir ve bunların 24 Ocak M.s. 41'de Cornelius Sabinus ve praetor prefectusu Chaerea'nın öncülüğünde yapılanı başarılı olur[463]. Yirmi dokuz yaşında öldürülen Gaius, gizlice yakılır ve külleri Lamia soyunun mezarlığına gömülür[464]. Gaius'un ölümünün ardından düzenlenen ilk toplantıda bir senator caesar'ların anılarının silinmesini ve tapınaklarının yıkılmasını önerir[465]. Bu durum Iulius Caesar'la başlayan imparator kültünün en azından üst tabakada çok fazla benimsenmediğine ve bu kişilerin tanrısallığına pek inanılmadığına işaret eder.

Gaius Caligula'nın Lykia ve Pamphylia'da kültünün olduğuna dair bir veri henüz mevcut değildir ve GRADEL'in bu hususu açıklamaya yönelik bir görüşü vardır: GRADEL'e göre Gaius hiçbir zaman resmî olarak tanrılaştırılmamıştır ve bunun sebebi de Nero gibi O'nun da Senatus'un tanrılaştırılması için sunduğu teklifi reddetmesidir[466]. GRADEL'in Nero hakkındaki kanısının dayandığı kaynak Tacitus olup O'nun eserinden öğrenildiği kadarıyla bir senator, Senatus'a Divus Nero tapınağı inşa edilmesini teklif etmiş; ancak imparator bunu reddetmiştir[467]. Tacitus'tan gelen bu bilginin doğruluğu tam olarak bilinemeyeceği gibi GRADEL'in, Nero ile Gaius arasında böyle bir benzerliği kurmayı gerektirecek bir delil göstermemesi sebebiyle bu görüşe ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünebiliriz. Bununla birlikte yukarıda detaylı bir biçimde ele aldığımız üzere, kendini geleneksel tanrılardan bile üstün gören ve kültünün kurulması adına faaliyetlerde bulunan Gaius'un, Senatus'tan gelen bu yöndeki bir teklifi reddetmesi, bu genel duruma bir tezat oluşturmaktadır. Bize göre Gaius'un kültünün varlığına ilişkin arkeolojik veriye henüz ulaşılamamasının sebebi, O'nun ölümünden sonra anısının fiilen lanetlenmesi dolayısıyla muhtemelen bu verilerin günümüze ulaşamamış olmasıdır[468]. Zira Claudius imparator olunca, Gaius'un acta'sını geçersiz kılar ve O'nun resmi olarak anısı lanetlenmese de (damnatio memoriae) yazıtlardan ismi kazınıp heykelleri kaldırılarak fiilen lanetlenir[469]. Bununla birlikte Claudius

461 Cass. Dio lix 28, 1–2.
462 AKŞİT 1985: 86.
463 Suet. Cal. lviii; Cass. Dio lix 29, 1.
464 Suet. Cal. lvii–lix; AKŞİT 1985: 86.
465 Suet. Cal. lx.
466 GRADEL 2002: 157.
467 Tac. ann. xv 74.
468 Anısının lanetlendiğine dair bk. Suet. Claud. xi; Cass. Dio lix 29, 7; lx 4, 5–6; lx 5, 1.
469 Suet. Claud. xi; Cass. Dio lix 29, 7; lx 4, 5–6; lx 5, 1.

zamanında Senatus'un Gaius'un onurlandırılmasına karşı tutumu da bu görüşümüzü destekler niteliktedir: Cassius Dio'nun bu hususta ifadesi "Senatus Claudius ve ailesine onurlar bahşetmesine rağmen Gaius'un hatırasından o kadar nefret etti ki O'nun suretinin olduğu tüm bronz sikkeleri erittiler ve daha iyi bir kullanıma dönüştürmeyip heykel yaptılar" biçimindedir[470].

2.5. CLAUDIUS

Gaius'un amcası olan Claudius, Augustus'un hamileyken evlendiği Livia'nın Drusus isimli oğlu ile Genç Antonia'nın oğludur[471]. 1 Ağustos M.ö. 10'da Lugdunum'da doğan Claudius, çocukluğu ve gençliğinde birçok hastalık geçirdiğinden beden ve akıl sağlığı yerinde değildi ve bu sebeple kamu görevleri alamadığı gibi kimsenin ondan umudu da yoktu[472]. Ancak Gaius'un katledilmesinin ardından Senatus'un gece boyunca süren cumhuriyete geri dönmek veya başka soydan birini principatus yapmak üzerine tartışmalarının karara bağlanamaması ve yöneticinin duyurulması hususundaki halkın baskılarının ardından Claudius 25 Ocak M.s. 41'de imparator ilan edilir[473].

Claudius'un kendisini ve ailesini tanrılaştırması hususundaki bilgiler Cassius Dio'nun eserinden öğrenilir. Kendisini tanrılaştırma ve kutsal onurlar alması hususundaki eserdeki ifadelerden Claudius'un makamına ait olanlar dışında hiçbir onuru kabul etmediği, kendisine ibadet edilmesini ve kurban verilmesini yasakladığı, kendisine verilen aşırı onurları örneğin yalnızca iki heykelinin yapılmasına izin vererek kontrol ettiği anlaşılır[474]. Ailesinin tanrılaştırılması hususunda ise daha ılımlı bir politikası olduğu söylenebilir. Zira büyükannesi Livia'yı tanrılaştırır, Augustus Tapınağı'nda O'na bir heykel adar ve Vesta bakirelerini uygun kurbanları sunmakla görevlendirir[475]. Claudius, eşi Agrippina'ya da Augusta unvanını verir[476].

Hayatı boyunca dört evlilik yapan Claudius'un son eşi Germanicus'un kızı Agrippina olup M.s. 49'da gerçekleşen bu evliliğin ardından O'nun oğlu Nero'yu M.s. 50'de evlat edinip kızı Octavia ile evlendirir[477]. Oğlunu tahta geçirmek isteyen Agrippina'nın, Claudius'u bunlar için ikna ettiği söylenebilir[478]. Zira Claudius'un

---

470 Cass. Dio lx 22, 3–4.
471 Suet. Iul. lxxii; Claud. i; Cass. Dio lx 2, 1.
472 Suet. Claud. ii–iii.
473 Suet. Claud. x; Cass. Dio lx 1, 1–3a; lx 2, 1.
474 Cass. Dio lx 5, 3–5.
475 Cass. Dio lx 5, 2–3.
476 Cass. Dio lxi 33, 2a; Tac. ann. xii 26.
477 Suet. Claud. xxvi–xxvii; Cass. Dio lxi 31, 6; Tac. ann. xii 25–26; xii 58; AKŞİT 1985: 89.
478 Cass. Dio lxi 32, 2; ROBINSON 1963: 291.

zehirlenerek öldüğü çeşitli anlatımlardan biri de oğlunu tahta geçirmek isteyen Agrippina'nın O'nun mantar yemeğine zehir katarak öldürdüğü üzerinedir[479]. Böylece Claudius 13 Ekim M.s. 54'te altmış dört yaşında ölür ve imparatorlara özgü bir törenle gömülerek resmi olarak tanrılaştırılır[480]. Nero'nun Claudius'tan aldığı bu onur, imparator Vespasianus'un Divus Claudius Tapınağı'nı inşa ettirmesiyle tekrar verilir[481].

2.5.1. Lykia

İmparator Claudius, Lykia'daki Arneai, Gagai, Limyra, Oinoanda ve Sidyma kentlerinde onurlandırılmıştır. Kentlerdeki bu tür örneklerin de desteklediği üzere, ŞAHİN ve ADAK, İmparator Claudius zamanında imparator kültünün eyalet düzeyinde var olduğunu, Letoon'da bulunan bir arşitrav bloğu ile Andriake'de bulunan Lex Portorii Provinciae Lyciae'yı değerlendirerek ortaya koymuştur: Onlar'a göre Letoon'daki arşitrav bloğunda Claudius'un tanrı olarak anılması ve Lex Portorii Provinciae Lyciae'da "imparator kültü başrahibi" unvanının varlığı bu dönemde hem Lykia'nın eyalet yapıldığını hem de imparator kültünün eyalet düzeyinde icra edildiğini gösterir[482].

İmparator kültü başrahipliği (= ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν) Claudius zamanında Lykia'nın eyaletleştirilmesiyle kaldırılan bazı askerî görevlerin yerine kurulmuş bir makam olup yıla adını veren veren memuriyetlerin en üst düzeyidir[483]. Bir yıllığına icra edilen arkhiereus yani imparator kültü başrahipliği ile bölge eyaletleştirilmeden önce Birlik'in başkanı olan lykiarkhes'lik aynı görevdir[484]. Bununla birlikte arkhiereus olan kişiye verilen ve onursal bir mana taşıyan lykiarkhes[485] unvanı ömür boyu sürerken, arkhiereus'luk unvanı görev süresinin dolmasıyla sona ermektedir[486]. Yazıtlardan öğrenildiği kadarıyla arkhiereus olabilmek için toplumun elit bir kesimden gelmek ve kente büyük meblağda hayır

---

479 Suet. Claud. xliv; Cass. Dio lxi 34, 3; Tac. ann. xii 66–68; ROBINSON 1963: 292.

480 Suet. Claud. xlv; Cass. Dio lxi 35, 2; Tac. ann. xii 69.

481 Suet. Claud. xlv; Vesp. ix.

482 ŞAHİN – ADAK 2007 73–75. Daha eski yayınlarda bazı araştırmacıların imparator kültünün Birlik düzeyinde icrasının İmparator Vespasianus zamanında olduğunu ileri sürdüğü görülür (DEININGER 1965: 72–74; BALLAND 1981: 9; WÖRRLE 1988: 98–100).

483 Bu hususta detaylı bilgi ve görüşler için bk. DEININGER 1965: 75; TAKMER 2006: 191.

484 KOKKINIA 2000: 215; TAKMER 2006: 191; ŞAHİN 2006: 29–47. Tartışmalar için bk. TREUBER 1887: 225–227; FOUGERES 1898: 79–96; FOUGERES 1903: 103–108; RUGE 1927: 2279; KEIL 1936: 592; SHERWIN-WHITE 1939: 239; LARSEN 1945: 85; LARSEN 1955: 118–121; DEININGER 1965: 74–75; LARSEN 1968: 251–252; JAMESON 1980: 843–847; BEHRWALD 2000: 211–215.

485 ŞAHİN'e göre grammateus'lar, bir sonraki yılın arkhiereus'luğu için aday konumunda olup lykiarkes unvanına sahip kişilerdir (ŞAHİN 2014: 11).

486 KOKKINIA 2000: 215.

yapmak/yapabilmek gerekmektedir[487]. Arkhiereus'lar, tüm eyalette imparator kültünün icrasının eksiksiz bir biçimde icra edilmesini sağlamaktan sorumlu olup bunun yanı sıra bazı idarî görevleri de bulumaktadır. Örneğin imparator kültü başrahibi eyalet valisi ve Roma imparatoru için elçilik görevini üstlenebilirdi[488]. Bunun yanı sıra Lykia Birliği Gümrük Yasası'nın 75–79'uncu satırlarından anlaşıldığı üzere imparator kültü başrahibi, vergi mültezimlerinin taşınmaz mallarını ipotek olarak göstermesinde hazır bulunmakta ve bunlardan vergilerin tahsis edilmesinde görev almaktaydı:

> **Str. 75–79:** "Vergi toplama hakkını satan alan kişi bunun kefaletini imparator kültü başrahibi, Birlik'in grammateus ve hypogrammateus'u huzurunda yıllık ödeme oranında olacak şekilde taşınmaz mallar üzerindeki ipoteklerle göstermelidir. Bunun için her bir kefilin yükümlülüğü 5000 denaria'ya kadar olsun ve bunlar 5 yıl süreyle vergi toplama hakkına sahip olsunlar. Söz konusu yılda görevde bulunan arkhiereus ve grammateus'tan her biri verginin (yarısının) toplanmasından sorumlu olsun"[489].

Claudius zamanında imparator kültü başrahipliği görevinde bulunduğu tespit edilen kişiler Praksion ve M. Arruntius'tur. Ksanthos'lu Praksion, Teimiussa'da bulunan bir yazıtta "arkhiereus" olarak anılır[490]. TAŞDELEN, yazıtta "Pi" harfinin sağ bacağının kısa olması sebebiyle yazıtın Flaviuslar Dönemi'nin öncesine tarihlenmesi gerektiğini belirterek Praksion'un Claudius zamanında Birlik'in imparator kültü başrahibi olduğunu düşünmektedir[491]. Claudius zamanındaki diğer Ksanthos'lu imparator kültü başrahibi de kentte ele geçirilen bir onurlandırma yazıtından anlaşıldığı üzere M. Arruntius'tur[492]. Ksanthos'un soylu ve varsıl bir ailesinden olduğu anlaşılan ve Roma vatandaşı olduğundan "Claudianus" adını da

---

487 İmparator kültü başrahibi olmak için Birlik'e para bağışı yapılması gerektiği M.s. II. yüzyıldaki örneklerden anlaşılmaktadır. Bu hususa ışık tutan temel kaynak Opramoas yazıtı (= TAM II 905) olup bu yazıtın detaylı incelemesi için bk. KOKKINIA 2000. Ayrıca bk. TAM II 15; REITZENSTEIN 2011: 63. İmparator kültü başrahiplerinin soylu ve zengin olması hususunda detaylı bilgi için bk. QUASS 1993: 216; BOHME 1995: 57.

488 REITZENSTEIN 2011: 156. REITZENSTEIN, ZIETHEN'in Lykia elçilerini verdiği listeye şu eklemeleri yapmıştır: Traianus zamanında Balbura'dan Sex. Marcius Titianus; Lydai'dan C. Iulius Heliodoros; Ksanthos'tan Q. Veranius Tlepolemos, M. Aurelius veya Commodus zamanında Ti. Claudius Telemachos ve Neikias; Arykanda'dan (?) Embromos'un oğlu Iason; Sidyma'dan (?) Veranius Iason (ZIETHEN 1994: 152–159; REITZENSTEIN 2011: 173, no. 13; 198, no. 48; 203, no. 53; 214, no. 73; 213, no. 70; 189, no. 58; 235, no. 111). Q. Veranius Iason ve babası Q. Veranius Ptolemaios, Claudius zamanında Lykia'da görev yapan Veranius aracılığıyla vatandaşlık almış olup Iason, elçiliğin yanı sıra imparator kültü başrahipliği de yapmış olmalıdır (TAM II 198; TAKMER 2010: 112).

489 TAKMER 2006: 190.

490 PETERSEN – VON LUSCHAN 1889: 58, no. 114 = IGR III 698.

491 TAŞDELEN 2012: 30 dn. 145.

492 FdXanthos 57.

alan M. Arruntius daha sonra Roma senator'u olmuştur[493]. Claudius'un kent bazında bilinen bir rahibi daha olup bu kişi Simenalı Hippolokhos'tur[494]. Bu rahiplik örneklerinin gösterdiği üzere Lykia'nın eyalet yapılmasıyla imparator kültü eyalet çapında icra edilmeye başlanmıştır. Ancak bununla yetinmeyen Lykia kentlerinin imparatoru ayrıca onurlandırmış, hatta sebasteion inşa etmiş olmaları ise dikkate değerdir.

2.5.1.1. CLAUDIUS

Lykia'da Claudius'un kültüyle ilişkilendirilebilecek arkeolojik veriler Bonda Tepesi, Gagai, Limyra, Oinoanda ve Sidyma'dan gelmektedir.

2.5.1.1.1. Bonda Tepesi

Limyra'da yer alan bu yerleşmenin batı yamacında, 700 metre yükseklikteki antik bir yolun kenarında anıt bulunmuştur[495]. Bir sunağa ait bu anıtın ithaf yazıtında "Claudius'a, Q. Veranius aracılığıyla gerçekleştirdiği barış ve yol yapım faaliyetleri için (bunu) adadı" şeklinde bir ifade bulunmaktadır[496]. Yerleşmede Claudius'un bir sunağının bulunması, O'nun kültünün olduğunu göstermekle birlikte Veranius'un Myra ile Limyra arasındaki belki de tek kara yolu[497] bağlantısı bulunan bir yerde yol inşa etmesi iç karışıklıklardan bu iki yerin de etkilendiğini göstermektedir.

2.5.1.1.2. Gagai

Kentte bulunan imparator heykeli ithaf yazıtında, Birlik'in meclisinde Gagai halkını temsil edecek "Claudius'un tanrısal öngörüsü uyarınca legatus pro praetore'si Quintus Veranius tarafından seçilmiş bouleutes'ler O'nu tanrı olarak onurlandırdı" ibaresi yer alır[498]. Sahil yolu güzergâhındaki kentlerden biri olan Gagai'daki bu yazıt TAKMER'e göre "Lykia Birliği'nin Claudius'un tanrısal öngörüsüyle (θεία πρόνοια) tesis edilen yeni düzeni halkın gözünde daha da meşru kılacak propaganda amaçlı anıtlar diktiğini göstermektedir"[499].

---

493 DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 70.

494 IGR III 692.

495 Yerleşim kalıntıları hakkında detaylı bilgi için bk. MARKSTEINER – STARK – WÖRRLE – YENER-MARKSTEINER 2007: 243–292.

496 MARKSTEINER–WÖRRLE 2002: 562, no. 16. Ayrıca bk. ŞAHİN – ADAK 2004: 234.

497 TAKMER 2004: 111–112.

498 FRENCH 1999/2000: 174–177, no. 2. Ayrıca bk. TAKMER 2010: 108.

499 TAKMER 2010: 108.

2.5.1.1.3. Limyra

Kentte 1988 yılında bezemesiz üç Dorik friz bulunmuş olup bunlar A, B ve C blok olarak adlandırılmıştır[500]. Bu üç blok birleştirildiğinde ortaya çıkan yazıt kentte bir sebasteion inşa edildiğini gösterir[501]. Bu sebasteion günümüze ulaşmamış olmakla birlikte yazıtın içeriğinin ve sebasteion yapısının Sidyma'daki çağdaşı ile benzer nitelikte olacağı düşünülmektedir[502].

2.5.1.1.4. Oinoanda

Kentte yüksekliği 1.30 m ve genişliği 64 cm olan, harf büyüklüğü 5 cm civarında Latince bir köprü yazıtı bulunmuştur[503]. Yazıtta "Drusus Caesar'ın oğlu Tiberius Claudius Divus Augustus Germanicus, vatanın babası, Augustus'un praetor legatus'u ve Augustales sodales Titus Clodius (?) Eprius Marcellus aracılığıyla köprü inşa edildi" ibaresi yer alır[504]. Claudius'un Divus olarak anıldığı yazıttan yola çıkarak köprünün ve yazıtın M.s. 50/51 yıllarına tarihlenebileceği söylenebilir[505]. Ayrıca Claudius'un yüksek onurları kabul etmemesine rağmen dönemin valisi Titus Clodius'un O'nun tanrısallığının propagandasını yapması ise dikkate değerdir[506]. TAŞDELEN, eyalet memurlarının eserlerindeki yazıtlarda "Divus" unvanının imparatorun adı olarak kullanılması halinde bu isteğin bizzat imparatordan geldiğini ifade etmekte olup Lykia'nın Roma hâkimiyetine giriş sürecinde devlet görevlilerinin imparatorun tanrısallığının propagandasını yaptığını düşünmektedir[507].

2.5.1.1.5. Sidyma

Lykia'da iç karışıklıkların yaşandığı Claudius zamanında Sidyma kenti bu olayları çıkaran grupların sığınağı haline gelmiş; Roma ise askerî faaliyet için Patara–Ksanthos–Sidyma–Kalabatia güzergâhında yol yaparak bölgeyi kontrol altına almıştır[508]. Kentte hâkimiyetin kurulmasının ardından muhtemelen imparator kültü kurmak için görevlendirilen, İmparator Claudius'un azatlısı ve kişisel doktoru olan Ti. Claudius Epagathos ile oğlu Ti. Claudius Livianus, Claudius için

---

500 WÖRRLE 2007: 88.
501 WÖRRLE 2007: 88, no. 2.
502 WÖRRLE 2007: 89; TAKMER 2010: 108.
503 MILNER 1998: 117–118.
504 MILNER 1998: 118.
505 MILNER 1998: 118.
506 Suet. Claud. xii; Tac. ann. xi 25; MILNER 1998: 118.
507 TAŞDELEN 2012: 29.
508 ŞAHİN 2007: 16–20; ŞAHİN 2009: 102.

bir stoa yapmış ve agora'da imparatorun heykelini dikerek Roma'nın propagandasını yapmıştır[509]. Kent ise Claudius için "kurtarıcı Divus Augustus'a" ithaflı bir "sebasteion" inşa etmiş[510] ve bir yazıtta onu "evrenin kurtarıcısı Divus Augustus"[511] olarak onurlandırmıştır. Limyra ve Gagai'deki örnekleri Sidyma ile birlikte değerlendiren TAKMER, Claudius'un tanrısal öngörüsüyle kurulan bu yeni düzeni halkın nazarında meşrulaştırmak amacıyla anıtlar dikildiğini, bu propagandayı Lykia Birliği'nin teşvik ettiğini ve Sidyma'nın bu yeni güce yaranmak için kendi istekleriyle veya Veranius'un girişimiyle sebasteion inşa edip imparatoru onurlandırdıklarını ifade etmiştir[512].

2.5.2. Pamphylia

Pamphylia Bölgesi'nde imparatorun kültünün varlığına ilişkin bilgiler sınırlı olmakla birlikte Attaleia kentinden biri kızı Antonia'ya diğeri ise kendisine ait olan iki yazıt ile Perge'den iki yazıt bu hususa ışık tutmaktadır.

2.5.2.1. CLAUDIUS

Attaleia kentinden Claudius için bir onur yazıtı ile Perge'den O'nun kültüyle ilişkilendirilebilecek iki yazıt bilinmektedir.

2.5.2.1.1. Attaleia

Attaleia kentinde Claudius'un kültünün varlığına ilişkin bilgi veren, bir heykel kaidesinin üst kısmını oluşturan 43 cm yüksekliğinde ve harf yüksekliği 4 cm olmak üzere Helence yazılmış bir blok ele geçirilmiştir[513]. İlgili yazıtta "Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus'un rahibini ve dört senede bir yapılan büyük Caesareia müsabakaların tertipçisini" ifadesi yer almaktadır[514]. Yazıttan anlaşıldığı üzere kentte imparatorun bir rahibi vardır. Kentte imparator kültünün icrasından sorumlu olması gereken bir rahip bulunduğuna göre burada en azından Claudius için bir tapınağın var olabileceği düşünebiliriz. O'nun kültünün varlığı hususunda bilgi veren bu yazıt ayrıca bu dönemde Caesar için düzenlenen oyunları söyleyerek O'nun kentte hala saygı gördüğünü göstermektedir.

---

509 TAM II 178; II 184; TAKMER 2010: 112. Ti. Claudius Epagathos ve Ti. Claudius Livianus hakkında detaylı bilgi için bk. DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 192; 212.

510 TAM II 177.

511 SEG XXXVII 1221.

512 TAKMER 2010: 108.

513 BEAN 1958: 33.

514 BEAN 1958: 33–34, no. 22.

2.5.2.1.2. Perge

ÖZDİZBAY tarafından 2004 ve 2005 yıllarında kentteki arkeolojik araştırmalar sırasında bulunan iki Latince yazıtlı kaide, ONUR'un bunların daha önce bulunmuş iki yazıtın alt parçaları olduğunu keşfetmesiyle hem Lycia ve Pamphylia Eyaleti'nin kuruluş yılına ilişkin verilere katkı sağlanmış hem de Perge'de Claudius ve Nero zamanlarında procurator olarak görev yapan Tiberius Claudius Plocamus isimli kişi hakkında bilgi edinilmiştir[515]. Birinde Plocamus'un ve diğerinde arkadaşı Sextus Afranius Burrus'un onurlandırıldığı bu yazıtlarda Plocamus'un, Claudius'un azatlısı ve rahibi olduğu yazmaktadır[516]. Bu durum Claudius'un azatlıları iyi konumlara getirmesinin bir örneğini teşkil etmesinin yanı sıra muhtemelen Perge'de Claudius'un kültünün kurulduğunu ve hatta O'nun burada bir tapınağı/sunağı olabileceğini gösterir.

2.5.2.3. ANTONIA

Antonia, Claudius'un ikinci eşi Aelia Paetina'dan doğan kızıdır[517]. Attaleia'da ele geçirilmiş olan Helence yazılmış 33 cm yüksekliğindeki bir heykel kaidesinde O'nun rahibesi olan bir kadın onurlandırılmıştır[518].

2.5.2.3.1. Attaleia

İlgili yazıtta "Halk, vaktiyle Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus'un kızı Antonia'nın rahibesi olan Terentia Polla'yı onurlandırdı" ifadesi yer almaktadır[519]. Roma'nın Batı'sından Livia[520], Iulia[521], Drusilla[522], Diva Faustina[523] gibi kişilerden örneklerine rastaldığımız imparator ailesinden kadınlara ait rahibeler[524] olması durumuna Doğu'dan bir örnek olması sebebiyle dikkat çeken bu yazıt, kentte sadece Claudius'un değil kızının da bir kültünün bulunduğunu gösterir.

---

515 ÖZDİZBAY 2008: 860, no. a, b; ONUR 2008: 55–56, no 1.
516 ONUR 2008: 55–56, no 1. Ayrıca bk. ÖZDİZBAY 2012: 187–188.
517 Suet. Claud. xxvi–xxvii.
518 BEAN 1958: 31.
519 BEAN 1958: 31, no. 18.
520 CIL V 7788.
521 CIL V 6514; IX 1153.
522 CIL V 7345; VI 2028; XIII 1194.
523 CIL IX 5248; X 54; X 5656.
524 İmparator ailesinden onurlandırılan kadınlar ve onların rahibeleri hakkında detaylı bilgi için bk. MCINTYRE 2016: 45–51.

2.6. NERO

15 Aralık M.s. 37'de Antium'da doğan Nero'nun üç yaşındayken babası ölür[525]. Kardeşi Gaius, tüm mirası kendisine aldığından ve annesi de sürgüne gönderildiğinden halası Lepida'nın yanında biri berber diğeri de dansçı olan iki eğitimciyle yokluk içinde büyür[526]. Ancak Claudius imparator olunca hem öz hem de üvey babasının mirasını alarak varsıllaşır ve annesinin desteğiyle iyi bir konuma gelir[527]. Annesi Agrippina, hassa alayına daha önceden armağanlar vererek kendine bağladığından, Claudius'un ölümünden sonra 13 Ekim M.s. 54'te sarayın merdivenlerinde imparator olarak selamlanır ve Claudius'un diğer oğlu Britannicus henüz küçük olduğundan Senatus tarafından Nero'nun imparatorluğu kolayca onaylanır[528]. Nero, ilk olarak Claudius'u tanrılaştırır ve iyi niyetini göstermek amacıyla Seneca'nın hazırladığı, haklar bildirgesini içeren ve O'nun Augustus'un ilkelerini takip edeceğini deklare eden konuşmasını yapar[529]. Henüz on yedi yaşında olduğundan tüm kamu ve özel işleri annesine, Seneca'ya ve Burrus'a bırakır[530]. Ancak yaşı ilerlediğinde gücü eline almak istediğinden önce annesini daha sonra da Seneca ve Burrus'u öldüren Nero tek başına yönetimi ele alır fakat senator'lerle iyi geçinmez, hatta bu sınıfı ortadan kaldırıp tüm eyaletleri atlılara ve azatlılara dağıtacağını söyleyerek kendisine karşı muhalefetin artmasına sebep olur[531].

Lüks içinde yaşamayı seven Nero'nun, parası bittiğinde tapınakları yağmalamasından ve henüz yeni bir inanış olan Hristiyanlığı kabul edenleri de Roma'nın yanmasından sorumlu tutarak ölüm cezasına çarptırmasından yola çıkarak O'nun genel olarak hiçbir inanışa yakın olmadığı düşünülebilir[532]. Bu sebeple kendi kültünü kurmak gibi bir düşünceye sahip olduğunu söylemek zor olsa da Roma'nın yanmasından sonra yaptırdığı altın sarayına 3.6 metre yüksekliğinde bir heykelini koydurması, Neronia şenliklerini gününden önce yaptırarak tanrısal sesini ısrarla dinlemek isteyenlere kendi bahçelerinde şarkı söyleyeceğini bildirmesi ve adını ölümsüzleştirmek hırsıyla birçok yere ve işe kendi adını vermesi hatta Roma'yı bile Neropolis olarak değiştirmeye çalışması, O'nun kısmen kendisini tanrılaştırmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.[533] Tahta çıktığında tanrılaştırdığı ve kültünü Augustus'unkiyle birleştirdiği Claudius'u ise

---

525 Suet. Ner. vi.
526 Suet. Ner. vi.
527 Suet. Ner. vi.
528 Suet. Ner. viii; Tac. ann. xii 69.
529 Suet. Ner. x–xi; AKŞİT 1985: 105; Cass. Dio lxi 1, 3, 1; Tac. ann. xiii 3–4.
530 Suet. Ner. ix; Cass. Dio lxi 1, 3, 1; Tac. ann. xiii 2.
531 Suet. Ner. xxxiv–xxxv; xxxvii; xxxix; Cass. Dio lxii 15, 1–2; Tac. ann. xiv 51; xv 63.
532 Suet. Ner. xvi; xxxii; lvi; Cass. Dio lxii 11, 3–4; Tac. ann. xiv 22; xv 44–45.
533 Suet. Ner. xxi; xxxi; lv; Cass. Dio lxi 1, 26, 3–4; Tac. ann. xv 40.

bir süre sonra aşağılayıp tüm bildirilerini ve işlerini bir delilik olarak gördüğünden geçersiz sayarak hatta Claudius'u öldüren mantarı, tanrı yiyeceği diye adlandırıp[534] Agrippina'nın yaptırdığı Claudius Tapınağı'nı da yıktırarak kendi kültünü kurmadığı gibi Claudius'unkini de yıkar[535].

Nero'nun kendisini tanrılaştırma gayesinde olduğu kesin biçimde söylenemese de O'nun doğumuna ilişkin bazı hikayeler ve zamanında yaşanan bazı olaylardan O'nun tanrı olarak tasavvur edildiği düşünülebilir. Diğer imparatorlarda gözlemlendiği üzere O'nun doğumundan itibaren olağanüstü bazı olaylardan bahsedilir. Bunlardan biri O'nun egemen olacağı ve annesini öldüreceği biçiminde yorumlanan, doğumunda "daha önce hiç görülmemiş" güneş ışınlarının onu sarması olayıdır[536]. Nero'nun çocukken boynunda bir yılan derisi bulunması ise O'nun yaşlı bir adamdan güç alması gerektiği biçiminde yorumlanmıştır[537]. Bu olayın bir benzerini Tacitus da "yılanların beşiğini koruduğunun söylendiği fakat bu olayın bir kez yaşandığı ve bunun uydurulmuş bir hikâye olduğu" biçiminde ifade eder[538]. Nero'nun toga virilis giydiği günde ilahî gücün tüm dünyayı sarstığı ve gece boyunca tüm insanları korkuttuğu ifade edilir[539]. Aktarılan bu olaylar O'nun doğuştan egemen olmak üzere seçildiğine işaret eder. Nero'nun tanrı olarak düşünüldüğünü veyahut O'na böyle bir yakıştırma yapıldığını gösteren diğer olaylar ise lir çalıp şarkı söyledikten sonra halkın onu bizim Apollon'umuz diyerek alkışlaması[540] ve Helas'tan döndüğünde yapılan törende senator'lerin onu Apollon'umuz, Olympos Victor'umuz ve Hercules'imiz diye bağırarak selamlamasıdır[541]. Bu hususta en dikkate değer vaka ise Parth kralı Vologaesus'un kardeşi Tridates'ın Roma'ya gittiğinde Nero'ya "tanrı Mithras'a yaptığım gibi sana tapınmaya geldim"[542] ifadesini kullanmasıdır. Halkın, senator'lerin ve Tridates'in bu ifadeleri, O'nun tanrısal olduğuna inandıkları için veyahut sadece siyasî ve sosyal çıkarları için kullandıkları düşünülebilir. Nitekim Tacitus da dalkavukluk olduğunu ifade ederek bu tür bazı olayları aktarır. Bunlar, Senatus'a Minerva'yla birlikte Nero'nun bir heykelinin dikilmesini ve bazı senator'lerin Nero'nun Augusta adını verdiği bebeğinin dört ay sonraki ölümünün ardından O'nun tanrılaştırılmasını, O'nun için sunak ve tapınak inşa edilip rahipler atanmasını oylamalarıdır[543]. Nero'nun, Claudius'un tanrılaştırılmasını sağladıktan sonra bunun

534 Suet. Ner. xxxiii; Cass. Dio lxi 35, 4.
535 BAZ 1998: 55.
536 Cass. Dio lxi 1, 2, 1–2; Tac. ann. xiv 9.
537 Cass. Dio lxi 1, 2, 4.
538 Tac. ann. xi 11.
539 Cass. Dio lxi 33, 2c.
540 Cass. Dio lxii 20, 5.
541 Cass. Dio lxii 20, 4–5.
542 Cass. Dio lxii 1, 5, 2.
543 Tac. ann. xiv 12; xv 23.

aksine davranışlarda bulunmuş olsa da Sabina'yı tanrıçalaştırdığı söylenebilir. Zira Cassius Dio, Sabina Tapınağı tamamlandığında O'na parlak bir adak verdiğini ve kadınların tapınağı tanrılaştırılmış Sabina'ya ve Venus'a inşa ettiği ibaresini yazdırdığını nakleder[544]. Tacitus da doğum yaptıktan sonra O'na "augutusta" unvanını verdiğini ifade ederek[545] bu bilgiyi doğrular.

Senatus'la iyi geçinmemesi, müsrifliği, ailesinden ve halktan çok fazla insanı öldürmesi ve valilerin isyanı Nero'nun sonunu getirir[546]. M.s. 65'te Roma'da Piso ve Beneventum'da Vicinus, Nero'ya suikast düzenler ve bunlar O'nun ölümünün ilk habercileri olur[547]. Valilerin isyanlarına başta karşı koyabileceğini düşünse de buna muvaffak olamayacağını anladığında hizmetkarı Phaon'un evine sığınır ve burada intihar eder[548]. 9 Haziran M.s. 68'de Nero'nun ölümüyle Roma'da Iulius–Claudius soyunun yönetimi de bitmiş olur. Nero'nun Lykia ve Pamphylia bölgelerinde kültünün varlığını gösteren bir veriye ise henüz ulaşılamamıştır. Her ne kadar Nero'nun hayatında O'nun tanrılaştırılmasına dair bazı bilgiler var olsa da GRADEL'in de belirttiği üzere imparatorun, Senatus'un kendisini tanrılaştırmasına izin vermemiş olması mümkün gözükmektedir[549]. Zira her ne kadar kesin biçimde doğru bir aktarım olduğunu henüz teyit edememiş olsak da Tacitus, bir senator'un Senatus'a O'nun için Divus Nero tapınağı inşa edilmesini teklif ettiğinde imparatorun buna izin vermediğini kaydeder[550]. Bununla birlikte O'nun zamanında Lykia valisi olan C. Licinnius Mucianus aracılığıyla Roma vatandaşlığı almış olan Oinoanda'lı C. Licinnius Musaios'un imparator kültü başrahibi olduğu bilinmektedir[551]. Ancak bir yazıttan anlaşıldığı kadarıyla O'nun başrahipliği İmparator Traianus (M.s. 53–117) zamanında gerçekleşmiştir[552]. Aynı vali aracılığıyla vatandaşlık alan Licinianus Lyson[553] ise M.s. 125 yılında arkhiereus'luk yapmıştır[554]. Bu durum Claudius'un uyguladığı vatandaşlık vererek Roma'ya bağlılığı sağlama politikasının Nero tarafından da sürdürüldüğünü göstermekte olup vatandaşlık alanların bir nevi Roma egemenliğini yansıtan imparator

---

544 Cass. Dio lxiii 26, 3–4.

545 Tac. ann. xv 23.

546 Cass. Dio lxiii 23, 1; lxiii 22, 3–4; Tac. ann. xv 35.

547 Suet. Ner. xxxvi; Tac. ann. xiv 65; xv 52–59.

548 Suet. Ner. xlviii–xlix; Cass. Dio lxiii 27, 3–28, 1; lxiii 29, 2.

549 GRADEL 2002: 157.

550 Tac. ann. xv 74.

551 IGR III 493; 494; 496; DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 441–442.

552 IGR III 493.

553 REITZENSTEIN 2011: 186–187, no. 34. Flaviuslar Dönemi'nde vatandaşlık olan Pharnekes isimli bir şahıs da arkhiereus'luk yapmış olup bu görevi icra ederken henüz vatandaş olmadığından muhtemelen rahipliği Flaviuslar öncesinde gerçekleşmiştir (TAM II 206; IKaunos 137, str. 12–13; TAKMER 2010: 112 dn. 146).

554 TAKMER 2010: 112.

kültünün başrahipliğini yapması ise Claudius'un politikasının işlerliğini göstermektedir.

SONUÇ

Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonuna gelindiğinde Caesar ile Pompeius arasındaki savaşta Pamphylia Pompeius'u, Lykia ise Caesar'ı destekler. Lykia'nın Caesar yanlısı bu tutumu M.ö. 46'da yapılan Foedus Antlaşması ile resmi bir mahiyet kazanır. Caesar, Servilius'un doğu şehirlerini Cilicia Eyaleti'ne bağladığı Pamhylia'yı, M.ö. 47'de Asia Eyaleti'ne bağlar. Caesar'ın ölümünden sonra da bu bölgeler O'na bağlılıklarını sürdürür. Zira Caesar taraftarı Dolabella'nın Caesar katilleri Brutus ve Cassius ile savaşında Lykia ve Pamphylialılar O'nu destekler. Ayrıca Octavianus, M. Antonius ile Lepidus I. Triumvirlik'i kurarak Cassius ile Brutus'u yakalamak için harekete geçtiklerinde bunu haber alan katiller büyük bir savaş için hazırlanmaya başlar ve Brutus para ve gemi tedarik etmek için Lykia'ya saldırır. Brutus'un bu seferinde Ksanthos, Patara ve Myra/Andriake O'na karşı büyük bir direniş gösterir. Lykia kentlerinin bu direnişinin sebebi muhtemelen Foedus Antlaşması'na sadık kalmalarıdır. Augustus zamanında Galatia kralı Amyntas'ın M.ö. 25'te ölümü üzerine Pamphylia Bölgesi, Galatia Eyaleti'ne dahil edilir ve bu durum Claudius ve Nero dönemlerinde de devam eder. Claudius zamanında eyalet haline getirilen Lykia ise Vespasianus zamanında M.s. 70'te Pamphylia ile birlikte çifte eyalet haline getirilir.

Roma imparator kültünün kurulmasındaki başat karakter Iulius–Claudiuslar hanedanına mensup Caesar'dır. Antik edebî metinlerden öğrendiğimiz üzere III. Aleksandros'a hayranlık besleyen Caesar, kendisinin Tanrıça Venus'un soyundan geldiğini iddia eder ve henüz hayattayken Senatus tarafından alınan bazı kararlarla O'nun kültü kurulur. Caesar'ın yöneticinin tanrılaştırıldığı doğulu bir monarkhia kurma isteğini ise evlat edindiği yeğeni Augustus'un gerçekleştirdiği söylenebilir. Zira devleti imparatorluk rejimine geçiren Augustus'un henüz hayattayken kültü kurulmuştur. Augustus'un devlet politikası olarak benimsediği imparator kültü, ardılı Tiberius tarafından içtenlikle benimsenmemiş olsa da pek çok yerde O'nun kültünün de kurulmuş olması bu devlet politikasının devam ettiğini gösterir. Tiberius'un ardılı Gaius Caligula, muhtemelen psikolojik sorunları sebebiyle kendini tanrı olarak görse de ölümünden sonra resmî olarak tanrılaştırılmadığı gibi anısı fiilen lanetlenir. Gaius'tan sonra imparator olan Claudius, kültünün kurulmasına karşı olmakla beraber bu hususta devlet geleneğini sürdürmüştür. Akabinde tahta geçen Nero hakkında da O'nun tanrılaştırıldığına dair bazı anektodlar mevcut olsa da muhtemelen kültünün kurulmasını kendisi engellemiştir.

Lykia'da Iulius–Claudiusların tanrılaştırıldığına ve kültlerinin kurulduğuna dair veriler Pamphylia Bölgesi'ne kıyasla çok daha fazladır. Bunlara kronolojik olarak değinmek gerekirse Caesar'ın Ksanthos'ta bir tapınağı bulunmakta olup Oinoanda

kentindeki bir tapınağın da O'na veya ardılı Augustus'a ait olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Caesar'ın Simena'da bir sunağının olabileceğini düşünmemizi sağlayan bir yazıt bulunmaktadır. Augustus'un Lykia'da kültünün varlığıyla ilişkilendirilebilen veriler Arneai, Kadyanda, Ksanthos, Myra, Neisa, Oinoanda, Olympos, Sidyma, Tlos ve Tyberissos kentlerinden bazı yazıtlardır. Tiberius zamanına gelindiğinde ise Lykia ve Roma ilişkilerinin gayet iyi olduğunu da gösterir nitelikte Apollonia ve Myra'da imparatoru tanrısal onurlarla yücelten yazıtlar mevcut olup muhtemelen bölgede kültü kurulmuş ve bu kült Balbura ve Phellos'ta ele geçen yazıtlardan anlaşıldığı üzere M.s. III. yüzyılda dahi varlığını sürdürmüştür. Tiberius'un ardılı Gaius Caligula'nın Lykia'da tanrısal onurlarla yüceltildiğine ve kültünün olduğuna dair bir veri henüz bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi ise muhtemelen O'nun anısının fiilen lanetlenmiş olmasıdır. Yani Gaius Caligula'nın ya kültü hiç kurulmamıştır ya da kurulduysa da bu fiilen lanetlenme sırasında tahribata uğramıştır. Claudius zamanına gelindiğinde ise bölgenin eyaletleştirilmesinin ardından Lykia'da Birlik yani eyalet düzeyinde görev yapan imparator kültü başrahipliği (arkhiereus) makamı kurulmuştur. Letoon'da bulunan bir arşitav bloğu ile Andriake'de bulunan Lex Portorii Provinciae Lyciae ile Claudius zamanında kurulduğu ortaya konulan bu makamdaki görevli arkhiereus'lar, bir yıllığına seçilen ve göreve başlarken ömür boyu kullanabilecekleri lykiarkhes unvanını alan ayrıca imparator kültünün icrasıyla birlikte bazı idarî görevleri de bulunan kimselerdir. Bununla birlikte Claudius zamanında görev yapan Praksion ve M. Arruntius adında iki Ksanthoslu arkhiereus tespit edilmiştir. İmparator kültünün eyalet çapında icra edilmesinin yanı sıra bölgedeki Bonda Tepesi, Gagai, Limyra, Oinoanda ve Sidyma kentleri ya bu yeni güce boyun eğdiklerini göstermek ya da Romalı memurların eliyle yürütülen iktidarı meşrulaştırma politikası sebebiyle veyahut her iki sebepten dolayı imparatoru "Divus" olarak onurlandırmış ve/veya O'na bir kült alanı tesis etmiştir. Iulius–Claudius soyundan son imparator Nero'nun ise Lykia'da "Divus" olarak onurlandırıldığına ve bir kült alanının olduğuna dair henüz herhangi bir veri bulunmamaktadır. Nero'nun hayat hikayesi incelendiğinde O'nun kendisini tanrılaştırmak istediğine dair yeterince güçlü bir veri bulunmadığı gibi Tacitus'un da O'nun Senatus'un kendisine tapınak yapmasına izin vermediği yönündeki tarihî kayıt, O'nun bilinçli olarak kültünü kurdurmadığı yönünde değerlendirilebilir.

Pamphylia'da Iulius–Claudiusların tanrısal onurlarla yüceltildiğine ve kültlerinin kurulduğuna dair elimizdeki veriler oldukça sınırlıdır. Claudius zamanına tarihlenen Attaleia'dan bir yazıtta Caesareia müsabakalarının yapıldığı öğrenilmekle birlikte bu yazıt, doğrudan Caesar için düzenlenen oyunlardan mı, yazıtın tarihlendirilmesi itibariyle Claudius için düzenlenen oyunlardan mı yoksa genel mahiyette imparator oyunlarından mı bahsettiği tam olarak anlaşılamadığı gibi doğrudan Caesar'ın kültüyle de ilişkilendirilememektedir. Pamphylia'da

imparator kültünün varlığına ilişkin nispeten daha somut veriler ise en erken Tiberius zamanına ait olup Aspendos kentinden gelmektedir. Aspendos'ta bulunan ancak günümüze sadece bir kopyasından aktarımı bulunan ve Tiberius'un oğullarından Germanicus veya Drusus'a ait olan yazıtta, bir kelimenin arkhiereus olarak tamamlanmasıyla kentte Ksenoklees adında bir imparator kültü başrahibi olduğu anlaşılır. Aspendos'ta Tiberius'un kültünün varlığına ilişkin bir bilgi de Philostratos isimli antik yazarın, kentin agorasında Tiberius'un bir heykeli ve sunakların olduğunu ifade ettiği bir pasajından gelir. Bu pasajın değerlendirilmesiyle de agora'da Aspendos halkının büyük teveccüh gösterdiği Tiberius'a ait bir heykelin ve belki de bir sunağın olduğu anlaşılır. Bize göre pasajdan doğrudan doğruya Tiberius'un sunağının olduğu bilgisi çıkarılamamakla birlikte yukarıda bahsi geçen yazıttan kentte bir arkhiereus olduğu anlaşıldığından burada kültün icrası için bir kült alanının da olması gerekir.

Pamphylia'da Iulius–Claudiusların kültüne dair sonraki veri ise Claudius zamanına ait olup Attaleia ve Perge kentlerinden ikişer yazıttır. Attaleia kentindeki yazıtların birinden Claudius'un bir rahibinin olduğu, diğerinden ise imparatorun kızı Antonia'nın bir rahibesi olduğu öğrenilmektedir. Bu yazıtlar Attaleia kentinde Claudius'un ve Antonia'nın kültünün varlığına dair açık bir gösterge olup kentte imparator ve/veya kızı için bir kült alanı olması gerektiğini düşündürmektedir. Perge'de bulunan yazıtlarda ise Tiberius Claudius Plocamus adında bir kişi Claudius'un azatlısı ve O'nun rahibi olarak anılmaktadır. Bu yazıtlar Perge'de Claudius'un kültünün kurulduğuna dair kesin bir veri olmamakla birlikte en azından kentin "imparator kültü" geleneğinden haberdar olduğunu gösterir. Iulius–Claudius hanedanına mensup diğer iki imparatorun, Gaius Caligula'nın ve Nero'nun, Pamphylia Bölgesi'nde "Divus" olarak onurlandırıldıklarına ve kültlerinin kurulduklarına dair bir veri henüz keşfedilememiş olup bunun sebebi yukarıda da değindiğimiz üzere muhtemelen birinin anısının lanetlenmesi, ötekinin ise kültünün kurulmasını engellemiş olmasıdır.

Neticede Iulius–Claudiuslar'ın kültüne ilişkin veri sunan yazıtların sayısı doğrudan bu soydan olan kişiler baz alınarak ve birbirinin aynısı veya parçası olanlar dahil edilmediğinde toplamda Lykia için 38 ve Pamphylia için ise sadece 7'dir. Lykia'dan çok fazla yazıt varmış gibi görünse de bu Pamphylia'ya kıyasla fazla olduğu gibi bölgede arkeolojik araştırmaların daha fazla yapılmasıyla da ilişkili olmalıdır. Hem Lykia hem de Pamphylia'dan yazıtların içeriği ve antik metinlerdeki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde ise Iulius–Claudiuslar'ın bu bölgelerde kültünün varlığına dair bilgilerin parça parça olduğu dikkat çeker. Bu durumu Lykia açısından ele alırsak; Caesar'ın bölgede kültünün olduğuna dair sadece bir izlenim sağlanabiliyorken Augustus'un ve Tiberius'un kültünün varlığı daha net biçimde gözlemlenebilmektedir. Gaius zamanına gelindiğinde ise külte ilişkin verilerin

aniden kesilmesinden sonra Claudius zamanında artış gösterir: Fakat Nero zamanında yeniden bir kesinti yaşanır. Elbette bu parçalı görüntüde siyasî gelişmelerin payı oldukça fazladır fakat bir soya kutsallık atfedildiği halde bu soydan iki imparatorun bölgede "Divus" olarak anıldığı bir yazıta dahi rastlanmaması dikkate değerdir. Pamphylia'daki parçalı durum ise imparator kültüne ilişkin ilk verinin Tiberius zamanından, sonraki verinin ise Claudius zamanından olmasıdır. Elbette siyasî gelişmeler ve Gaius ile Nero için daha önce zikrettiğimiz sebepler burada da geçerlidir. Fakat Augustus'un bir devlet politikası olarak başlattığı ve sonraki imparatorların da sürdürdüğü "imparator kültü"'nün en azından Augustus için bölgedeki kentlerde kurulmuş olması gerekirdi. Sonuçta bu parçalı veriler bize bu iki bölgede imparatorun rahibinin, tapınağının ve festivalinin tamamının bir arada bulunduğu ideal bir imparator kültü örneği çizememekle birlikte bazı imparatorların kültünün kurulduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Antik Metinler

App. civ. (= Appianus, bell civilia), Appian's Roman History, with an English translation by H. WHITE, III–IV Cambridge/London 1913

App. Mithr. (= Appianus, Mithridatius), Appian's Roman History Volume, with an English translation by H. WHITE, II Cambridge/London 2005

App. Syr. (= Appianus, Syriaca), Appian's Roman History, with an English translation by H. WHITE, II Cambridge/London 2005

Arr. An. (= Arrianos, Anabasis), Anabasis of Alexander, with an English translation by P. A. BRUNT, I–VII Cambridge/London 1976–1983

Philostr. Ap. (= Philostratos, vita Apollonii), Philostratus: Life of Apollonius of Tyana, with an English translation by F. C. CONYBEARE, I–II New York/London 1912

Caes. Alex. (= Caesar, de bello Alexandrino), Alexandrian War, African War, Spanish War, with an English translation by A. G. WAY, Cambridge/London 1955

Caes. Gall. (= Caesar, de bello Gallico), Caesar's Gallic War, with an English translation by W. A. MCDEVITTE and W. S. BOHN, New York 1869

Cass. Dio (= Cassius Dio, Rhomaika), Roman History Books, with an English translation by E. CARY, XLVI–LX Cambridge/London 1917–2006

Diod. (= Diodorus Siculus, Bibliotheke historike) Diodorus of Sicily the Library of History, with an English translation by C.H. OLDFATHER et alii, IX–XL Cambridge/London 1946–1967

Etana Destanı = in: J. B. PRITCHARD (Ed.), Ancient Near Eastern Texts: Relating to the Old Testament, United States of America 1969[3]

Frontin. strat. (= Frontinus, strategemata), Frontinus the Stratagems the Aqueducts of Rome, with an English translation by C. E. BENNETT, Cambridge/London 1925

Gılgamış Destanı = in: J. B. PRITCHARD (Ed.), Ancient Near Eastern Texts: Relating to the Old Testament, United States of America 1969[3]

Hdt. (= Herodotos, Historiae), The Histories of Herodotus of Halicarnassus, with an English translation by Harry CARTER, London 1962

Hom. Il. (Homeros, llias), Homeros İlyada, Çev.: A. ERHAT – A. KADİR, İstanbul 2005

Iust. (= Iustinus, Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi), Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma: Recensuit Iustus Ieep, Lipsiae 1859

Liv. (= Livius, ab urbe condita), Livy History of Rome, with an English translation by A. C. SCHLESINGER et alii, VIII–XLV Cambridge/London 1951–2006

Nep. Kim. (= Cornelius Nepos, Kimon), Ünlü Komutanların Yaşamları, Çev.: F. AKDERİN, İzmir 2011

Paus. (= Pausanias, Perihegesis tes Hellados), Pausanias Description of Greece, with an English translation by W. H. S. JONES et alii, London 1918
Plin. nat. (= Plinius maior, naturalis historia), Pliny's Natural History, with an English translation by J. BOSTOCK and H. T. RILEY, I London 1855
Plut. Alex. (= Plutarkhos, Alexandros) Plutarch Demosthenes and Cicero–Alexander and Caesar, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1919
Plut. Ant. (= Plutarkhos, Antonius), Plutarch Demetrius and Antony–Pyrrhus and Caius Marius, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1920
Plut. Brut. (=Plutarkhos, Brutus) Plutarch Dion and Brutus–Timoleon and Aemilius Paulus, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1918
Plut. Caes. (= Plutarkhos, Caesar), Plutarch Demosthenes and Cicero–Alexander and Caesar, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1919
Plut. Dem. (= Plutarkhos, Demetrios), Plutarch Demetrius and Antony–Pyrrhus and Caius Marius, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1920
Plut. Dio. (= Plutarkhos, Dion) Plutarch Dion and Brutus–Timoleon and Aemilius Paulus, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1918
Plut. Eum. (= Plutarkhos, Eumenes), Plutarch Sertorius and Eumenes–Phocion and Cato the Younger, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1919
Plut. Kim. (= Plutarkhos, Kimon), Plutarch Lives Themistocles and Camillus–Aristides and Cato Major–Cimon and Lucullus, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 2006
Plut. Luc. (= Plutarkhos, Lucullus), Plutarch Lives Themistocles and Camillus–Aristides and Cato Major–Cimon and Lucullus, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 2006
Plut. Lys. (= Plutarkhos, Lysandros), Plutarch Alcibiades and Coriolanus–Lysander and Sulla, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 2006
Plut. mor. (= Plutarkhos, moralia), Plutarch Moralia, with an English translation by F. C. BABBITT, I–XII London/ New York 1927–1957
Plut. Pomp. (= Plutarkhos, Pompeius), Plutarch Lives Agesilaus and Pompey–Pelopidas and Marcellus, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1917
Plut. Sull. (= Plutarkhos, Sulla), Plutarch Alcibiades and Coriolanus–Lysander and Sulla, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 2006
Plut. Timol. (=Plutarkhos, Timoleon) Plutarch Dion and Brutus–Timoleon and Aemilius Paulus, with an English translation by B. PERRIN, Cambridge/London 1918

Pol. (= Polybios, Historiai), Polybius the Histories Volume, with an English translation by W. R. PATON, VI–V Cambridge/London 1927–2006
Strab. (= Strabon, Geographika), the Geography of Strabo, with an English translation by H. L. JONES, I–VIII Cambridge/London 1917–1932
Suet. Aug. (= Gaius Suetonius Tranquillus, divus Augustus), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, I Cambridge/London 1979
Suet. Cal. (= Gaius Suetonius Tranquillus, Caligula), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, I Cambridge/London 1979
Suet. Claud. (= Gaius Suetonius Tranquillus, divus Claudius), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, II Cambridge/London 1959
Suet. Iul. (= Gaius Suetonius Tranquillus, divus Iulius), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, II Cambridge/London 1979
Suet. Ner. (= Gaius Suetonius Tranquillus, Nero), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, II Cambridge/London 1959
Suet. Tib. (= Gaius Suetonius Tranquillus, divus Tiberius), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, II Cambridge/London 1979
Suet. Vesp. (= Gaius Suetonius Tranquillus, Vespasianus), Suetonius, with an English translation by J. C. ROLFE, II Cambridge/London 1959
Tac. ann. (= Tacitus, annales), Complete Works of Tacitus, with an English translation by A. J. CHURCH et alii, New York 1942
Tac. hist. (= Tacitus, Historiae), The Histories Books, with an English translation by C. H. MOORE, I–III Cambridge/London 2006
Theokr. (= Theokritos, Idllys). M. A. ROSSI, Theocritus' Idyll XVII: A Stylistic Commentary, Amsterdam 1989
Thuk. (= Thukydides), History of the Peloponnesian War, with an English translation by C. F. SMITH, I–VIII Cambridge/London 1928–2006

Modern Eserler

ABBASOĞLU, H. – MARTINI, W. 1998. "Perge Akropolisi'nde 1996 Yılında Yapılan Çalışmalar", KST 19/2, 93–105
AClassMed. Acta Classica Mediterranea
ADAK M. – WILSON, M. 2012. "Das Vespasansmonument von Döşeme und der Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia", Gephyra 9, 1–40
ADAK, M. 2002. "Lykia ve Roma", Likya İncemeleri 1, 129–150
ADAK, M. 2006. "Olbia in Pamphylien–Die Epigraphische Evidenz", Gephyra 3, 1–28
ADAK, M. 2007. "Die Dorische und Äolische Kolonisation des Lykisch–Pamphylischen Grenzraumes im Lichte der Epigraphik und der Historischen Geographie", in: C. SCHULER (Ed.), Griechische Epigraphik in Lykien: Eine

Zwischenbilanz. Akten des Internationalen Kolloquiums München, München: 42–50
AKDOĞU-ARCA, E. N. 2005. "The Genitive Case on Altares from Asia Minor Indicating a Boundary Inscription", Gephyra 2, 47–58
AKKURNAZ, S. 2007. Anadolu'daki Dor Düzenli Tapınaklar, Aydın (Adnan MENDERES Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
AKŞİT, İ. 2012. Lycia the Land of Light, İstanbul
AKŞİT, O. 1967. Likya Tarihi, İstanbul
AKŞİT, O. 1971. Hellenistik ve Roma Devrinde Likya, İstanbul
AKŞİT, O. 1985. Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul
ALCOCK, S. E. 1993. Graecia Capta: The landscapes of Roman Greece, Cambridge
ALPARSLAN, M. 2020. "Hititler: Hitit Devlet Yönetimi ve İç Siyaseti", Aktüel Arkeoloji 74, 76–83
ANDERSON, A. R. 1928. "Heracles and his Successors: A Study of a Heroic Ideal and the Recurrence of a Heroic Type", HSPh 39, 7–58
ANRW. Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
AnzWien. Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien
ARSLAN, M. – ÖNEN, N. T. 2011. "Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar", Adalya 14, 189–206
ARSLAN, M. 2002. "I. Mithridates–Roma Savaşı: Rhodos ve Lykia'nın Durumuna Genel Bakış", Likya İncemeleri 1, 115–129
ARSLAN, M. 2003. "İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", Adalya 6, 91–118
ARSLAN, M. 2008. "Eurymedon Muharebesi'nden Sonra Aspendos ve Genel Olarak Pamphylia'nın Durumuna Bir Bakış", Adalya 11, 49–61
AS. Anatolian Studies
AST. Araştırma Sonuçları Toplantısı
AYGÜN, Ç. A. 2018. Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı I– Metin, Levhalar ve Planlar, Antalya (Akdeniz Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi)
BALLAND, A. 1981. Fouilles de Xanthos, I–VII: Inscriptions d'époque impériale du Létôon, Paris
BARRETT, A. 2002. Livia: First Lady of Imperial Rome, New Haven
BAZ, F. 1998. Roma İmparator Kültü, İstanbul (Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
BAZ, F. 2013. "Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler", Adalya 16, 71–83
BAZ, F. 2016. "Pamphylia'nın İlk Neokoros Unvanının Perge'ye Verilmesi Hakkında Düşünceler", Philia 1, 134–147

BAZ, F. 2019. "Bir Augustus Mirası: Konsolidasyon Döneminde Tiberius'un İmparator Kültüne Yaklaşımı ve Kendisi için Uygulamalar. A Legacy of Augustus. Tiberius' Approach to Imperial Cult and his Administration of it in the Consolidation Period", MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 3/19, 170–186
BEAN, G. E. 1978. Lycian Turkey an Archaeological Guide, London
BEAN, G. E. 1999². Eskiçağ'da Güney Kıyıları, Çev.: İ. DELEMEN – S. ÇOKAY, İstanbul
BECKS, R. – POLAT-BECKS, A. B. 2013. "Girmeler Mağarası: Lykia'da Bir Kalkolitik Dönem Yerleşimi", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5/8, 166–83
BECKS, R. 2016. "Tarih Öncesinde Likya: The Prehistory of Lycia", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 26–35
BEHRWALD, R. 2000. Der Lykische Bund: Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung, Bonn
BERNBECK, R. 2012². "Royal Deification: An Ambiguation Mechanism for the Creation of Courtier Subjectivities", in: N. BRICH (Ed.), Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond, Chicago: 157–70
BLUM, H. 2016. "Likya'nın Tarihi Coğrafyası: Historical Geography of Lycia", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 136–141
BOHME, C. 1995. Princeps und Polis: Untersuchungen zur Herrschaftsform des Augustus über Bedeutende Orte in Griechenland, München
BORCHHARDT, J. 2002. Der Fries vom Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra: Forschungen in Limyra, Band 2, Wien
BOSCH, C. E. 1957. Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler, Çev.: S. ATLAN, Ankara
BOSCH, C. E. 1967. Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum, Ankara
BRANDT, H. – KOLB, F. 2005. Lycia et Pamphylia: Eine Römische Provinz im südwesten Kleinasiens, Mainz am Rhein
BRANDT, H. 1992. Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidien im Altertum, Bonn
BRIXHE, C. – HODOT, R. 1988. L'Asie Mineure du nord au sud: Inscriptions inedites, Nancy
BRYCE, T. 2002. Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, Çev.: M. GÜNAY, Ankara
BRYCE, T. R. 1983. "Political Unity in Lycia during the "Dynastic" Period", JNES 42/1, 31–42
BRYCE, T. R. 1986. The Lycians in Literary and Epicraphic Sources, Copenhagen
BURRELL, B. 2004. Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors, Leiden/Boston

CAMGÖZ, F. 2010. M.Ö. 2.–M.S. 1. Yüzyıllarda Lykia Tarihi: Roma ile İlişkileri, Eyalet Olma Süreci, İstanbul (İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
CATE, H. T. 1961. The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period, Leiden
CHILDS, W. A. P. 1981. "Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re–Examined", AS 31, 55–80
Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts
CHRISTOPHER, S. M. 2004. Ancient Rome a Military and Political History, Cambridge
CIG. Corpus Inscriptionum Graecum
CIL. Corpus Inscriptionum Latinarum
CLAUSS, M. 1999. Kaiser und Gott: Herrscherkult im Römischen Reich, Stuttgart/Leipzig
COLE, S. 2013. Cicero and the Rise of Deification at Rome, Cambridge
COULTON, J. J. 1982. "Oinoanda: The Doric Building (Mk 2)", AS 32, 45–59
CPh. Classical Philology
ÇEVİK, N. 2002. Taşların İzinde Likya, İstanbul
ÇEVİK, N. 2021. Lykia Kitabı: Arkeolojisi, Tarihi ve Kültürleriyle Batı Antalya, Ankara
ÇIĞIR, D. 2003. Antik Kaynaklarda Lykia ve Lykialılar, İstanbul (İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
DAVIS, N. – KRAAY, C. M. 1980. The Hellenistic Kigdoms: Portrait, Coins and History, London
DE SOUZA, P. 1999. Piracy in the Graeco–Roman World, Cambridge
DEININGER, J. 1965. Die Provinziallandtage der Römischen Kaiserzeit: Von Augustus bis zum Ende des Dritten Jahrhunderts n. Chr., München
DİNÇ, S. 2010. Hellenizm ve Roma Çağları'nda Likya'da Kent Birlikleri, İstanbul
DÖNMEZ-ÖZTÜRK, F. – ÖZTÜRK, H. S. 2014. "Ein Spætantikes Edikt zum Wirtschaftsleben in Andriake (Lykien)", in: W. ECK – P. FUNKE (Eds.), Öffentlichkeit–Monument–Text: XIV Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae 27.–31. Augusti MMXII, Berlin/Boston: 448–449.
DÖNMEZ-ÖZTÜRK, F. 2011. Lykia Bölgesi'nde Roma Vatandaşlık Hakkı Verme Politikası: Principatus'un Başlangıcından M.S. 212'ye Kadar, İstanbul (Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi)
ECK, W. 1970. "Die Legaten von Lykien und Pamphylien unter Vespasian", ZPE 6/1, 65–75
ECK, W. 2007. "Die Politisch–Administrative Struktur der Kleinasiatischen Provinzen Während der Hohen Kaiserzeit", in: G. URSO (Ed.), Tra Oriente e

Occidente: Indigeni, Greci e Romani in Asia Minore. Atti del Convegno Internazionale Cividale del Friuli, 28–30 Settembre 2006, Pisa: 189–207
EVANS, J. M. 2003. "Approaching the Divine: Mesopotamian Art at the End of the Third Millenium B.C.", in: J. ARUZ – R. WALLENFELS (Eds.), Art of the First Cities: the Third Millenium B.C. from the Mediterranean to the Indus, New Haven/London: 417–24
FEARS, R. 1977. Princeps a Diis Electus: The Divine Election of the Emperor as a Political Concept at Rome, Rome
FISHWICK, D. 1987. The Imperial Cult in the Latin West I–II, Leiden
FISHWICK, D. 1991. The Imperial Cult in the Latin West II–1, Leiden
FOUGERES, G. 1898. De Lyciorum Communi, Paris
FOUGERES, G. 1903. "Encore le Lyciarque et l'Archiéreus des Augustes", in: M. PERROT (Ed.), Recueil de mémoires concernant l'archéologie classique: La littérature et l'histoire anciennes. Dédié à Georges PERROT, Paris: 103–108
FRAYNE, D. 1993. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC), Toronto/Buffalo/London
FRENCH, D. 1999/2000. "Inscriptions of Southern Lycia", Adalya 4, 173–180
FRIEDRICH, J. 2000. Kayıp Yazılar ve Diller, Çev.: R. TEKOĞLU, İstanbul
FRIESEN, S. J. 2001. Imperial Cults and the Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins, New York
GANDER, M. 2016. "Antik Yakındoğu Kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trmmili: Lukka, Lycians, Trmmili in Ancient Near Eastern Sources", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 80–99
GRADEL, I. 2002. Emperor Worship and Roman Religion, Oxford/New York
GRAINGER, J. D. 2002. The Roman War of Antiochos the Great, Leiden/Boston
GRAINGER, J. D. 2009. The Cities of Pamphylia, Oxford
GÜZEL, E. 2017. "Eski Mısır Tarihindeki Dinsel Yönetim Stratejisinin Ptolemaios Hanedanı'ndaki Yansımaları", Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 2, 27–35
HAAS, V. 2002. "Hitit Dini", in: W. JACOB (Ed.), Die Hethiter und ıhr Reich das volk der 1000 Götter: Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk, Stuttgart: 438–442
HANSEN, D. P. 2003. "Art of the Akkadian Dynasty", in: J. ARUZ – R. WALLENFELS (Eds.), Art of the First Cities: The Third Millenium B.C. from the Mediterranean to the Indus, New Haven/London: 189–210
HARPER, R. F. 1904. The Code of Hammurabi King of Babylon About 2250 B.C., Chicago
HART, G. 2005. The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses, London/New York
HORNBLOWER, S. 1982. Mausolus, Oxford

HSPh. Harvard Studies in Classical Philology
HThR. Harvard Theological Review
IArykanda. S. ŞAHİN, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Die Inschriften von Arykanda, Bonn 1994 (IGSK 48)
IG. Inscriptiones Graecae
IGR. Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes
IKaunos. CHR. MAREK, Die Inschriften von Kaunos, München 2006
IKibyra. TH. CORSTEN, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Die Inschriften von Kibyra I, Die Inschriften der Stadt und ihrer näheren Umgebung, Bonn 2002 (IGSK 60)
IPerge. S. ŞAHİN, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Die Inschriften von Perge I–II, Bonn 1999–2004 (IGSK 54, 61)
ISide. J. NOLLÉ, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse I–II, Bonn 1993–2001 (IGSK 43, 44)
IŞIK, F. 1991. "Patara Dünü Bugünü ve Geleceği", TürkAD 29, 35–69
İPLİKÇİOĞLU, B. 2004. "Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafya Araştırmaları", AST 23/1, 219–224.
İPLİKÇİOĞLU, B. 2008. "Die Provinz Lycia unter Galba und die Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia unter Vespasian", AnzWien 143/5, 5–23
İŞKAN-IŞIK, et alii 2008. "Der Leuchtturm von Patara und Sex. Marcius Priscus als Statthalter der Provinz Lycia von Nero bis Vespasian", ZPE 164, 91–121
JAMESON, S. 1980. "The Lycian League: Some Problems in its Administration", ANRW II 7/2, 832–55
JANER. The Journal of Ancient Near Eastern Religions
JNES. Journal of Near Eastern Studies
JRS. The Journal of Roman Studies
KALINBAYRAK-ERCAN, A. 2018. Lycia and Rome: An Architectural Encounter, Ankara (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi)
KAYA, M. A. 2005. "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi: Roman Provinces in Anatolia: Frontiers and Roman Administration", TAD 24/38, 11–30
KAYAÖZ, H. 2019. "Hitit Medeniyetinde Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", Asia Minor Studies Journal 7/1, 106–114
KEIL, J. 1936. "The Greek Provinces: Lycia and Pamphylia", in: A. K. BOWMAN et alii (Eds.), Cambridge Ancient History XI, Cambridge: 555–605
KILIÇ, S. Ö. 2018. "I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 5/16, 301–316
KOKKINIA, C. 2000. Die Opramoas–Inschrift von Rhodiapolis: Euergetismus und Soziale Elite in Lykien, Bonn
KOLB, F. – TIETZ, W. 2001. "Zagaba: Münzprägung und Politische Geographie in Zentrallykien", Chiron 31, 347–416

KOLB, F. 2016. "Beylikler Dönemi'nde Likya (MÖ. 550–360): Lycia During the Dynastic Period (ca. 550–360 BC), in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 36–45
KOORTBOJIAN, M. 2013. The Divinization of Caesar and Augustus: Precedents, Consequences, Implications, New York
KST. Kazı Sonuçları Toplantısı
KUHRT, A. 2010[2]. Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000–330) l, Çev.: D. ŞENDİL, İstanbul
KURT, M. 2009. "Roma Cumhuriyeti Yönetiminde Kilikya Bölgesi ve Yerel Güçler: Cilicia and Local Powers under the Rule of Roman Republic", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 11/1, 115–139
KURT, M. 2010. "Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları", Tarih İncelemeleri Dergisi 25/2, 483–501
LARSEN, J. A. O. 1945. "Representation and Democracy in Hellenistic Federalism", CPh 40, 65–97
LARSEN, J. A. O. 1955. Representative Government in Grek and Roman History, Los Angeles
LARSEN, J. A. O. 1968. Greek Federal States, Oxford
MAGIE, D. 1950. Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century after Christ I–II, Princeton
MARKSTEINER, T. – STARK, B. – WÖRRLE, M. – YENER-MARKSTEINER, B. 2007. "Der Yalak Başı auf dem Bonda Tepesi in Ostlykien: Eine Dörfliche Siedlung und ein Ländlicher Kultplatz im Umland von Limyra", Chiron 37, 243–292
MARKSTEINER, T. – WÖRRLE, M. 2002. "Ein Altar für Kaiser Claudius auf dem Bonda Tepesi Zwischen Myra und Limyra", Chiron 32, 545–569
MARTINO, S. D. 2013. "Din ve Mitoloji", in: M. DOĞAN-ALPARSLAN – M. ALPARSLAN (Eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, İstanbul: 410–431
MASPERO, G. 1896. "Comment Alexandre devint dieu en Égypte", in: École Pratique des Hautes Études (Ed.), Section des Sciences Historiques et Philologiques: Annuaire 1897, Paris: 5–30
MCINTYRE, G. 2016. A Family of Gods: The Worship of the Imperial Family in the Latin West, Ann Arbor
MELLOR, R. 1975. Thea Rome: The Worship of the Goddess Roma in the Greek World, Göttingen
MELLOR, R. 1981. "The Goddess Roma", ANRW II/17/2, 950–130.
MERITT, B. D. – WADE-GERY, H. T. – MCGREGOR M. F. 1950. The Athenian Tribute List, Vol. III, Princeton
MILNER, N. 1998. "A Roman Bridge at Oinoanda", AS 48, 117–124
MITCHELL, S. – FRENCH, D. 2012. The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra), Vol. I: From Augustus to the End of the Third Century AD, München

MITCHELL, S. 1986. "Galatia under Tiberius", Chiron 16, 17–33
MITCHELL, S. 1993. Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor, Vol. I, Oxford/New York
NOVOTNY, J. R. 2001. The Standard Babylonian Etana Epic: State Archives of Assyria Cuneiform Texts, Vol. II, Helsinki
OGIS. Orientis Graeci Inscriptiones Selectae: Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum
ONUR, F. 2008. "Two Procuratorian Inscriptions from Perge", Gephyra 5, 53–66
ORMEROD, H. A. 1922. "The Campaign of Servilius Vatia Against the Pirates", JRS 12, 35–56
ORMEROD, H. A. 1924. Piracy in the Ancient World: An Essay in Mediterranean History, Liverpool
ÖZBUDUN, S. 1997. Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri, İstanbul
ÖZDİZBAY, A. 2008. "Pamphylia – Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel bir Değerlendirme", in: İ. DELEMEN et alii (Eds.), Euergetes: Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU'na 65. Yaş Armağanı I, İstanbul: 839–871
ÖZDİZBAY, A. 2012. Perge'nin M.S. 1.–2. Yüzyıldaki Gelişimi: Die Stadtentwicklung von Perge im 1.–2. Jh. n. Chr., İstanbul
ÖZDİZBAY, A. 2020. "Roma İmparatorluk Dönemi'nde Lycia et Pamphylia'nın Kurulması ve Perge'den İki Yeni Yazıt: Establishment of Provincia Lycia et Pamphylia in Roman Imperial Period and Two New Latin Inscriptions from Perge", in: H. S. ÖZTÜRK et alii (Eds.), I. Küçükasya Tarihi ve Epigrafyası Sempozyumu, İstanbul 14–15 Ekim, 2010: I. Asia Minor History and Epigraphy Symposium, İstanbul in 14–15 October, 2010, İstanbul: 54–69
ÖZSAİT, M. 1982a. "Anadolu'da Helenistik Dönem", in: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2, 280–324
ÖZSAİT, M. 1982b. "Anadolu'da Roma Egemenliği", in: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2, 325–361
ÖZSAİT, M. 1985. Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi, İstanbul
ÖZTÜRK, H. S. – ÖNCÜ, Ö. E. 2020. "Olympos in Lycia: A Novel Assessment of its History and Localization in Light of Recent Archaeological and Epigraphical Research", Adalya 23, 253–275
ÖZTÜRK, H. S. 2006. M.Ö. II. – M.S. IV. Yüzyıllarda Likya–Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği, İstanbul (Marmara Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi)
ÖZTÜRK, H. S. 2010. "Yazıtların Işığında Myra ve Çevresinin Antik Çağ Tarihi", in: N. ÇEVİK (Ed.), Arkeolojisinden Doğasına: Myra/Demre ve Çevresi, Antalya: 295–303

ÖZTÜRK, H. S. 2011. "Doğu Akdeniz'in Efsanevi Korsanı: Diodotos Tryphon", Aktüel Arkeoloji 24, 66–69
ÖZTÜRK, H. S. 2022. "Honorary Inscriptions for Augustus and his Family from Andriake (Myra)", AClassMed 5, 23–41
PEKŞEN, O. 2017. "Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 14/1, 102–111
PETERSEN, E. - VON LUSCHAN, F. 1889. Reisen in Lykien Milyas und Kibyratis, Wien
PLEKET, H. W. 1965. "An Aspect of the Emperor Cult: Imperial Mysteries", HThR 58/4, 331–47
PRICE, S. F. R. 1984. Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor, New York
PSGRA. Pharos Studien zur Griechisch – Römischen Antike
QUASS, F. 1993. Die Honoratiorenschicht in den Städten des Griechischen Ostens, Stuttgart
RADNER, K. 2018. "Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış – The City of Assur and the Kingdom of Assyria: Historical Overview", in: K. KÖROĞLU – S. F. ADALI (Eds.), Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı – The Assyrians: Kingdom of the Assur from Tigris to Taurus, İstanbul: 2–23
RE. PAULY – WISSOWA, Realencyclopaedie der Klassischen Altertumswissenschaft
REITZENSTEIN, D. 2011. Die Lykischen Bundespriester: Repräsentation der Kaiserzeitlichen Elite Lykiens, Berlin
REITZENSTEIN, D. 2017. "Ein Altar für den Caesar–Kult aus Tlos", in: L. CAVALIER et alii (Eds.), Auguste et l'Asie Mineure, Bordeaux: 415–422
ROBINSON, C. E. 1963. A History of Rome from 753 B.C. to A.D. 410, London
RUGE, W. 1927. "Lykia", RE 13/2, 2270–2282
SARIKAYA, S. 2018. "Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı", İstanbul
SCHULER C. 2005. "Die Griechischen Inschriften von Phellos", in: C. SCHULER (Ed.), Griechische Epigraphik in Lykien: Eine Zwischenblanz Akten des int. Kolloquiums, Wien, 250–269
SCHULER, C. – ZIMMERMAN, K. 2012. "Neue Inschriften aus Patara I: Zur Elite der Stadt in Hellenismus und Früher Kaiserzeit", Chiron 42, 567–626
SCHULER, C. 2007. "Augustus: Gott und Herr über Land und Meer. Eine Neue Inschrift aus Tyberissos im Kontext der Späthellenistischen Herrscherverehrung", Chiron 37, 383–404
SCHULER, C. 2016. "Hellenistik Dönem'de Likya ve Likya Birliği (MÖ 4.–1. yüzyıl): Lycia and Lycian Lealuge in the Hellenistic Period (4th–1th Century BC)", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 46–59

SCHÜRR, D. 2016. "Likyalıların Komşuları: Solymler, Rodoslular, Milyaslılar, Kabalialılar ve Karialılar – Neighbours of the Lycians: Solymoi, Rhodians, Milyai, Kabaleis and Carians", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi –From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul:100–109

SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum

SELZ, G. J. 2012². "The Divine Prototypes", in: N. BRICH (Ed.), Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond, Chicago: 13–31

SEYER, M. 2016. "Kral Perikle'nin Şehri: Limyra. The City of King Pericle. Limyra", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 260–273

SHERK, R. K. 1980. "Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114", ANRW 7/2, 954–1052

SHERWIN-WHITE, A. N. 1939. The Roman Citizenship, Oxford

SMITH, G. V. 1982. "The Concept of God: The Gods as King in the Ancient Near East and the Bible", TJ 3, 18–38

ŞAHİN, D. 2017. Roma Mitolojisi, İstanbul

ŞAHİN, S. – ADAK, M. 2004. "Stadiasmus Patarensis. Ein Zweiter Vorbericht über das Claudische Straßenbauprogramm in Lykien", in: R. FREI-STOLBA (Ed.), Siedlung und Verkehr im Römischen Reich: Römerstraßen Zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung: Akten des Internationalen Kolloquiums zu Ehren von Heinz E. HERZIG vom 28. und 29. Juni 2001 in Bern, Bern: 227–282

ŞAHİN, S. – ADAK, M. 2007. Stadiasmus Patarensis: Itinera Romana Provinciae Lyciae, İstanbul

ŞAHİN, S. – ADAK, M. 2014. Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae: Likya Eyaleti Roma Yolları, İstanbul

ŞAHİN, S. 2006. "Der Disput der "Viri Docti" über die Lykiarchie Gelöst? Dokumente von Lykiarchen aus der Familie der Dionysii aus Neisa", Gephyra 3, 29–47

ŞAHİN, S. 2009. "Parerga zum Stadiasmus Patarensis (1): Überlegungen über die Strecke 3 von Sidyma nach Kalabatia", Gephyra 6, 101–112

ŞAHİN, S. 2014. "The "Lykiarkhes" Question", Gephyra 11, 1–13

TAD. Türk Arkeoloji Dergisi

TAKMER, B. – OKTAN, M. 2013. "Parerga zum Stadiasmus Patarensis (11): Die Lykische Stadt Neisa", Gephyra 10, 50–93

TAKMER, B. 2002. Lykia Orografyası, Antalya (Akdeniz Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

TAKMER, B. 2004. "Two Milestones on the Road from Myra to Limyra", Gephyra 1, 107–117

TAKMER, B. 2006. Lex Portorii Provinciae Lyciae: Lykia Eyaleti Gümrük Yasası, Antalya (Akdeniz Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi)
TAKMER, B. 2010. "Stadiasmus Patarensis için Parerga (2): Sidyma I. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi", Gephyra 7, 95–136
TAM. Tituli Asiae Minoris
TAŞKIRAN, H. 2006. "Likya Bölgesi'nin Paleolitik Dönemi", in: K. DÖRTLÜK et alii (Eds.), III. Uluslararası Likya Sempozyumu: Sempozyum Bildirileri, Antalya: 761–767
TAŞKIRAN, H. 2019. "2019 Yılı Karain Kazıları", Anadolu – Anatolia 45, 245
TAYLOR, L. R. 1975. The Divinity of the Roman Emperor, Philadelphia
TEKEOĞLU, R. 2016. "Likya Dili ve Yazısı: Lycian Language and Script", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 110–121
TIB VIII. F. HILD – H. HELLENKEMPER (Eds.), Tabula Imperii Byzantini, VIII: Lykien und Pamphylien, Wien 2004
TJ. Trinity Journal
TREUBER, O. 1887. Geschichte der Lykier, Stuttgart
TürkAD. Türk Arkeoloji Dergisi
UÇKAN, B. Y. O. – ÖZTAŞKIN, G. K. 2016. "Ateş ve Suyla Kutsanan Kent: Olympos. Olympos. The City Sanctified with Water and Fire", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 274–287
VISMARA, N. 2016. "Likya Sikkeleri: Lycian Coins", in: H. İŞKAN – E. DÜNDAR (Eds.), Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi – From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas, İstanbul: 122–133
WEINSTOCK, S. 1971. Divus Iulius, Oxford
WESTENHOLZ, A. 1999. "The Old Akkadian Period: History and Culture", in: P. ATTINGER et alii (Eds.) Mesopotamien: Akkade – Zeit und Ur III – Zeit (OBO 160/3), Freiburg: 17–120
WINTER, I. J. 1989. "The Body of the Able Ruler: Toward an Understanding of the Statues of Gudea", in: H. BEHRENS et alii (Eds.), Studies in Honor of A. W. SJOBERG, Philadelphia: 573–83
WINTER, I. J. 2012[2]. "Touched by the Gods: Visual Evidence for the Divine Status of Rulers in the Ancient Near East", in: N. BRICH (Ed.), Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond, Chicago: 75–101
WÖRRLE, M. 1988. Stadt und Fest im Kaiserzeitlichen Kleinasien: Studien zu Einer Agonistischen Stiftung aus Oinoanda, München
WÖRRLE, M. 2007. "Limyra in der Frühen Kaiserzeit", in: C. SCHULER (Ed.), Griechische Epigraphik in Lykien: Eine Zwischenbilanz: Akten des Internationalen Kolloquiums München, 24.–26. Februar 2005, Wien: 85–97.

YAKUBOVICH, I. 2005. “Were Hittite Kings Divinely Anointed: A Palaic Invocation to the Sun–God and its Significance for Hittite Religion”, JANER 5/1, 107–137
YURTSEVER, A. 2015. “Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 15/2, 1–16
ZANKER, P. 1988. The Power of Images in the Age of Augustus, with an English translated by A. SHAPIRO, Ann Arbor
ZIEBARTH, E. 1929. Beiträge zur Geschichte des Seeräubs und Seehandels im Alten Griechenland, Hamburg
ZIETHEN, G. 1994. “Gesandte vor Kaiser und Senat: Studien zum Römischen Gesandtschaftswesen Zwischen 30 v. Chr. und 117 n. Chr.”, PSGRA 2, 152–159
ZPE. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik